

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

**KENTSEL VE KIRSAL YAŞAMDA ÇOCUK EMEĞİNİN
KULLANIMI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: VAN ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Suzan ÇAKAR

VAN-2018

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

KENTSEL VE KIRSAL YAŞAMDA ÇOCUK EMEĞİNİN
KULLANIMI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: VAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Suzan ÇAKAR

DANIŞMAN
Doç. Dr. Suvat PARİN

Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri
Başkanlığı tarafından 5838 numaralı proje olarak desteklenmiştir.

VAN-2018

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından **SOSYOLOJİ** Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Suvat PARİN

İmza:

ÜYE (Danışman) : Doç. Dr. Suvat PARİN

İmza:

ÜYE : Doç. Dr. Birgül KOÇAK OKSEV

İmza:

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Hasan BİÇİM

İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Etkin KOÇLAR
Sos. Bil. Enst. Müd.
...../201.....
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Suzan ÇAKAR

26.10.2018

Yüksek Lisans Tezi

Suzan ÇAKAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Ekim, 2018

**KENTSEL VE KIRSAL YAŞAMDA ÇOCUK EMEĞİNİN
KULLANIMI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: VAN ÖRNEĞİ**

ÖZET

Bu çalışma, Van'ın kırsal ve kentsel alanında çocuk emeğinin hangi şekillerde kullanıldığını ortaya koymak amacıyla tasarlanmıştır. Araştırmanın temel iddiası, her türden çalışmanın çocuklar için zararlı bir süreç olduğudur. Çocuk emeğine ilişkin birçok araştırma yapılmasına karşın ev içinde yaygın bir şekilde kullanılan ücretsiz çocuk emeği ile ilgili çalışmalar, literatürde büyük bir eksikliğe sahiptir. Bu açıdan Van ili üzerinden ücretli ve ücretsiz çocuk emeğinin bir tablosunu çıkarmak amaçlanmıştır. Kırsal alanda ev içinde çalışan çocuklarla 741 anket yapılmıştır. Kent merkezinde ise farklı çalışma alanları ve farklı işkollarında çalışan 10 çocukla görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler; “sosyo-demografik ve ekonomik özellikler”, “çalışma koşulları ve riskler”, “okul deneyimleri ve gelecek beklentileri” şeklinde ana başlıklar altında analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda görülmüştür ki; kırsal alanda ev içi işlerde yoğun olarak çalışan çocuklar için bu durum olumsuz etkiler barındırmaktadır. Fiziksel ve psikolojik olarak kendilerini zorlayan işlerde çalışmaları, hem okul hem de gelecek beklentilerini de olumsuz etkilemektedir. Kent merkezinde ücretli olarak çalışan çocuklar için de aynı durum söz konusudur. Çalıştıkları alanlar ve iş türleri birçok risk ve tehlikeyi içinde barındırmaktadır. Ücretli çalışma, bazı çocukların okulu bırakmalarına neden olmuştur. Bir kısmı ise okul ve çalışmayı bir arada götürmektedir. Her iki durum da başarı ve gelecek beklentilerini önemli derece de etkilemektedir. Kentsel ve kırsal alanda çalışan çocukların ailelerinin çoğu, düşük gelire sahip ve eğitim düzeyleri düşük ailelerdir. Bu durum çocukların çalış(tırıl)masında son derece önemli bir etkidir.

Anahtar Kelimeler : Çocuk, Ücretli ve Ücretsiz Çocuk Emeği, Kent, Kır.
Sayfa Adedi : 135
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Suvat Parin

Postgraduate Thesis

Suzan ÇAKAR

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

October, 2018 ABSTRACT

**A STUDY ON THE USE OF CHILD LABOR IN URBAN AND RURAL LIFE:
VAN CASE**

ABSTRACT

This study was designed to determine in which ways child labour is used in the rural and urban areas of Van. The main claim of the study is that any kind of study is a harmful process for children. Although many studies on child labour have been conducted, studies on free child labour commonly used in the home have a great lack in the literature. In this respect, it was aimed to draw a picture of free and paid child labour through the province of Van. 741 questionnaires were conducted in rural areas with children working in the home. In the city centre, 10 children working different fields of work were interviewed. The data obtained are analysed under main headings of “Socio-demographic and economic characteristics”, “working conditions and risks”, “school experiences and future expectations”.

As a result of the study, This situation has negative effects for children who work intensively in domestic jobs in rural areas. That they are engaged in challenging physically and psychologically works affect both their school and future expectations adversely. This is also the case for children who work on paid job in the city centre. The areas and the types of work, in which they are engaged, involve many risks and dangers. Paid work has led some children to drop out of school. Some of them both attend the school and work after school. Both situations have a considerable influence on success and future expectations. It is also seen that most the families whose children work in urban and rural areas have low income and low levels of education. This is a significant factor in children’s working.

Key Words : Child, Free and Paid Child Labour, Urban, Rural.
Number of pages : 135
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Suvat PARIN

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında, çalışmanın ilk aşamasından son haline kadar büyük bir titizlik göstererek eleştirilerini ve katkılarını sunarak her daim yol göstericiliği yapmış olan değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Suvat Parin'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışma için gerekli olan kaynaklara ulaşmamı sağlayan ve Fişek Enstitüsü kütüphanesinin kapılarını açarak ilgi ve alaka göstermiş olan rahmetli Prof. Dr. Gürhan Fişek'e saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde çalışma süresince birçok kez fikir aldığım ve danıştığım sayın Doç. Dr. Ercüment Erbay'a da teşekkür ederim. Çalışmaya ilişkin eleştiri ve katkılarını sunan sayın hocalarım Dr. Öğ. Üyesi Sharo İ. Garip'e, Dr. Öğ. Üyesi Berat Yoldaş ve Atakan Büke'ye de çok teşekkür ederim.

Uzun, yorucu ve bir o kadar keyif alarak yazmayı tamamladığım bu çalışma süresince benden desteklerini esirgemeyen anneme, babama, Sema'ya, Rezzan'a, Fatma'ya, Rabia'ya ve Viyan'a ailem oldukları için teşekkür ederim. Saha çalışması süresince beni yalnız bırakmayan ve yardımlarını eksik etmeyen değerli arkadaşım Burhan Acar'a, her zaman yanımda olan ve ikinci ailem olarak gördüğüm arkadaşlarım Yekbun Özaydın'a, Şilan Yardımcı'ya ve Sibel Yol'a hem çalışmaya sundukları katkılardan dolayı hem de beni bu süreçte yalnız bırakmadıkları için çok teşekkür ederim. Son olarak görüşme yaptığım bütün o yüreği güzel çocuklara çok teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
TEŞEKKÜR	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
TABLolar LİSTESİ	X
ÖNSÖZ	XIII
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Kavramsal Çerçeve.....	6
1.1.1. Çocuk Kimdir	6
1.1.2. Çocuk İşçi Tanımı ve Kapsamı	9
1.2. Kuramsal Çerçeve	12
1.2.1. Ücretli ve Ücretsiz Çocuk Emeginin Tarihselliği	12
1.2.2. Kırsal Alanda Çocuk Emegi	14
1.2.3. Kentsel Alanda Çocuk Emegi.....	17
1.2.4. Çocuk Emegi Kullanımının Nedenleri	23
1.2.5. Dünya’da Çalışan Çocuk Portresi	26
1.2.6. Türkiye’de Çalışan Çocuğun Durumu	28
1.2.7. Çalışma Alanlarına Göre Çocuklar	32
1.2.7.1. Sanayi ve Hizmet Sektöründe Çalışan Çocuklar	33
1.2.7.2. Tarım Sektöründe Çalışan Çocuklar	35
1.2.7.3. Ev işlerinde Çalışan Çocuklar	35
1.2.7.4. Sokakta Çalışan Çocuklar	36
BÖLÜM II: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	38
2.1. Araştırmanın Konusu	38
2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	38
2.3. Araştırmanın Problemleri.....	40
2.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	41

2.5. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri ve Analizi	43
2.6. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Karşılaşılan Sorunlar	45

BÖLÜM III: VAN'IN KIRSAL VE KENTSEL ALANINDAKİ ÇOCUK EMEĞİ.....46

3.1. Kırsal Alandaki Çocuk Emeği	46
3.1.1. Çalışan Çocukların Sosyo-Demografik Özellikleri.....	48
3.1.2. Çalışan Çocukların Aile Sosyo-Ekonomik Özellikleri	56
3.1.3. Çocukların Çalışma Durumuna İlişkin Bilgiler	61
3.1.4. Çalışan Çocukların Okul Deneyimi	71
3.1.5. Zorluklar ve Riskler	81
3.2. Kentsel Alandaki Çocuk Emeği	84
3.2.1. Çalışan Çocukların Sosyo-Demografik Özellikleri.....	84
3.2.1.1. Mahalle.....	84
3.2.1.2. Yaş.....	85
3.2.1.3. Cinsiyet	86
3.2.1.4. Eğitim Durumu	87
3.2.2. Çalışan Çocukların Aile Sosyo-Demografik Özellikleri	89
3.2.3. Çocukların Çalışma Nedenleri.....	92
3.2.4. Çocukların Çalışma Koşulları.....	94
3.2.4.1. İş Türü	94
3.2.4.2. İş Pratiği	96
3.2.4.3. Çalışma süresi.....	97
3.2.4.4. Çalışma Mekanları	99
3.2.4.5. Sosyal Gelişim ve Çevre	101
3.2.5. Çalışma ve Aile İçi İlişkiler	103
3.2.6. Çalışan Çocukların Okul Deneyimi	106
3.2.7. Zorluklar ve Riskler	109
3.2.8. Çocukların Çalışmaya İlişkin Algıları	112
3.2.9. Çalışan Çocuklarda Çocukluk Algısı ve Gelecek Beklentileri.....	112

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 115

KAYNAKÇA..... 119

EKLER..... 124

Ek-1: Anket Formu	124
Ek-2: Görüşme Soru Formu	129
Ek-3: Anket Tablo Verileri	132
ÖZGEÇMİŞ	135

KISALTMALAR

bkz	: Bakınız
ÇSGB	: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	: Devlet İşçi Sendikaları Kurumu
ILO	: International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IPEC	: International Programme on the Elimination of Child Labour (Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı)
IWGCL	: International Working Group on Child Labour (Uluslararası Çocuk İşçiliği Çalışma Grubu)
MESEV	: Milli Eğitim Sağlık Eğitimi Vakfı
TİSK	: Türkiye İşçi Sendikaları Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNICEF	: United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)
Vd.	: Ve Diğerleri
Vs.	: Vesaire
Yay.	: Yayınevi, Yayınları

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. İstihdamda Yer Alan Çocuk, Çocuk İşçi ve Tehlikeli İşlerin 5-17 Yaş Grubuna Göre Dağılımı:2000-2012	27
Tablo 2. Çocuk İşgücü Göstergesine Göre Dağılım	29
Tablo 4. Anketin Uygulandığı İlçe ve Öğrenci Sayısına Göre Dağılım	42
Tablo 5. Anketin Uygulandığı Eğitim Kademesine Göre Dağılım	42
Tablo 6. Anketin Uygulandığı Sınıfa Göre Dağılım	43
Tablo 7. Van İli ve İlçelerinde İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı (2000)	47
Tablo 8. Anketin Uygulandığı Mahalle/ Köye Göre Dağılım	48
Tablo 9. Görüşülen Çocukların Cinsiyetine Göre Dağılımı	48
Tablo 10. Görüşülen Çocukların Yaşa Göre Dağılımı	49
Tablo 11. Görüşülen Çocukların Anne- Babasının Hayatta Olup Olmama Durumuna Göre Dağılımı	49
Tablo 12. Görüşülen Çocukların Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	50
Tablo 13. Görüşülen Çocukların Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	51
Tablo 14. Görüşülen Çocukların Baba Mesleğine Göre Dağılımı	51
Tablo 15. Görüşülen Çocukların Anne Mesleğine Göre Dağılımı	52
Tablo 16. Görüşülen Çocukların Kardeş Sayısına Göre Dağılımı	53
Tablo 17. Görüşülen Çocukların Kız ve Erkek Kardeş Sayısına Göre Dağılımı	54
Tablo 18. Hanede Anne-Baba ve Çocuklar Dışında Yaşayan Kişilerin Varlığına Göre Dağılım	55
Tablo 19. Hanede Anne-Baba ve Çocuklar Dışında Yaşayanların Yakınlık Durumuna Göre Dağılım	55
Tablo 20. Görüşülen Çocukların Hane Geçim Kaynağına Göre Dağılımı	56
Tablo 21. Hanede Gelir Getiren Kişi Sayısına Göre Dağılım	57
Tablo 22. Hanenin Aylık Gelirine Göre Dağılımı	57
Tablo 23. Görüşülen Çocuğun Sosyal Güvencesine Göre Dağılım	58
Tablo 24. Görüşülen Çocuğun Şartlı Nakit Transferi/ Eğitim Yardımı Alıp Almama Durumuna Göre Dağılımı	59
Tablo 25. Oturulan Konutun Oda Sayısına Göre Dağılımı	60
Tablo 26. Konutun Isınma Şekline Göre Dağılımı	60
Tablo 27. Görüşülen Çocuğun Çalışma Şekline Göre Dağılım	61
Tablo 28. Görüşülen Çocuğun Çalışma Şekline Göre Cinsiyet Dağılımı	61
Tablo 29. Görüşülen Çocuğun Yaptığı İşin Türüne Göre Dağılım	62

Tablo 30. Ücretli Bir İşte Çalışanların Çalışma Süresine Göre Dağılımı	63
Tablo 31. Kazanılan Paranın Kullanılma Şekline Göre Dağılım.....	63
Tablo 32. Görüşülen Çocuğun Çalışma Nedenine Göre Dağılımı	63
Tablo 33. Anneye İşlerde Yardım Etme Durumuna Göre Dağılım.....	64
Tablo 34. Anneye Yardım Edilen İşlerin Türüne Göre Dağılım	64
Tablo 35. Anneye Yardım Etme Sıklığına Göre Dağılım	65
Tablo 36. Babaya İşlerde Yardım Etme Durumuna Göre Dağılım	65
Tablo 37. Babaya Yardım Edilen İşlerin Türüne Göre Dağılım.....	66
Tablo 38. Babaya Yardım Etme Sıklığına Göre Dağılım	66
Tablo 39. Cinsiyete Göre Anneye Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı.....	67
Tablo 40. Cinsiyete Göre Babaya Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı	68
Tablo 41. Yaşa Göre Anneye Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı	69
Tablo 42. Yaşa Göre Babaya Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı	70
Tablo 43. “Çalışmak Okula Gitmekten Daha Zevklidir”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	72
Tablo 44. Cinsiyete Göre “Çalışmak Okula Gitmekten Daha Zevklidir” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	73
Tablo 45. “Ev İşlerinde Çalıştığım Zaman Okulun Kıymetini Anlıyorum” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	74
Tablo 46. “Çalıştığım ve Aynı Zamanda Okula Gitmediğim Zaman Ailem Bana Kızmaz”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	74
Tablo 47. “İş/Çalışma Nedeniyle Çok Devamsızlık Yapıyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	75
Tablo 48. “Okullar Açıldığında İşten Dolayı Okula Geç Başlıyorum” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	75
Tablo 49. “Baharın Gelmesiyle Birlikte Çalıştığım İçin Okuldan Erken Ayrılıyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	76
Tablo 50. “Okul Masrafları Bizi Ekonomik Olarak Zorladığı İçin Çalışıyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	76
Tablo 51. “Ailem Okulun Bir Başarı ve Gelecek Sağlayamayacağını Düşünüyor”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	77
Tablo 52. “İyi Bir İş İçin Okulun Gerekli Olduğunu Düşünüyorum” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	77
Tablo 53. Cinsiyete Göre “İyi Bir İş İçin Okulun Gerekli Olduğunu Düşünüyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	78
Tablo 54. “Ailem Çalışmamı Onaylıyor”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	78

Tablo 55. “Çalışmaktan Memnunum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	79
Tablo 56. Cinsiyete Göre “Çalışmaktan Memnunum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	79
Tablo 57. “Çalıştığımından Dolayı Arkadaşlarımla Vakit Geçiremiyorum” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	80
Tablo 58. “İleride Ben de Çocuklarımı Çalıştırmayı Düşünürüm” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	80
Tablo 59. “Çalışma Ortamında Fiziksel Şiddet Görüyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	82
Tablo 60. “Çalışma Ortamında Sözlü Şiddet Görüyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	82
Tablo 61. “Çalışma Ortamının Koşulları Beni Olumsuz Etkiliyor”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	82
Tablo 62. “Çalışma Ortamında Sigara ve Madde Kullanan Arkadaşlarım Var”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım	83
Tablo 63. “Para Kazanmadığım Zamanlarda Ailemden Şiddet Görüyorum”Önermesine Katılım Durumu	83
Tablo 64. Çalışan Çocukların Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılım	89
Tablo 65. Çalışan Çocukların Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılım	90

ÖNSÖZ

Çocuk emeğinin kullanımı veya çocuğun erken yaşta çalışma hayatında yer alması sorunu, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yaşanan temel problemlerden biri haline gelmiştir. Ancak çocukların çalışmalarına neden olan toplumsal etkenler, ülkeden ülkeye veya ülke içinde yaşanan kentin özel şartlarına göre değişiklik gösterebilir. Her ne kadar farklı toplumsal ve kültürel kaynakları olsa da, erken yaşlarda çalışma yaşamına katılma çocuk açısından çeşitli sorunlara sebep olabilmektedir. Bu sorunlar; sosyal, psikolojik ve fiziksel problemler şeklinde olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olduğu gibi, Türkiye’de de çocukların erken yaşlarda çalışmaya başlamalarında ailenin içersinde bulunduğu yetersiz ekonomik şartlar en önemli faktörler arasında yer alır. Aynı şekilde, çocukların çalışmasında ailenin geldiği geleneksel sosyo-kültürel çevrenin oluşturduğu bilinç düzeyi de etkili olabilmektedir.

Çocuk emeğinin kullanım şekilleri ve alanları kendi içerisinde farklılık göstermekte ve farklı sonuçlar barındırmaktadır. Günümüzde çocuklar, gelişmiş ve ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkelerde işyerlerinde, sokakta, tarlada ev işlerinde vb. yaygın bir biçimde çalışmaktadır. Temel nedenleri; ucuz işgücü, yoksulluk, eğitim imkânlarına erişimin kısıtlı olması, göç, kültürel ve geleneksel yapı olan çocuk işçiliği günümüzde de halen devam ederek güncelliğini korumaktadır. Küçük yaşta çalışma hayatına katılan çocuklar eğitimden yoksun kalmakta aynı zamanda çocukların fiziksel ve psikolojik gelişimleri de olumsuz etkilenmektedir.

Bu çalışma, Van’ın kentsel ve kırsal alanında çocuğun çalışmasında etkili olan faktörleri saptamak ve bu çalışma durumunun çocuklar üzerinde oluşturduğu olumsuzlukları belirlemek açısından önemlidir. Çalışan çocuklar kimi zaman çalışma ortamlarında kimi zaman da aile içinde fiziksel şiddete maruz kalabilmektedirler. En önemlisi de, buldukları ortamların çocuk bedenleri ve zihinleri açısından uygun ortamlar olmaması sebebiyle birçok psikolojik sorun da yaşayabilmeleridir. Çalışma yaşamının ağır şartları bu çocukları gelecekte açısından çok önemli bir yere sahip olan eğitimlerini de olumsuz etkileyebilmektedir.

GİRİŞ

Günümüz toplumlarında çocuk ve çocukluk kavramlarının barındırdığı anlamlar ile çocuğa verilen değerler ve işlevler farklılık arz etmektedir. Atfedilen değer ve anlamdaki farklılıklar çocukları; fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimini tamamlamadan yetişkinler gibi çalışmak ve çalıştırılmak zorunda bırakmaktadır. İnsan yaşamının en önemli evresini oluşturan çocukluk; gelişme çağının yoğun olarak yaşandığı, çocukların bakınma, korunma, olumlu koşullar ile çevrenmesi gereken, gerek yetişkinliğin ve gerekse geleceğin inşasında etkin rol oynayan olgunlaşma sürecidir. Yaşamımızdaki temel değerler, davranış, eğitim, bilgi, beceri ve yetkinliklerin tümü bu dönemde inşa edilmektedir. Dolayısıyla çocukların bu dönemde belirtilen değerlerin oluşmasını sağlayacak oyun, eğitim ile çocukluklarını yaşamalarını sağlayan eğlencelerle donatılmaları ve eğitimlerine devam etmeleri temin edilmelidir (Erbay, 2017:85). Fakat çocuğun gelişiminin en önemli dönemlerinde çocuğun farklı şekillerde çalış(tırıl)ması, çocuğun gelişimini ve yaşantısını olumsuz etkileyebilmektedir.

Çocuğun çalış(tırıl)ması sorunu, çoğu ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin de önemli bir problemi haline gelmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2010 yılı Küresel Çocuk İşçiliği Raporu'na göre dünya genelinde çalışan çocuk sayısının 305.7 milyon olduğu ve 215 milyon çocuğun ne okula ne de oyuna zaman ayırmadan yalnızca çalıştığı belirtilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) en son yayınlanan 2012 yılı Çocuk İşgücü Anketi'nin sonuçlarına göre Türkiye'deki çalışan çocuk sayısı 15 milyon 247 kişidir. Bu çocukların %44,8'i kentlerde, %55, 2'si ise kırsal alanda çalışmaktadır. Bu çocuklar sokaklarda, mevsimlik işçi olarak darımda, küçük işletmelerde, hizmet sektöründe ve ev içi işlerde ücretli-ücretsiz çalışan küçük yaşta emeği kullanılan bireylerdir.

Çocuğun çalışmasında birçok etken söz konusudur. Kentsel ve kırsal alanın kendi içerisinde barındırdığı çeşitli unsurlar, çocuğun çalışma yaşamına girmesinde etkili olabilmektedir. Kent ve kır için ortak bir unsur olan "yoksulluk" çocuğun çalışmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk emeğinin ortaya çıkışındaki en önemli unsurun ekonomik nedenlerden kaynaklı olarak ortaya çıkan

olumsuz yaşam koşulları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Mekanlar, kültürel ve sosyal hayatlar ne kadar farklılık gösterirse gösterecek mevcut yetersiz ekonomik durum ve olumsuz yaşam koşulları, hayatın her alanında çalışan çocuklarla karşı karşıya gelinmesine neden olmaktadır. Bunun dışında çocuğun çalışmasında, ailenin sahip olduğu geleneksel yapı¹ ve içinde bulunduğu sosyal-kültürel çevre de etkili olabilmektedir. Bunun en yaygın örneği, ev içinde anne ve babalarına yardımcı olmak amacıyla ücretsiz çalışan çocuklardır. Burada çocuğun ev ekonomisine katkı sağlamasından ziyade çocuğun iş öğrenmesini ve bununla gelecekteki yaşamına katkı sağlamasını amaçlayan bir durumun söz konusu olduğu söylenilebilir.

Çocukların çalışmasında etkili olan geleneksel yapı, daha çok kırsal alandaki çocuk işçiler için geçerli bir durum olmaktadır. Kentlerde ise yaşam koşullarındaki farklılıklar, çocuğun çalışmasında etkilidir. Burada iş öğrenme becerisi kazanmanın dışında, ekonomik bir kaygı söz konusudur. Bu nedenle kent ve kırsal yaşamında çalışan çocuk profilinin farklılık göstermesiyle birlikte kaçınılmaz olarak farklı sonuçları da doğurduğu görülebilmektedir.

Türkiye'nin sahip olduğu kırsal yerleşim özelliklerinin yavaş yavaş kentsel yerleşime doğru evrildiği söylenebilir. Aynı zamanda temel geçimlilik ekonomisi olan tarımsal ekonomiden de sanayi ekonomisine doğru bir geçiş söz konusudur. Günümüz toplumundaki kırsal yaşam ve yerleşim örüntüleri ve ilişkileri ile kentsel yaşamın işleyiş şekilleri arasında belirgin bir farklılığın olduğu görülse de konumuz açısından bu farklılık sadece form değiştirmiş şekliyle düşünülebilir. Kırsalda geleneksel aile yapısı içinde çocuk, tarım ve ev içi işlerde; kentlerde ise kayıt dışı sektörlerde ve ağır şartlar altındaki farklı iş kollarında çalışan çocuk profilinin karşımıza çıktığını görürüz. Özellikle kentlere yapılan göç sonrasında çocukların çalışma yaşamına girmesi çocuk işçiliğini daha fazla gündeme getirmekte, eleştirel bir alan olmasına rağmen aile ekonomisine katkı sağlaması düşüncesiyle çocuk işçiliğinde artış olduğu görülmektedir. Kente göç eden aileler, yaşamlarını sağlamayabilmek için iş bulmanın gerekliliğinin farkındadırlar. Bu nedenle bütün aile fertlerinin iş arama çabasına girdikleri görülmektedir. Genellikle kısa süre içinde iş bulabilenler, çocuklar olmaktadır. Ayrıca aileler, kendilerinden önce kente

---

¹ Geleneksel yapı ile anlatılmaya çalışılan ataerkil toplum düzeni ve ilişkilerini kapsayan sistemdir.

yerleşen hemşeri ve akrabalarının yaşadıkları gecekondu bölgelerine yerleşmektedirler. Bu süre zarfında hemşerilerinin yönlendirmeleri ile hareket etmektedirler. Kente önce yerleşenler, çocuklarını çalıştırmaya başladıysa ki birçok gecekondu bölgesinde çocuklar erken yaşlardan itibaren çalıştırılmaya başlanmaktadır, bu durum kentin bir yaşama şekli gibi algılanarak çocuklar erken yaşlarda çalışma hayatına yönlendirilebilmektedir (Şenol ve Mazman, 2011:250-251).

Çocukların çalışmasında toplumsal ve ekonomik etkenler önemli rol oynamaktadır. Özellikle çalışan çocukların sahip oldukları ailenin sosyo-ekonomik özellikleri göz önüne alındığında ekonomik faktörlerin başrol oynadığı bir gerçektir. İnsanların birçoğu, sahip oldukları düşük düzeydeki sosyo-ekonomik özelliklerin etkisiyle küçük yaşlarda ihmal ve istismara açık alanlarda çalıştırılmış ve yeterli bir eğitimden yoksun kalmış, bunun sonucu olarak da daima aynı sosyal ve ekonomik şartlar altında yaşamlarını devam ettirmek zorunda kalmışlardır. Benimsenen bu yaşam tarzı kendi çocuklarının da erken yaşlarda çalışmasında etkili olmuştur (Ertürk, 1997: 330).

Çocuğun emeğinin kullanımı sadece ücretli şekillerde çalışması ile sınırlandırılmamalıdır. Özellikle kırsal alanlarda çocuk emeğinin ücretsiz bir şekilde çok fazla sömürüldüğünü görmek mümkündür. Emek kullanımının ücretli ücretsiz olarak ikiye ayrılması, “çocuk işçi”ve “çalışan çocuk”kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çocuk emeği kullanımı ile mücadele eden (İLO, İPEC UNICEF) gibi kuruluşlar ise daha çok çocuk işçi olan yani belirli bir ücret karşılığında çalışan çocukları baz almaktadırlar. Burada şunu belirtmek gerekir ki, çalışan çocukların tamamına yakını genellikle ev içi emek sürecine dahil oldukları için bunların tespit edilmesi oldukça zordur. Ayrıca çocuğun çalış(tırıl)ması durumlarında sürekli olarak bir sömürünün olduğu söylenemez. Çoğu zaman çocuk, geleneksel yapının etkisiyle beceri kazanma ve iş öğrenme düşüncesiyle çalıştırılmaktadır. Bu nedenle çocuk emeği kapsamında yapılan çalışmalarda çalışmanın sağlıklı olabilmesi açısından, çocuk emeğinin, sosyalizasyon sürecinin bir parçası olarak mı yoksa çocuğu fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak olumsuz etkileyebilecek bir sömürü aracı olarak mı kullanıldığı iyi analiz edilmelidir.

Bu çalışma, kentsel ve kırsal alandaki çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında etkili olan faktörleri saptamak ve bu çalışma durumunun çocuklar üzerinde oluşturduğu olumsuzlukları belirlemek açısından önemlidir. Çalışan çocuklar kimi zaman çalışma ortamlarında kimi zaman da aile içinde fiziksel şiddete maruz kalabilmektedirler. En önemlisi de, buldukları ortamların çocuk bedenleri ve zihinleri açısından uygun ortamlar olmaması sebebiyle birçok psikolojik sorun da yaşayabilmektedirler. Çalışma yaşamının ağır şartları bu çocukları gelecekları açısından çok önemli bir yere sahip olan eğitimlerini de olumsuz etkileyebilmektedir. Özellikle kırsal alanda bahçe ve tarım işlerinde çalışan çocuklar eğitimlerini yarıda bırakıp çalışmak zorunda kalmaktadır.

Van'daki çocuk emeğine ilişkin 2015 yılında Van Büyükşehir Belediyesi Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı ve Psikolojik Danışmanlar Derneği (PD-DER) tarafından "Van'da sokakta çalışan ve yaşayan çocukların tespiti, sosyal ağlarla destekleme projesi" kapsamında sokakta çalışan çocuklar üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma haricinde konuyla ilgili daha kapsamlı olarak yapılan çalışmaların yetersizliği konuya eğilmemiz açısından önemli bir neden oluşturmuştur. Kentte ve kırsalda çocuk emeği kullanımının fazla olduğu Van ili bu açıdan çalışma alanımızı oluşturmaktadır. Çalışmada, çocuk işçiliğinin mekansal olarak nasıl farklılık gösterdiğini ortaya koymak çocukların çalışma nedenlerini ve çalışma yaşamının çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri belirlemek bu çalışmanın ana amaçlarını oluşturmaktadır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde çocuk ve çocukluk kavramları genel, biyolojik, sosyo-kültürel ve hukuki boyutuyla ele alınmıştır. Aynı zamanda çocuk işçiliği, "çalışan çocuk", "çocuk çalışması" gibi kavramlar çerçevesinde ve çeşitli kanunlardaki yaş sınırlandırmaları da dikkate alınarak bu bölümde açıklanmıştır. İlk bölümde kavramsal tartışmalar ile birlikte kuramsal tartışmalar da yapılmıştır. Ücretli ve ücretsiz çocuk emeğinin kullanımına ilişkin tarihsel bağlamda bir değerlendirme yapılmış, kentsel ve kırsal alanda çocuk emeğinin kullanım şekli, alanları ve nedenleri tartışılmış ayrıca dünyada ve Türkiye'deki çocuk emeği kullanımı istatistiksel veriler kapsamında ortaya koyulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın metodolojisi kapsamında; araştırmanın konusu, amacı, önemi, problemleri, evreni-örnekleme, veri toplama

teknikleri ve analizi son olarak da araştırmadaki sınırlılıklar ve karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, kırsal ve kentsel alanda yapılmış olan saha çalışmasının sonuçları değerlendirilmiş ve bulguları aktarılmıştır. Sonuç bölümünde ise, Van'ın kentsel ve kırsal alanındaki ocuk emeğinin kullanımına ilişkin genel bir değerlendirme sunulmuştur.

BÖLÜM I: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Çocuk Kimdir

“Çocuk işçi” kavramını daha iyi anlamak için çocuk kavramının toplumsal ve tarihsel süreçler içerisindeki tanımlamalarına bakmak gerekmektedir. Çocuk genel olarak, çocuk sorunun özel olarak çocuk işçiliğinin sosyal politika konusu olarak önem kazanması, geçimlik tarım ekonomilerinin sosyo-ekonomik dönüşüm süreçleri ile ilişkilidir. “Üçüncü dünya” ülkeleri ve gelişmiş sanayi toplumlarında farklı gelişim örüntüleri gösteren bu tarihsel süreç, bir toplumsal kategori olarak “çocukluğu”da yaratmıştır. Çocuk işçiliği ise, bu gelişimlerin sonucunda, ancak bir etik sorun olarak toplumların gündemine gelebilmiştir (McCrum& Bernal, 2007:7). Çocuk kavramı, günümüzdeki toplum yaşantısının birçok yönü gibi geçmiş iki ya da üç yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bundan çok daha eski toplumsal kültürlerde çocuklar uzun bir bebeklik döneminden sonra içinde yaşadıkları toplumun çalışma rollerini yüklenmekteydiler. Fransız tarihçi Philippe Aries, gelişmenin ayrı bir aşaması olarak çocukluğun Ortaçağ’da var olmadığını ileri sürmüştür. Ortaçağ Avrupa’sına ait resimlere bakıldığında, çocukların yetişkinler gibi giydirildiği ve yetişkinlere ait olgun yüz ifadeleri ile resmedildikleri dikkat çekmektedir. Sadece giyim ve davranış konusunda değil yaptıkları işler de yetişkinlerinki ile aynıdır. Çocukluk kavramının çok sonraları gelişmesi, çocuk emeği kullanımı sorununun görünür olmasını sağlamıştır (Giddens, 2012:215).

Çocukluk çok erken dönemde oluşmaya başlayan bir kategoridir. Çocukluk kültürüne ve tarihsel dönemlere göre değişiklik gösterir. P.Aries, 1960 yıllarında yayınlanan kitabında çocukluğun değişmez bir biyolojik olgu değil, toplumsal bir kategori olduğunu belirtir. Yani ona göre çocukluk tarihsel bir sürece tabidir (Tezcan, 2012:2). On yedinci yüzyılla birlikte bu kavramın gelişmeye başladığını söyleyebiliriz. Postman’a göre bu kavramın gelişmesinde temel etken matbaanın icadıdır. Matbaanın icadından 200 yıl sonra, 16–17. yüzyılda çocukluk kavramı oluştu. Matbaanın yaygınlaşmasıyla bilgi yazılı ve hiyerarşik bir nitelik kazandı. Yetişkinlik kademeli bir öğrenim süreci ile kazanılan bir kategori olurken, çocukluk

da henüz bu yetişkinlik evresini tamamlamamış süreç olarak algılanmaya başladı. Artık çocuklar, yetişkinlerin dünyasından çıkarılırken, kendilerine ait yerleşebilecekleri bir dünya bulma gereği doğdu. Onların yeni dünyası çocukluk dünyası olacaktı (Postman:1995).

Çocukluğun, tek başına bir kategori ve yaşam dönemi haline gelmesi; tarımsal ekonominin sanayi ekonomisine kayması, orta sınıfın gelişmesi, ailenin yapısının ve rolünün değişmesi, çocuk ölümlerinin azalması, boş zamanların artması, anne-baba-çocuk ilişkisinde duygusal bağın önem kazanması gibi nedenlere bağlıdır. Bugün de az gelişmiş toplumların sahip olduğu anlayışa göre anne, baba için çocuk, duygusal bağlılıklar yanında bir iktisadi araç, hastalıkta, yaşlılıkta dayanabilecek bir serbest iş gücü, yoksul insanların tek sermayesidir. Buna karşılık bugün daha çok batı dünyasında az gelişmiş toplumların üst kesimlerinde çocukluk, bağımlılık, saflık dönemi olarak algılanmaktadır. Bu anlayışa göre çocuğun yetiştirilmesi, geleceğe hazırlanması ön plana çıkmakta çocuk çalışma ve sorumluluktan uzak tutulmaktadır (Bulutay, 1995:2).

Çocukluk, insan hayatının ilk ve en önemli evresidir. Bu dönem, yetişkinlik çağına hazırlanırken bakılma, korunma ve eğitilme ihtiyaçlarının ağırlıklı olarak hissedildiği bir dönemi kapsamaktadır. Tabiatıyla, çocukluk döneminde alınan eğitimin niteliği ve süresi yetişkinlik dönemindeki başarıyı tayin eden en önemli faktör olmaktadır (Alper, 1994: 61). Çocukluk anlayışını şekillendiren unsurlar, insan doğasına ve toplum düzenine ilişkin genel yargılardır. Bu yargılar, çocukları nasıl ele almamız, nasıl büyütmemiz ve eğitmemiz gerektiğini belirler. Çocukluk ya da çocuk kavramı tarihsel süreç içerisinde doğal bir gerçeklik değil, toplumsal-kültürel bir yaratı olarak değerlendirilmiş ve gelişmiştir. Çocukla yetişkinin aynı yaşamı paylaşması bizde yalnızca geçmişte değil, yakın zamana kadar kırsal bölgelerde de tam anlamıyla geçerliydi. Yaşar Kemal'in şu sözleri bunun kanıtıdır: "Bana hiçbir zaman kimse çocukmuşum gibi davranmadı. Başka çocuklara da. Ben köyden ayrılıp şehre düşünce çocukların 'çocuk' olduğunu anladım"(Onur, 1993:4).

Çocuk kavramına ilişkin tanımlamalar ve açıklamalar çeşitli yaş grupları ölçüt alınarak yapılmaktadır. Çocukluğun başlangıcı doğumla beraber kabul edilmektedir fakat çocuk büyüdükçe ve yetişkin olma evresine yaklaştıkça çeşitli yaş grupları ve tanımlamalar ile bu dönem sınırlandırılmaktadır. Bu tanımlamalar da

kendi içerisinde sosyolojik, siyasi ve hukuki bakımdan farklılık arz etmektedir. Belli bir yaş grubunda çocuk sayılabilecek bireyler farklı bir toplumda yetişkin olarak görülebilmektedir. Farklı toplumsal anlayışlar, zaman faktörü ve gelişmişlik düzeyi çocuklukta yaş sınırlandırmalarını etkileyebilmektedir. Çocuğun yetişmesi ve eğitimi için gerekli olduğuna inanılan süre uzadıkça, çocukluk dönemi yaş sınırını uzatma eğilimi artmaktadır. Çocuğu koruma ihtiyacı arttıkça çocuk yaş sınırı, koruyucu mevzuatta da yukarı doğru çekilmeye çalışılmaktadır (Çetinkaya,1999: 15).

Birleşmiş Milletler tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde onaylanarak yürürlüğe giren Çocuk Haklarına Dair Sözleşme de 18 yaşına kadar her insanın “çocuk”olduğu tanımını getirmiştir. Türk Medeni Kanununa göre’de 18 yaşını doldurmamış kişiler “çocuk”sayılmaktadır. Yine bir başka tanıma göre çocuk, temelde yaşam yükünü yüklenmemiş, ailenin ve devletin koruduğu, diğer kurum ve kuruluşlarında sahip çıktığı, çocukluğunu yaşayabilen, fiziksel ve ruhsal gelişimini sağlıklı olarak tamamlayabilen, yeterli bir eğitimle geleceğe hazırlanan ve geleceğin nitelikli iş gücünü oluşturan insandır (Kahramanoğlu, 1996: 11). Diğer bir tanımda ise çocuk, doğumdan başlayarak ergenliğe kadar ki dönemde bulunan kişidir (Akyüz, 2000: 66).

Çocukluk döneminin sınırlarının tam olarak çizilmeyişinden kaynaklanan belirsizlik çocuk işçiliği konusundaki değerlendirmelere de yansımaktadır. Sanayileşmiş ve gelişmiş toplumlarda çocukluk dönemi çok uzun sürmekte ve çocuğun çalışma yaşamına girmesi uzun zaman almaktadır. Fakat gelişmemiş veya gelişmekte olan toplumlarda çocukluk döneminin oldukça kısa ve çalışma yaşamına girme süresinin de buna paralel olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki acelecilik çocuğun erken yaşta çalışma hayatının içine girmesi, diğer nedenlerin yanında, çalışmanın çocuğun sosyalizasyon sürecinin bir parçasını oluşturduğu şeklinde algılanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, çocuğun iş hayatının içine girmesi, başlıca mesleki yeteneklerin, aile aracılığıyla çocuğa aktarılması ve aile gelirinin desteklenmesi olarak görülmektedir (İlik vd., 1994: 7-8). Çocuk ve çocukluk kavramlarının farklı dönemlerde ve farklı toplumlarda değişik anlamlar içermesi yapacağımız araştırmada kullanılacak olan çocuk tanımının netlik kazanması açısından önemlidir. Yapılan tartışmalar ve değerlendirmeler bağlamında Türkiye’deki yasaların belirlemiş olduğu çocuk yaş sınırınının 18 olması, yapacağımız

çalışmada bu yaş ve altındaki bireylerin baz alınması, kullanacağımız çocuk tanımını belirlemektedir.

1.1.2. Çocuk İşçi Tanımı ve Kapsamı

Çocuklar konusunda değerlendirme yapılırken, çocuğun çalışıp-çalışmaması ikileminden ayrı olarak, çalışan çocukların faaliyet konuları üzerinde de durulmaktadır. Çalışan çocukların faaliyetlerinin hangilerinin sosyalizasyon ve eğitim, hangilerinin bunları engelleyici ve sömürücü olduğu tartışılmaktadır. Çocuğun çalışmasından kastedilen, çocuğun 6-7 yaşlarından itibaren, evde ailesine yardım etmesi veya okuldan arta kalan zamanını ailesine yardım ederek harcamasıdır. Bu çalışma biçiminde esas unsur çocuğun çalışmasının, onun sağlığına, güvenliğine ve eğitimine zarar vermemesidir (Çöpoğlu, 2018:367). Çalışan çocuk kavramı, çocuk çalışması ve çocuk işçiliğini de içinde barındıran bir üst kavramdır. Bu nedenle çalışan çocuk kavramının içinde barındırdığı çocuk çalışması (*child work*) ile çocuk işçiliği kavramlarını (*child labour*) birbirinden ayırmak gerekir. *Child work* (çalışan çocuk) denildiği zaman, çocuğun eğitimini, fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlaksal ve sosyal gelişimi olumsuz yönde etkilemeyen çalışmalar kastedilmektedir. *Child labour* (çocuk işçi) denildiği zaman bundan farklı bir tanım yapılmaktadır. *Child labour*, çocuğun eğitimini, fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen çalışmalardır (Konanç, 1996: 5-6). Çocuk işçiliği okula alternatif, büyük boyuttaki aile dışı (başkaları için) ve ücretli çalışmalar olurken; çocuk çalışması, okulla birlikte yürütülen küçük boyutta aile içi ve ücretsiz çalışmalardır. Çocuk işçiliği üretim (production) için yapılırken, çocuk çalışmasında amaç yeniden üretim (reproduction) olmaktadır (White, 1994: 873-874, akt. Çöpoğlu, 2018:368).

Çalışan çocuk kavramı farklı sosyal yapıya sahip toplumlarda, ülkeden ülkeye hatta aynı ülke içinde kırsal alandan kentsel alana göre farklılıklar göstermektedir. Literatürde çalışan çocuk kavramı konusunda çeşitli tanımlar bulunmakta ancak kesin bir tanımlama yapılamamaktadır. Tarihteki ilk yazılı kayıtlara göre çocukların çocuk işçi olarak çalıştırılıp emeklerinin sömürüldüğü uygarlık ve toplumlar, eski Mezopotamya daydı. Sonrasında yakın zamanlarda, yani ortaçağ erken modern dönemlere değin bu durum değişmemiş, çocuklar ilkin ailede, hane içinde ve dışında

çeşitli alanlarda karşılıklı ya da karşılıksız hatta köle olarak çalıştırılmışlardır (İnal, 2014:36). Çocuk emeği kullanımı yeni bir olgu değildir. Çocukların çalışması tarihin her döneminde vardır. Fakat “çocuk işçi” kavramının ortaya çıkışı Sanayi Devrimi ile mümkün olmuştur. Emek yoğun işlerde kadınlar ve çocuklar ucuz işgücü olarak çalışmaktaydı (MESEV, 2008:13).

Çocuk kavramı açıklanırken farklı tanımlamalar kullanıldığı gibi çalışan çocuğun da tanımları farklılıklar göstermektedir. Bunun nedeni çocuk kavramını açıklarken değindiğimiz toplumsal ve tarihsel süreçler içerisindeki farklılıklardır. Çocuk kavramı ile ilgili ortak bir tanımlamanın olmaması çalışan çocuk kavramının tanımlanmasında da yaş faktörüne bağlı olarak tanımlamaların doğmasına neden olmuştur. Örneğin Mısır’da her türlü çalışma yaşı için en az 12, Hong Kong’da 15, Filipinler’de 14’tür. Peru’da ise değişik standartlar uygulanmakta olup, çalışmak için tarımda en az 14, sanayide 15, açık deniz balıkçılığında 16, liman ve gemicilik işlerinde 18 yaş sınırı konulmuştur. Birçok ülke de hafif ve ağır işlerde bu sınır 16 ile 18 arası değişmektedir. ILO’nun 138 sayılı sözleşmesi ile de 15 yaş en az çalışma yaş sınırı kabul edilmiştir (UNICEF:1907).

Çocuk işçiler, düşük sosyo-ekonomik yapıya sahip olan ve maddi kazanç elde etmek için sanayide, tarımda, küçük işletmelerde ve marjinal alanlarda üretime katılan on sekiz yaş ve altındaki bireyler olarak tanımlanmaktadır (Bulut, 1997: 44). Buraya kadar çalışan çocuklar ile ilgili farklı tanımlar aktarılmıştır. Tüm bu tanımları özetleyen bir sınıflama ise Ennew, Myers ve Plateau tarafından oluşturulmuştur. Bu sınıflamaya göre çocuklar tarafından yerine getirilen her türlü çalışma, çocukların ekonomik katılımı, çocuklar tarafından yerine getirilen tam zamanlı çalışma, okulu engelleyen ve tüm ücretli işler, çocukları sömüren ve ulusal çocuk iş gücü kanunları ile standartlarını ihlal eden çalışmalar çocuk işçiliği kapsamında değerlendirilmektedir (Erbay, 2007:9).

Uluslararası Çalışma Örgütü İLO ise çocuk işçi tanımı şu şekildedir: Çocuk işçiliği; çocuğun potansiyelini ve saygınlığını azaltan, çocukluk dönemini yaşamasına engel olan, fiziksel, zihinsel ve psikolojik olarak zararlı işler olarak tanımlanır. Çocuklar için çeşitli riskleri içerisinde barındıran bu faaliyetler çocuğun eğitimini yarıda bırakarak okuldan erken yaşlarda ayrılmasına neden olan ve kimi

zaman da okulla birlikte yürütölmek zorunda olunan çeşitli faaliyetleri kapsamaktadır (İLO, 2012).

Çocuklar farklı faaliyetlerde bulunmakta olup; bu faaliyetlerin bir kısmı çalışma yaşamı ile ilgilidir. Rodgers ve Standing bu faaliyet türleri ile ilgili olarak bir “çocuk tipolojisi” hazırlamışlardır. Çocuk tipolojisinde yer alan faaliyetler aşağıda sınıflandırılmıştır (1981: 2-10):

- Ev içi (domestic) faaliyetler; Aile içi, ücretsiz, ev ve çocuk bakım işleri
- Ev dışı fakat ücret alınmaksızın yapılan faaliyetler; Aileyle birlikte yapılan ücretsiz iş ya da satışlar,
- Bağımlı ya da sözleşmeli emek (tied labour); Ailelerin çocuklarını kredi ya da borç karşılığı kiralaması,
- Ücretli emek; mal ya da para karşılığı çalışma,
- Marjinal faaliyetler: Sokakta satıcılık, çöp toplayıcılığı, dilencilik, fahişelik ya da hırsızlık gibi faaliyetler,

Çocuk tipolojisinde yer alan bu faaliyetlerin bir kısmının çocuğu, içinde yaşadığı topluma uyumunu ve geleceğe hazırlanması aşamasında yardım sağladığı düşünölmürken, diğere taraftan aile ekonomisine katkı sağlamak için işgücü piyasasının vazgeçilmez bir parçası haline getirmektedir. Çocuk çalışmasıyla çocuk işçiliği arasındaki temel fark, çocuk işçiliğini oluşturan temel unsurlardan (iş sözleşmesine dayanarak çalışma, herhangi bir işte çalışma, karşılık uğruna çalışma ve işverene bağımlı olarak çalışma) bir veya bir kaçının çocuk çalışmasında yer almamasıdır. Yukarıdaki açıklamaları da dikkate alındığında çalışmamızdaki çocuk işçi; çocukluk dönemi içinde, herhangi bir işte ücret karşılığında çalışan kişi olarak tanımlanmaktadır. Çocuk çalışması için ise yapılan tanımlamaların eksik kalındığı düşünölmektedir. Yapılan işler, çocuğun eğitimini, fiziksel ve psikolojik gelişimini olumsuz etkilemeyen faaliyetler olarak nitelendirilse de çoğu zaman bunun aksi durumuyla karşı karşıya kalınabilmektedir. Özellikle kırsal alanda ev içi ve ev dışı işlerde ücretsiz çalışan çocukların eğitimlerinde ve fiziksel gelişimlerinde olumsuz etkilerin olduğu gözlenmektedir. Bu anlamda çalışmamızdaki çalışan çocuk kavramı, çocuğun ücretsiz olarak yaptığı işler ve bunun çocukta meydana getirdiği olumsuz etkileri göz önüne alınarak değerlendirilecektir.

Bütün bu tanımlar ve tartışmalardan hareketle bir özetleme yapıldığında, çocuk işçiliği veya çocuğun çalışması, sadece bir ücret gerektiren işlerde emeğinin kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Çocuklar hiçbir ücret almadan kendi evinin veya tarlasının işlerinde çalışarak çocuğun emeği kullanılabilen ve bu durumda birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra çocuk emeği kullanımında bireylerin kendi çıkarları için çocukları kullanmaları ve istismar etmeleri de söz konusudur. Bu istismarı gerçekleştirenler aile, işveren veya bu konuda yeterli önlem almayan devlet kurumları olabilmektedir. Fakat bazı durumlarda aileler, herhangi bir çıkar söz konusu olmadan çocuklarının meslek öğrenmesini sağlamak için çalışmaya yönlendirebilmektedirler. Burada kişisel bir çıkar olmasa da ailelerin bilinçsizliğinden kaynaklanan bir ihmal söz konusudur.

1.2. Kuramsal Çerçeve

1.2.1. Ücretli ve Ücretsiz Çocuk Emeğinin Tarihselliği

Çocukların çalış(tırıl)ması tarihsel olarak bütün dönemlerde karşılaşılan bir durum olmuştur. Çocuklar toplumsal yaşamın her evresinde farklı şekillerde çalışma yaşamına dahil olmuşlardır. Bu konuda Hindman, şu açıklamayı yapmaktadır: “Çocuklar daima çalışmışlardır. İnsanlık tarihinin ilk yılları boyunca kabilelerin çocukları; avlanma, balık tutma ve hayvanları kapanla yakalama çalışmalarında bulunmuşlardır. Sonraları kabileler ve klanlar ailelere ayrıldığında; çocuklar, tarlalarda ve ormanlarda ürünlere ve hayvanlara bakılmasında büyükleri ile birlikte çalışmaya devam etmişlerdir. Bunun yanı sıra çocuklar el sanatlarına yardım etmiş ve bunları geliştirmiştir”(Hindman (2002)’den akt. Erbay,2008: 30). Heywood’un da belirttiği gibi, geçmişte bazı çocuklar dışarıda tam zamanlı çalışırlar, lakin çoğu çocuk genellikle maddi karşılık olmadan ev içinde çalışır ve yetişkinlerin daha verimli çalışabilmeleri için bebeklere bakmak gibi küçük görevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla geçmişte çocukların yaptığı çoğu iş sıradan ve niteliksiz işlerdi. Ama çocuklar, kendi boylarına ve deneyimlerine uygun bir sürü küçük işi hallederek, yavaş yavaş iş gücüne dahil olmuştur. 6 ila 7 yaşlarında tarlada veya atölyede yararlı işler yapmaya başlarlar, 10 yaşına kadar da yetenek, güç ve sabır gerektiren işlerde çalışmıştır (İnal, 2014:37).

Çocuklar, sanayi öncesi dönemde ev işleri de dahil olmak üzere çıraklık dönemi olarak bilinen, çocukların meslek edinmesine yönelik bir aşamadan geçerlerdi. Sanayileşmeden önce, çalışmanın büyük bölümü evde yapılıyordu ve ev halkının bütün üyeleri birlikte çalışmayı tamamlıyordu. Ev içi işler, karşılığı ödenmeyen işler olarak tanımlanabilir. Aile içinde çocuğun emeği ağırdı ve yoksul çocuklar çalışmaya üç yaşında başlayabilirlerdi. Fakat asıl fabrika sisteminin gelmesiyle birlikte, en kötü aşırılıklar ve sömürüler ortaya çıktı. Aile içinde, tarlada veya aile fertlerinin uğraştığı küçük el zanaatlarında çalışan çocuklar sanayileşme sonrası, aile fertlerinin de artık ev dışında çalışmaya başlaması ile birlikte dışarıdaki çalışma hayatına girmeye başladı.(Çevik, 1997:39).

Ortaçağın kırsal kültür ve toplumlarında çocuk, ağırlıklı tarımsal işlerde ama daha çok aile ekonomisi içinde iş görürken sanayileşmeyle birlikte fabrika, maden ve atölye tipi yoğun tehlikeli, sağlıksız ve yetişkin tacizine/baskısına açık iş yerlerinde yeni tip işverenlerin adına çalışmaya başlamıştır. Böylece yüzlerce yıl sıradan, önemsiz ve değersiz görülen çocuk emeği kapitalist sanayileşme ile beraber piyasada önemli bir kategoriye (çocuk işçi/emekçi) dönüşmüştür (İnal, 2014:37). Sanayi devrimi ile beraber kadın ve çocuk emeğinin fabrikalarda kullanılmaya başlanması birçok toplumsal değişimi ve çocuk emeğindeki dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Sanayi kapitalizmi sonrasında, kırsal alanlarda ve kentin çevresinde küçük işletmeler üzerinden geçimini sağlayan insanlar, bu sanayileşme karşısında kendilerini koruyamamış ve büyük imalathaneler ile fabrikalara büyük kitleler halinde başvurmuşlardır. Bu kitlelerin büyük bir bölümünü oluşturan çocuklar, “kurumsal işgücü” konumuna düşmüşlerdir. Bu da “çocuk çalışmasının” “çocuk işçiliğine” dönüşmesine neden olmuştur (Duyar ve Özener, 2003: 12).

Çocuk emeği kullanımı, yaşanan değişimler ve gelişmeler çerçevesinde biçimsel ve mekansal olarak farklılık göstermiştir. Sanayi devrimi ile çocuk işçiliğinin görünürlülüğü artmış ve sürekli gündeme gelen tartışma konulardan biri olmuştur. Kapitalist sürece entegre olması, ücretli çocuk emeği konusundaki duyarlılığın da artmasına neden olmuştur. Oysaki düşük ücret karşılığı ve zor koşullar altında çalışan çocukların, ev dışı ve ev içindeki görünür olmayan ücretsiz emekçi olduklarını da vurgulamak gerekmektedir. Bütün bu tartışmalardan hareketle şu söylenebilir ki Sanayi Devriminden önce de çocuklar çalışmaktaydılar.

Sanayileşme, sanılanın aksine, çalışan çocuk sayısında önemli artışlara neden olmamış (Cunningham ve Viazzo: 1996); ancak Sanayi Devrimi ile birlikte çocuk emeği ve istismarının niteliği değişmiş ve çocuk işçi olgusu ortaya çıkmıştır (Seven, 2009:79).

Bu tartışmalar ışığında çocuk emeğinin mekansal ve niteliksel değişimine dikkat çekilmiştir. Günümüzde yeni formlar kazanan çocuk emeğinin sadece görünür alanlarda ve çeşitli şekillerde mevcut olmadığını, özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan toplumlarda çocukların, ücretsiz emekçi konumunda olduklarını belirtmek gerekmektedir. Bunu daha iyi anlamak için çocuk emeğinin kullanıldığı kırsal ve kentsel alanlar ile çocuğun buradaki değer ve anlamına bakmak gerekmektedir.

1.2.2. Kırsal Alanda Çocuk Emeği

Geleneksel kırsal ailelerde ekonomik işleyiş, bir iş bölümüne ve iş birliğine dayalıdır. Çocuk, bu iş birliğinin bir parçası olmakla beraber bir işgücü anlamındadır. Ekonomik faaliyetler günlük hayatın bir parçası olduğu için çocuklar küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başlarlar. Çocuk emeği kapsamında yapılan çalışmalarda çalışmanın sağlıklı olabilmesi açısından, çocuk emeğinin, sosyalizasyon sürecinin bir parçası olarak mı yoksa çocuğu fiziksel, sosyal ve psikolojik olarak olumsuz etkileyebilecek bir sömürü aracı olarak mı kullanıldığı iyi analiz edilmelidir. Toplum içindeki “çocuk ve çocukluk” kavramları, “çocuğun değeri”, “çocuğun çalışması” ve “çocuk emeği” kavramları yaptıkları işler bağlamında iyi okunmalıdır (Erder ve Lordoğlu, 1993:18). Bu anlamda kırsal yaşamdaki aile ilişkilerine ve çocuğun değerine baktığımız zaman çocuk, aile için bir getirisi olan ve sayısı arttıkça fayda kazanılacağına inanılan bir anlayışa sahiptir.

Leibenstein “Doğurganlığın Ekonomik Teorisi”nde çocuğun aileye 3 faydası olduğundan söz etmektedir. Bunlardan birincisi çocuğun üretim aracı olarak faydası, ikincisi sosyal güvenlik aracı olarak faydası, üçüncüsü ise çocuğun bir neşe kaynağı olması faydasıdır. Birinci fayda ekonomik yönlüdür. Yani daha çok kırsal toplumlarda aile içindeki üretim süreçlerine dahil olmasından ve bir tüketici olmakla beraber aynı zamanda üreten birey konumundadır. Tabi ki bu durum kentte yoksulluğun etkisiyle çocuklarını çalıştıran aileler içinde geçerli bir durumdur. Fakat sadece tüketici olup üretime katkısı olmayan çocukların ailelerinde bu fayda söz

konusu değildir. İkinci fayda hem ekonomik hem sosyal olarak düşünülmektedir. İkinci fayda yine birinci faydaya eşdeğer olarak kırsal geleneksel ailelerde görülmektedir. Küçük yaşlarda aile içindeki işlerde yardımcı birey konumundayken ilerleyen yaşlarda anne ve babasına bakmakla yükümlü olmakta aynı zamanda ailenin sosyal statüsünü devam ettirmektedir. Üçüncüsü ise psikolojik türde özelliğe sahiptir. Çocuğun neşe aracı olarak kabul edildiği aileler genellikle sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan aileler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuğun ekonomik ve sosyal statüyü devam ettirme kaygısının olmadığı durumlarda neşe kaynağı olarak görüldüğü yapılan çeşitli araştırmalarla² da ortaya konmuştur. Özetle şunu söylemek gerekirse, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi düşük oldukça çocuğun ekonomik ve sosyal değeri ön plana çıkarken, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan aileler için çocuk psikolojik ve neşe sağlama aracı olarak görülmektedir. (Leibenstein (2000)'den akt. Kahramanoğlu, 1996:139). Kağıtçıbaşı'nın (1981) çocuğun değerine ilişkin yapmış olduğu çalışması, Türkiye'de çocuğun ekonomik açıdan değerinin yüksek olduğunu ve bu değerın kırdan kentlere doğru gittikçe azaldığını göstermektedir.

Kırsaldaki aileler çocuğun her türlü dinsel, mesleki, kültürel eğitimini yerine getirirler. Kişilerin aile içinde, komşuluk ilişkilerinde, yaş ve cinsiyet gruplarında ve iş bölümü içerisindeki yerleri uyarınca belli başlı toplumsal rollerin gerçekleşmesine, bir takım sabit ilişki biçimleri eşlik eder. Öğrenilenlerin aktarılmasını ve toplumsal yaşamın yeniden üretimini bunlar sağlar (Castel,2017:40). Aile içinde yaşayan bireylerin hane içindeki üretime katkı sağlamaları aile için önemlidir. Bundan dolayı çocuğun eğitimi de aileye sağladığı ekonomik katkıdan sonra gelmektedir. Çocukların hiç okula gönderilmemesi ya da çalışmadan sonra kalan zamanlarda okula gönderilme düşüncesinin egemen olduğu gözlenmektedir (Özbay, 1984: 55).

Çocukların ev işlerine ve tarımsal işlere katılmaları hemen hemen her kırsal toplumda görülen bir olgu olmuştur. Kırsal toplumlarda çocuk bahçede çalışır, annesine ev işlerinde yardım eder, erkeklere işlerde eşlik eder, evcil hayvanlara bakar, atölyede zanaatkarlık yapar. Bu da göstermektedir ki ortaçağ da ve erken

---

² Kağıtçıbaşı, Ç., (1981). "Çocuğun Değeri", Psikoloji Dergisi, Sayı:1, s.89

modern dönemlerde kırsal bölgelerde çocuk, çalışma hayatının içinde tıpkı yetişkinler gibi birçok işin peşinden koşturup durmuştur (İnal, 2014:37).

Çocuk emeğinin en yaygın görünümü, özellikle kırsal kesimlerde ve az gelişmiş ülkelerin gecekondulu gibi yoksul mahallelerinde, çocukların aile içinde veya dışında ebeveynlerinin zorlamasıyla çalışmalarıdır (İnal,2007:117). Kırsal yörelerde çocuklar alışılmış yaşam biçiminin etkisiyle küçük yaşlardan itibaren tarımsal faaliyetlerde çalışmaya başlamakta ve ailenin üretimine katkı sağlamaktadır. Çocuk, çalışarak aile içinde sosyalleşme işlevini yerini getirmekte, yaşamda eğitim, gelecekte iş bulma sağlamaktadır (Bulutay,1995:12). Çocuklar çeşitli yardımcı görevler için çok erken yaşta çalıştırılmaya başlarlar. Çocukların yerine getirmesi gereken en önemli işler olarak, küçük kardeşlerinin bakımı, gözetilmesi ile ev işleri olarak görülür. Örneğin; su taşımak, bahçeden sebze, meyve toplamak, ipek böceği kozalarını sınıflandırmak gibi. Küçük çocuklardan bütün gün çalışmaları beklenmez, bunlara oyunla karışık iş yaptırılarak işe alışmaları ve işi sevmeleri sağlanır. Buna karşılık yetişkin çocuklardan iş mevsimi süresince aile bireylerine yardımcı olmaları beklenir (Yıldırak,1990:140).

Çocukların küçük yaşlarda çalışmaya başlatılması problemi, kentin olduğu kadar kırsal da problemidir. Ancak kırsal ve kentte çocukların çalıştırılması problemi arasında maliyet farkı vardır. Kırsal, özellikle tarım sektöründe çalışan bu çocukların %98'inin aile içindeki tarımsal işler vasıtasıyla aile bütçesine katkıda bulunduğu, yani ücretsiz aile işçisi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kent hayatında, çocuklar genellikle aile dışında sürekli olarak çalıştırılmaktadır. Bu oran da kentte çalışan çocukların %68'ini oluşturmaktadır (Çevik, 1997:46). Çocuk emeğine ilişkin en son yayınlanan TÜİK 2012 yılı verilerine göre, işteki duruma göre çalışan çocukların %52,6'sı (470 bin kişi) ücretli veya yevmiyeli olarak, %46,2'si (413 bin kişi) ücretsiz aile işçisi ve yaklaşık %1'i (10 bin kişi) de kendi hesabına çalışmaktadır. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların 2006 çalışan çocuk istatistiklerine oranla 5,5 puan artış göstermiştir. Ücretsiz aile işçisi olan çocukların 342 bini kırsal 71 bini ise kentte yaşamaktadır (TÜİK, 2012).

Kırsal alanda çocuk emeğinin kullanıma ilişkin bir değerlendirme yapacak olursak, genellikle çocuğun çalışmasının, sosyalizasyon sürecinin bir parçası olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu sürecin ortaya çıkmasında yoksulluğun da önemli

bir etkisi vardır. Ertürk “Türkiye’de Çocuk Emeğinin Kullanım Biçimleri” araştırmasında, yoksul kırsal haneler için çocuk emeğinin kullanımının son derece önemli ve vazgeçilemez bir gelir kaynağı olarak görüldüğüne vurgu yapmaktadır (1994: 29). Çocuklar, aile içinde ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılmakta, toplum içinde de bu durum normal karşılanıp kültürel bir değer parçası olarak görülmektedir. Yaşanılan göç sonrası yaşatılan bu geleneksel kültür açısından çocuğun ev içi işlerde veya tarlada ücretsiz çalışmasıyla kentsel alanlarda fabrika, küçük işletmeler veya sokakta çalışması arasında bir fark gözetilmemektedir. Buna ek olarak çocuğun ücretli olarak çalışıp haneye maddi gelir sağlaması daha çok kabul görmektedir (Yener, 2004:5).

Teorik olarak ücretsiz çocuk emeğinin ücretli çocuk emeğiyle eşdeğer tutulması gündelik yaşam pratikleri içerisinde karşılığını bulamamaktadır. Ev içi ve ev dışı emek sürecine dahil olan çocuklar bunun bir zorunluluk değil doğal yaşamlarının bir parçası olduğunu düşünürler. Çocuk emeği ya da çocuk işçi denildiğinde genellikle akıllara; sokakta mendil satan, tartıcılık yapan ayakkabı boyayan, sanayide veya küçük işletmede ücretli olarak çalışan çocuklar gelir. Bu çalışma şekillerine de en sık rastladığımız alanlar kentlerdir ve kır veya ücretsiz çocuk emeğinin kullanımının olduğu alanlar çok fazla çalışma konusu olamamıştır. Sosyal bilimlerdeki çocuk emeğine ilişkin literatürün bu anlamda büyük bir boşluğunun olduğunu söylemek yanlış olmaz. Elbette çocuk işçiliğinin bu formları daha riskli ve olumsuz sonuçları olabilecek çalışma şekilleri olabilir ancak kullanımı çok daha fazla yaygın olan ve kendi içerisinde farklı olumsuz sonuçları olabilecek ücretsiz çocuk emeğini de unutmamak ve göz ardı etmemek gerekmektedir.

1.2.3. Kentsel Alanda Çocuk Emeği

Kentler, sosyo-ekonomik değişimin, farklılaşmanın ve kültürel ve hareketliliğin olduğu yerlerdir. Kentin içinde barındığı dinamikler sürekli değişim ve dönüşüm sağlamaktadır. Toplumsal kurumları ve kurumlar arası iş bölümünün dengeleri de yine bu dinamikler tarafından belirlenmektedir. Bu değişim sürecinden en fazla etkilenen kurum ailedir. Geleneksel toplumda işlerin çoğunu kendi içerisinde barındıran aile kurumu, kent yaşamında büyük bir değişim yaşamaktadır. Kırsal yaşamda bireyin gelişim ve yaşamını devam ettirmesine kaynaklık ederek birçok

işlevi içerisinde bulunduran aile, kent yaşamında bu işlevlerin farklı kurumlar ve örgütler tarafından sağlandığı bir yapı içerisinde kendini koruyamaz ve buna uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu yaşama uyum, aile için değişme demektir (Kıray, 1984:67).

Kentin ailede yarattığı değişimin başında, geniş aileden çekirdek aileye evrilmesidir. Aile bireyleri arasındaki iş bölümü ve çocuğa atfedilen değerde bu değişim sürecine dahil olmaktadır. Kırsalın aksine kentlerde çocuk sayısının azaldığını görürüz. Kentte fazla çocuk ekonomik külfet olarak algılanmakta, kent ailesinde anne ve babanın özgürlüğünü kısıtlaması, maddi ve manevi zorluklar yaratması, çocuğa bakma sorunu ve gelecekleri hakkında duyulan endişe daha farklı problemlere neden olmaktadır. Kırsaldaki aileler çocuğun her türlü dinsel, mesleki, kültürel eğitimini yerine getirirler. Fakat kent içerisinde bütün bu eğitimler farklı kurumlar tarafından verilmektedir. Bu da çocuğun kent içerisindeki yaşama adapte olmasını ve sosyal bir birey olmasını gerektiren bir durum olmaktadır. Kırsaldaki bu eğitim süreci herhangi bir ücret gerektirmeyen bir eğitimidir. Kentte ise yaşamın her alanında olduğu gibi bu süreçte bir maddi zorunluluğa sahiptir. Kentin zor yaşam koşulları ailelerin daha az sayıda çocuk sahibi olmasına ve çocuğun ekonomik değerinin yerine psikolojik değer ön plana çıkmasına neden olmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1984:89).

Çocuğun içinde kendini bulduğu kent formunun barındırdığı yapısal imkanlar ya da imkansızlıklar süreç içinde çocuğun biyografik gelişiminde belirleyici temel etkenleri oluşturmaktadır. Suçlu çocuk, sokakta yaşayan çocuk, çalışan çocuk gibi bütün çocuk kategorileri, kent ve kentin sosyo-ekonomik yapısı içinde konumlanmış aile sarmalının şekillendirdiği ve boyutlandığı olgulardır (Parin, 2012:448). Bu anlamda kentsel yoksulluğun, göçün, çarpık kentleşmenin ve enformel sektörün kentte çok yoğun olması çocuk işçiliğinin farklı boyutlarını karşımıza çıkarmıştır.

Kentleşme, çocuğun eğitimi ve çocuk emeğinin kullanım şekilleri açısından olumsuz bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Kent, ekonomik koşulları iyileştirmesi ve fırsat eşitliği gibi birçok avantaj sunmasının yanı sıra içerisinde barındırdığı toplumsal ve ekonomik sorunlar da ciddi önem arz etmektedir (Giddens 1991: 553-54). Kırsalda ailelerinin yanında, tarlada, bahçede ve ev içindeki ücretsiz çocuk emeği form değiştirerek ücretli çocuk emeğine dönüşmektedir. Bu çocuklar

sokaklarda, küçük işletmelerde, fabrikalarda düşük ücret karşılığı ve birçok risk ile karşı karşıya kalarak çalışmak zorundadırlar. Büyük kentler çalışan çocuk için çok riskli olabilmekte, çocuğu istismar edebilmektedir. Kendi yaşlıları, çocuk olarak yaşayabilmekte iken ailelerinin korunması altında hayatlarını devam ettirebiliyorken, çalışan çocuklar toplumdan dışlanmakta ve riskli ortamlarda korunmasız bir şekilde yaşam mücadelesi vermektedirler. Yaşamlarını devam ettirebilmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kullanabilecekleri ve kolay elde edebilecekleri araçlara ulaşma yoluna da gidebilmekteler. Bunu yaparken her türlü zararlı alışkanlığı küçük yaşlardan itibaren sokaklardan öğrenebilmektedirler (Şenol ve Mazman, 2014:250).

Kent ve çocuk emeği ilişkisini daha iyi anlayabilmek için göç ve yoksulluk başta olma olmak üzere bazı parametreler üzerinden tartışmak daha faydalı olacaktır. Yapılan çalışmalardan da anlaşılmaktadır ki kentsel çocuk emeğinin ortaya çıkışında bu süreçlerin etkili olduğudur.

Göç; ekonomik, toplumsal veya siyasi nedenlerden dolayı bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi olarak tanımlanmaktadır. Göçler yapıldıkları yerleşim yerlerine göre iç göç ve dış göç olarak ayrılmaktadır. Nüfusun, ülke içerisinde yer değiştirmesine iç göç, bir ülkeden diğer bir ülkeye yapılan göçlere ise dış göç denilmektedir (Günöz, 2007:16). Modern toplumda endüstriyel üretim ve istihdam ile ticaret ve hizmet merkezleri olan kentler; ekonomik, kültürel ve siyasi anlamda kırsal alanlar üzerinde üstünlük kurarlar. Kentsel mekanizma ve ilişkilerin çekim gücü ve etkisi altına giren kırdaki nüfusun büyük bir kısmı kentlere göç ederek buralara yerleşmeye başlar. Makineleşmenin kırsal alanlara girmesiyle birlikte kırsal alanlardaki geleneksel tarımsal üretim biçimi bozulmaya başlar ve bu üretim biçimi içindeki istihdam edilen işgücü topraktan koparak kentlere göç eder. Endüstri öncesi toplumun temel ekonomik üretim birimi olan aile üretimi yerini, modern toplumun temel üretim birimi olan fabrikaya bırakır. Bu üretim şekli yaygınlaşarak temel ekonomik üretim biçimi haline gelir ve karmaşık bir iş bölümü ve uzmanlaşma ortaya çıkar (Köse v.d, 2001:39).

Kırsal alandaki yatırımların yetersizliği ve çalışma olanaklarının sınırlı olması yaşamı ve çalışma koşullarını güçleştirmektedir. Bu da sonuç olarak ya çocukların

yoğun bir şekilde tarımsal alanlarda çalışmasına ya da köyden kente göçe neden olmaktadır. Kente yapılan göç sonrasında ailenin ekonomik olarak daha çok zorluk çekmesine çözüm olarak, kırsalda ücretsiz aile işçisi olan çocuğun kentte de ekonomik destek sağlaması amacıyla çalışması istenilir (Seven, 2009:72). Farklı nedenlerle kurulu düzenlerini geride bırakıp geldikleri bu yeni mekanda tutunamayan aileler, yaşanan göç sürecinde olumsuz olarak çok etkilenmişler ve geçmişte yerine getirdikleri pek çok ailesel işlevi kaybetmeye başlamışlardır. Aile üyeleri arasındaki tutunum zayıflamış, bağlılık yok olmaya başlamıştır. Köyün, düzenli gelir olmasa da sunduğu yaşam olanaklarının yerini kentin kurumsallaşmış emek piyasası almış ve her halükarda düzenli bir gelirin koşul olduğu bir yaşam seyrine girmiştir (Altuntaş, 2014:62). Kırsal alanlardan kente göç eden aileler akrabalık ve eski yerel kimliklerini kaybederek anonimleşir. Bu aileler tarım sektöründen geldikleri ve kentte hakim olan sanayi ve hizmet sektörünün gerektirdiği vasıflara sahip olmadıkları için formel sektörde, düzenli ve tek başına aileyi geçindirebilecek gelirlili bir iş bulamamaktadırlar. Düzensiz ve düşük gelirlili işlerde çalışan bu insanların imdadına, zaten okula gitme imkânı da bulunmayan çocukları yetiştirmektedir. Böylece çocuklar, aileye ek bir gelir veya ailenin geçimini sağlayan anne ve babanın istihdam olanağı bulamadığı durumlarda bir işsizlik sigortası gibi devreye girmektedir. (Çöpoğlu, 2018:377). Kırdan kente göç eden ailelerin iş gücü piyasasındaki talep edilen niteliklere sahip olamayışından dolayı işsiz kalmaları, yeterli düzeyde eğitime sahip olmamaları gelir dengesinin daha da bozulmasına sebep olarak çocukları emek piyasasına itmektir (ÇSGB, 2017: 15).

Kente göçle birlikte daha önce sahip olunan düzenli bir gelirden yoksun olma durumu, çocuk emeğinin ekonomik yönüne duyulan bir ihtiyaca neden olmaktadır. Kentleşmenin göç eden aileler üzerinde kentlileşme kavramını yer edindirememesi ailenin çocuğa ilişkin bakış açısında da değişme sağlayamamaktadır. Sosyolojik olarak sorun teşkil eden bu durumda çocuğun yalnızca faaliyet alanı ve çalışma şeklinin değiştiği görülmektedir. Sonuç olarak, kırsalda tarlada, bahçede çalışan çocuğun kentte atölyede, sokaklarda çalışması normal kabul edilmektedir (TİSK, 1997:97). Aileler için babanın vasıfsız eleman olarak kazandığı para yeterli olmayınca hemen devreye erkek çocuklar girecektir. Erkek çocuk eğer okuyorsa ya okulu bırakıp gücünün yetebileceği işlerde çalışacak ya da okul çıkışlarında

yapabileceği işler ayarlamaya çalışacaktır. Onunda getirdiği para yetmemeye başlayınca anne ardından da kız evlat çalışmaya başlayacaktır (Çevik, 1997:38).

Göç sonrası aileler hızlı bir şekilde çalışılıp para kazanılması gerektiğini anlar ve iş bulma telaşına girmektedirler. Bu iş bulma sürecinde genellikle ilk önce iş bulanlar çocuklar olmaktadır. Ayrıca aileler, kendilerinden önce kente yerleşen hemşeri ve akrabalarının yaşadıkları gecekondü bölgelerine yerleşmekte ve bu hemşerilerinin yönlendirmesi ile hareket etmektedirler. Kente kendilerinden önce yerleşen hemşerilerinin de ilk önce çocuklarını çalıştırmaya başlaması sonraki göç eden aileler üzerinde de kendini devam ettirmekte ve bu durum kentin bir yaşama şekli olarak algılanarak çocukların erken yaşta çalışmasına neden olmaktadır (Şenol ve Mazman, 2014:251). Şehir hayatında iş bölümü, uzmanlaşma ve para ile mücadele esastır. Kırsalda tarlasını eken aile, evin önemli oranda geçimini sağlayabilmektedir. Fakat göç ile birlikte aile ekonomisi önemli desteklerini kaybetmektedir. Göç sonrasında aile paraya eskisinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Problemlerini biraz olsun çözebilmek için, geleneksel toplum ilişkilerini biraz daha sürdürülebilir şansı olan, akraba ve hemşerilerinin yoğun olduğu bölgelere yerleşmeyi tercih etmektedirler. Şehre yerleştikten sonra, köyle bağı koparma eğilimi içinde olmaz. Bir süre daha yiyeceğini, içeceğini köyden getirerek şehir hayatına uyum sağlamaya çalışır. Fakat bu geçici bir çözümdür. Belli bir süreden sonra yardımlar azalır ve kesilir. Bunun farkına varan aile bireyleri yeni arayışlara yönelir. Gelir olmadan kentte yaşamak mümkün olmadığı için ilk olarak kadınlar ve çocuklar çalışmaya başlamaktadır (Çevik, 1997:31).

Türkiye’de özellikle 1980’li yılların başından itibaren büyük kentlere yapılan göçlerde çok fazla bir artış söz konusu olmuştur. Ekonomi politikalarına ve siyasi nedenlere bağlı olarak 1980 sonrasında yaşanan bu göç süreci, bugünkü kent yoksulluğu ve sokakta çalışan çocuk sorununda ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gün, 2010:51). Büyük çoğunluğu kırsal yerleşim alanlarından gelen nüfusun kente tutunma stratejileri farklılık göstermiştir. Bu stratejilerden birini, yetişkin emek gücünün yükünü üstlenen çocukların yaş ve vücut yapıları gereği yapmakta zorlandıkları bir iş kolunda (hamallık) yer almaları oluşturmaktadır. Kültürel engel olmadığı gibi çocuklar çalışmaları yönünde baskı da görmektedirler. Bunun bir

sonucu olarak erkek çocuklar daha riskli işlerde çalış(tırıl)maktadır (Parin, 2012:459).

Göç üzerinden yapılan çocuk emeği tartışmalarına baktığımız zaman bunun göç sonrası oluşan yoksulluk haliyle bağlantılı olduğunu görürüz. Çocukları çalışma yaşamına iten nedenlerin en başında fakirlik ve yoksulluk gelmektedir (ILO, 1996: 19). Bu anlamda kentlere yapılan göçün öncesinde ve sonrasında belirleyici bir unsur olan yoksulluğun çocukların çalışmasıyla olan ilişkisini irdelemek gerekmektedir.

Yoksulluk, gelir veya tüketim düzeyinin düşük olmasının yanı sıra ekonomik, siyasi ve toplumsal birçok olanaktan mahrum kalma ve yararlanamamayı içeren çok boyutlu bir kavramdır (Şenses, 2001). Yoksulluğun kendini en şiddetli olarak gösterdiği yerler aileler olmakta bu yoksulluğun altında en çok ezilenlerde kadınlar ve çocuklar olmaktadır. Yoksulluğun etkisiyle işlevlerini yerine getiremeyen aile hem ebeveynler hem de çocuklar için ihtiyaçların karşılandığı bir “yuva” olmaktan ziyade birçok sorunu barındıran bir kurum haline gelmektedir (Şenol ve Mazman, 2014:245). Kırdan kente göç eden ailelerde ortaya çıkan yoksulluk çocuğun çalışmasıyla giderilmektedir. Babanın iş bulma imkanının az olması, ailelerin çocuklarını çalışmaya itmektir. Gecekondulaşma, çarpık kentleşme gibi problemlerin de dahil olmasıyla birlikte çocukların çalışması kaçınılmaz olmaktadır (MESEV, 2008:27).

Yoksul ailelerde, çocuklar erken yaşta çalışmaktadırlar. Çocuklar, anne babalarınca gelir getirici bir birey olarak algılanmaktadır. Göçlerle kente gelen aileler karşılaştıkları ekonomik güçlükler nedeniyle çocuklarını çalışmaya yönlendirmektedirler (Tezcan, 2012:82). Yoksulluk, çocuğun yalnızca çalışma yaşamında bulunmasına neden olmamakta, çok zor ve ağır şartlar altında fiziksel ve psikolojik yapısına zarar verecek riskli ortamlarda da çalışmasına neden olmaktadır. Toplumsal fakirliğin ve yoksulluğun olduğu yerlerde çocukların sadece çalıştırılmadığı aynı zamanda sömürüldüğü de açık bir şekilde görülmektedir (UNICEF, 1997: 27). Gelir düzeyinin düşmesi ve yoksulluğun süresinin uzaması, yoksulluğun etkilerini de arttırmaktadır. Yoksul hanelerde temel geçim kaynağı bireylerin işgücü üzerinden olduğu için hanedeki her bireyin çalışması ve katkı sağlaması çok önemlidir. Baba ve annenin çalışmasına ek olarak çocuklarında çalışması beraberinde getirecek sorunların kaçınılmaz olmasına neden olmaktadır.

Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan bu hanelerde ebeveynlerin eğitim düzeyinin düşük olması, çocuğun da aynı şekilde eğitim hayatını devam ettiremeyerek vasıfsız iş gücü olmasına neden olmakta gelişim ve geleceği açısından önem arz eden eğitimini devam ettiremeyerek yaşam mücadelesi vermesine neden olmaktadır. Bu durum da yoksulluklarını pekiştirerek içinden çıkılmaz hale getirmektedir.

Yaşanılan yoksulluk düzeyi barınma başta olmak üzere insani yaşama standardının yakalanamamasına sebebiyet vermektedir (Kurnaz, 2007: 51). Yapılmış olan araştırmalardan hareketle yoksulluğun aileler ve çocuklar üzerindeki etkilerinin oldukça kötü ve olumsuz sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Hane halkı yoksullaştıkça, çocuğun dışarıda çalışması, çocuk ve aile için bir tercih meselesi olmaktan çıkmakta, zorunluluk haline gelmektedir. Çalışma saatleri ne kadar uzun, çalışma koşulları ne kadar tehlikeli olursa olsun ve aldıkları destek ne kadar sınırlı kalırsa kalsın, çalışma, çocuklar için bir yaşam biçimi olup çıkmaktadır (Çevik, 1997:33). Aile çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişimini tamamlamasında şüphesiz çok etkilidir. Bu nedenle ailenin içinde bulunduğu koşullar ve yetersiz olanaklar da çocuğun gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu açıdan, yoksulluğun devam etmesi çocuk işçiliğinin de kuşaklar boyunca sürebilmesine neden olmakta ve uzun vadede yoksulluğun ortadan kaldırılması ile çocuk işçiliğinin de son bulacağına ilişkin hem kuramsal hem de görgül yönü güçlü çalışmalar bulunmaktadır (Sunall 2011: 121). Hanenin gelir düzeyi hanedeki bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması açısından oldukça önem arz etmektedir. Hane gelirinin az veya yetersiz olması, bireylerin gelecek beklentisi ve psikolojileri açısından olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bütün bu tartışma ve çalışmalardan hareketle şu söylenebilir ki; içinde bulunulan yoksulluk hali çocuk işçiliği sorununun da devam etmesine ve yoksulluk sarmalının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Gün 2010: 41).

1.2.4. Çocuk Emeği Kullanımının Nedenleri

Kentsel ve kırsal mekanda çocuk emeğinin kullanılmasının birçok nedeni vardır. Kırsal ve kentsel yoksulluk bunda belirleyici olan en önemli unsurdur. Yoksulluk, çocuk emeği arzını arttıran belirleyici etken olsa da bu sorunun oluşumunda başka etmenlerinde olduğunu belirtmek gerekmektedir. (Bulutay, 1995:3) Çocukların yetişkinler gibi çalışmasında iki nedenin olduğunu belirtir.

Çocuklar, ailenin geleneksel yaşamın sürdürülmesine katkıda bulunmak için çalışır ya da ailenin geliri yetiemediği için dükkanda, fabrika ve atölyelerde, sokaklarda çalışır. Bulutay'ın birinci neden olarak gösterdiği çocukların geleneksel yaşama katkı sağlamak amacıyla çalışmasını sosyalizasyon sürecinin bir parçası olarak tanımlayabiliriz. Bu çalışma türü kırsal bölgelerdeki geleneksel geniş aileye sahip çocukların aile içinde yapmış olduğu faaliyetleri kapsar. Buradan çocukların ev içi işlerde çalışmalarına sadece kırsal bölgelerde rastlandığı kanısına varmamak gerekmektedir. Kent ailesinde de çocuk ev içi işlerde çalışmaktadır fakat kırsalda ekonomik geçimlilik daha çok tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerinden sağlandığı için çocukta bu üretim sürecinin bir parçası olmak durumundadır. Bunun sonucu olarak da emek yükü ağır ücretsiz çocuk emeğinin yaygın bir şekilde kullanımı ortaya çıkmaktadır. Bulutay'ın ikinci olarak gösterdiği neden daha çok göç ve beraberinde gelen yoksulluğun etkisiyle çalışan çocukları işaret etmektedir. Özellikler fabrika ve sokaklar kentte çocukların çalışma alanları olarak karşımıza çıkmaktadır (Bulutay, 1995:3).

Tezcan da (2012:83) çocuk emeğinin kullanımında iki görüşe vurgu yapmaktadır. Birinci görüşe sahip olanlar çocuk emeği ve kullanımını “toplumsal bir sorun” olarak görür. Bu görüş 19.yy ortalarında çıktı. “Modernleşme projesi”nin bir uzantısı olarak da görülür. Modernleşme projesi olarak kastedilen durum Sanayi Devrimi sonrasında sanayileşmenin yarattığı çocuk işgücüdür. Batı Avrupa ve ABD’de başlayan bu akım tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Çocuk işçiliğinin en kötü kullanımı olarak görülen bu çalışma şekli sonrasında buna yönelik önleyici projeler hazırlanmaya başlanmış ve bunun ortadan kaldırılması gerektiği düşünülmüştür. ILO da bu görüşü benimsemektedir. İkinci görüşte ise çocukların çalıştırılmasını bir sosyalizasyon süreci olarak kabul eder. Bu görüşe göre, sanayi öncesi toplumlarında çocuğun topluma katılımında çalışmak çok önemli bir işlevdir. Tezcan'ın belirtmiş olduğu görüşlerden hareketle şunları söylemek mümkündür. Sanayileşme öncesi dönemdeki ücretsiz çocuk emeği kullanımı sosyalizasyon sürecinin bir parçası iken sanayileşme sonrası bu emeğin ücretli emeğe dönüşmesi ve çocuğun aile içinden fabrika, atölye gibi her türlü riskin bulunduğu alanlara geçişi bunun bir toplumsal sorun olarak gündeme gelmesine neden olmuştur.

Kuramsal tartışmalara da baktığımız zaman çocuk işçiliğini açıklamak için çeşitli modellerin oluşturulduğunu görürüz. Bu modeller Konfor ve İkame Aksiyomu olarak ikiye ayrılmaktadır. Konfor Aksiyom modelinde, ebeveynlerin çok şiddetli bir yoksulluk karşısında çocuk emeğine ihtiyaç duydukları ve bunu kullandıkları savunulmaktadır. Çocukların ücretli olarak çalışmamasının ve okula gidiyor olabilmelerinin bir lüks olarak değerlendirildiği vurgusu yapılmaktadır. Bir başka deyişle, hane gelirinin düşük olduğu aileler çocuklarının emeğine ihtiyaç duymakta ve çocuklarını çalıştırmama gibi bir lükse sahip değildirler. Aileler gelir düzeylerinin artması ve ekonomik koşullarının iyileşmesi durumunda çocuklarını çalıştırmayabilirler. Bu durumdan şu sonuç çıkarılabilir; aileler zorunda oldukları için çocuklarını çalıştırmak durumunda kalmaktadırlar (Basu, 1999:1083-1119. akt. Sunal, 2008:119).

Konfor Aksiyom modeline baktığımız zaman esas olarak üzerinde durduğu noktanın “yoksulluk” olduğunu görürüz. Bu yoksulluk kırsalda ve kentte farklı şekillerde kendini göstermekte bundan kaynaklı olarak da çocuk emeğinin farklı alanlara girmesine ve farklı şekillerde karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Bu yoksulluğun ortadan kalkması, başka bir deyişle ailenin ekonomisinin iyileştirilmesi durumunda çocuğun daha iyi şartlarda yetişeceği ve çocuk emeği kullanımının ortadan kalkacağı varsayımını bu modelden hareketle söyleyebiliriz.

Çocuk işçiliğine ilişkin diğer model İkame Aksiyomu’dur. Bu model, bazı alanlarda çocuk emeğinin kullanılmasına duyulan bir ihtiyaçtan kaynaklı olarak çocukların çalıştırılmasına karşı olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın oluşmasında bazı işlerin (örneğin halı dokuma) sadece çocuklar tarafından yapılabileceği görüşüne karşı çıkmakta ve çocuk emeği kullanılan her işte yetişkin emeği de kullanılabilceğini kabul etmektedir (Basu ve Tzannatos, 2003:147-173. akt. Sunal, 2008:120).

İkame Aksiyom modeli, özellikle ince işçilik isteyen işlerde çocukların çalıştırılması gerektiği fikrine karşı olarak geliştirilen bir modeldir. Yukarıda da belirtildiği gibi halı dokuma, konfeksiyonlarda kıyafetlere düğme dikimi veya buna benzer olarak ince el işçiliğinin gerektirdiği işlerde çocukların çalışması yerine yetişkinler bu işlere ikame edilerek çocukların bu işlere istihdamı engellenebilir.

Elbette ki çocuk emeğinin yetişkin emeğine oranla ucuz olması, işverenlerin çocukları tercih etmesinde de önemli bir etkidir.

Bu tartışmalardan hareketle Basu ve Tzannatos, geliştirdikleri modelde, hane gelirinin yüksek ve yeterli olduğu durumlarda ebeveynlerin çocuklarını çalıştırmayacaklarını, aksi durum söz konusu olduğunda ise yeterli geliri sağlamak için çocuk emeğinin kullanılabilmesine vurgu yapmışlardır (Sunal, 2008:120).

Başka bir modelde, çocuk çalıştırılmasına yol açan faktörlerin iki değişken, arz ve talep ekseninde gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Bu modelde çocuk işgücü, hane reisinin denetiminde satılmaya hazır “meta”dır. Hane reisi hanenin varlık düzeyi, diğer aile bireylerinin istihdam durumu, statü ve gelir gibi bir takım parametrelere bakarak, çocuk işgücünü piyasaya sunabilmektedir (arz cephesi). İşletmeler ise ürün türü, işgücü maliyeti ve pazar durumuna göre çocuk işgücünü tercih edebilmektedir (talep cephesi) (Bequele ve Boyden, 1995:16). IWGCL (International Working Group on Child Labour; Çocuk İşçiliği Konusunda Uluslararası Çalışma Grubu) Arz/talep cephesinin yapısal sorunları (ülke kalkınma düzeyinin düşüklüğü, gelir dağılımındaki uçurumlar, tarım kesiminin yoksulluğu, kentlere göç, formel sektörde istihdam olanaklarının sınırlılığı, çocukların yaygın ve denetimsiz olarak çalıştırılabildiği küçük sanayinin ve marjinal sektörün genişliği ve bu sektörlerde çalışanların örgütlenme düzeylerinin düşüklüğü); ekonomik küreselleşme ve yapısal uyum programlarının etkileri; coğrafi nedenler ve geleneksel sosyal değerler çocuğun çalışmasına neden olmaktadır (Zeytinoğlu, 2001).

Oluşturulan bu modeller ve geliştirilmiş görüşler çerçevesinde, çocuk emeğinin kullanılmasına neden olan yoksulluk ve sosyalizasyon sürecinin dışında, bu emeğin haneyi geçindirmek için piyasaya sunulmasının kolay olması ve ucuz olması bakımından da işverenler tarafından tercih edilmesinin söz konusu çocuk emeğinin kullanılmasında etkili olduğudur.

1.2.5. Dünya’da Çalışan Çocuk Portresi

Çocuk emeği kullanımı, daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunu gibi görünse de bu bütün ülkelere özgü bir nitelik taşımaktadır. Yapılan araştırmalar gelişmiş sanayi ülkelerinde de çocuk emeğinin sömürülerek kullanıldığını göstermiştir. ILO nun 2012 yılında yayınlamış olduğu “Çocuk

İşçiliğine Karşı Mücadelede Alınan Yol”başlıklı raporuna göre dünya genelinde çalışan çocuk sayısı 264.427.000’dir. Çocuk işçiliği, dünyada en çok Asya-Pasifik, Latin Amerika-Karayipler, Sahra Altı Afrika ve Ortadoğu-Kuzey Afrika ülkelerinde görülmektedir (Efe&Uluoğlu, 2015:67).

Tablo 1. İstihdamda Yer Alan Çocuk, Çocuk İşçi ve Tehlikeli İşlerin 5-17 Yaş Grubuna Göre Dağılımı:2000-2012

	İstihdamda Yer Alan Çocuk		Çocuk İşçi		Tehlikeli İşler		
	Milyon	Yüzde	Milyon	Yüzde	Milyon	Yüzde	
Dünya	2000	351.900	23.0	245.500	16.0	170.500	11.1
	2004	322.729	20.6	222.294	14.2	128.381	8.2
	2008	305.669	19.3	215.209	13.6	115.314	7.3
	2012	264.427	16.7	167.956	10.6	85.344	5.4

Kaynak: (ILO, 2013a:3)

Raporda yer alan veriler incelendiğinde, Tablo 1’de de görüldüğü gibi 2000 yılında tüm dünyada çalıştırılan çocuk sayısı 351.900.000’den, 2012 yılında 264.427.000’e ve oransal olarak %23’den %16,7’ye düşmüştür. Yasadışı çalıştırılan çocuk sayısı ise 2000 yılında tüm dünyadaki çocukların %16’sını oluşturan 245.500.000 iken, 2012’de oransal olarak %10,6’ya sayısal olarak da 167.956.000’e gerilemiştir. 2000 yılında çocuk işçiliğinin bir alt kategorisi olan en kötü biçimi olan tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı da 170.500.000’den 2008’de 115.314.000’e ve 2012’de 85.344.000’e ve oransal olarak da %11,1’den %5,4’e gerilemiştir (ILO, 2013a: 3-4). Yani, 2008-2012 arasındaki dönemde tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısında 30 milyonluk bir azalma olmuştur. Aynı dönem içerisinde çalışan çocuk sayısı 215.209.000’den 167.956.000’e gerileyerek yaklaşık 47 milyonluk azalma göstermiştir. Oransal olarak %13,6 ‘dan %10,6’ya düşerek tam %3’lük bir azalma söz konusu olmuştur.

ILO verilerine göre çocukların en fazla istihdam edildikleri sektör tarım sektörüdür. 2008 yılı itibariyle çocuk işçilerin %60’ı, 2012 yılı itibariyle %58,6’sı ile tarım sektöründe çalıştırılmıştır. Sanayi sektöründe bu oran 2012’de %25,4’tür. Hizmet ve sanayi sektörlerinde çalışan çocukların sayısı netlik taşımaya da hizmet sektöründe toplam 54 milyon, sanayi sektöründe 12 milyon çocuk işçi çalıştırıldığı tahmin edilmektedir. Hizmetler sektöründe çalışan çocuklar; sokakta satış yapanlar, restoranlarda, araba tamir atölyelerinde ve taşıma sektöründe ve otellerde çalıştırılan

çocukları kapsamaktadır. Sanayi sektöründe çalışan çocukların oranı ise 2012 yılı itibariyle %7,2 oranına sahiptir. Cinsiyet faktörü dikkate alındığında 2012 yılı itibarı ile 1585,567 çocuk işçinin oransal olarak %59,4'ünü erkekler, 967,956 çocuk işçiden oransal olarak %40, 6'sını kızlar oluşturmaktadır. İstihdam yer alan erkek çocuk sayısı 148.327.000 iken erkek çocuk işçi sayısı olarak 99.766.000, oransal olarak da %67,3'tür. Ve bu çocukların %37,1'i (55.048.000) çocuk tehlikeli işlerde çalışmaktadır. İstihdam yer alan kız çocuklarının sayısı 116.100.000 iken bunlardan 68.190.000'si oransal olarak da %58,7'si çocuk işçidir. Bunların %26,12'i, yani 30.296.000 çocuk tehlikeli işlerde çalışmaktadır (ILO, 2013b: 9-13). Hizmet sektöründe en önemli payı ev işleri almaktadır. Ev işlerinde çalışan çocuklar büyük ölçüde dünyadan izole yaşadıklarından tespit edilmeleri oldukça zordur. Dolayısıyla bu iş kolundaki faaliyetler verilere yansımamaktadır. Dikkat çekici olan nokta ise ev işleri sektörünün kız çocuklarının erkeklerden daha çok çalıştırıldığı tek sektör olmasıdır. Ev işlerinde çalıştırılan çocukların taciz ve insanlık dışı muameleye çok fazla maruz kaldıkları bilinmektedir (Aydoğdu, 2013: 5).

1.2.6. Türkiye'de Çalışan Çocuğun Durumu

Türkiye'de çocuk işgücü konusunda Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) konuyla ilgili araştırmaları en kapsamlı veri kaynağını sunmaktadır. TÜİK'in en son 2012 yılında yapmış olduğu çocuk işgücü istatistiki verileri çalışmamızdaki güncel çocuk işgücü verileri olarak kullanılmıştır. TÜİK 1994'den yılından itibaren 2012 yılına kadar toplam dört Çocuk İşgücü Araştırması gerçekleştirmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre aşağıdaki çizelgede izleneceği gibi 1994 yılından bu yana çocuk istihdamında belirgin bir azalma görülmektedir. Azalmanın nedenlerinden biri 1997 yılında başlatılan zorunlu ve kesintisiz sekiz yıllık ilköğretim uygulaması olarak düşünülebilir ancak bu azalmanın cinsiyet ve kırsal-kent temelinde farklar taşıdığı gözlenmektedir.

Tablo 2. Çocuk İşgücü Göstergesine Göre Dağılım

Göstergeler	2006	2012
Kurumsal olmayan sivil nüfus (kişi x 1000)	68.373	73.950
0-5 yaş arası nüfus (kişi x 1000)	7.519	7.481
6-14 yaş arası nüfus (kişi x 1000)	11.378	11.383
6-17 yaş arası nüfus (kişi x 1000)	15.025	15.247
İstihdam (6-14 yaş arası) (kişi x 1000)	285	292
İstihdam oranı (6-14 yaş arası) (Yüzde)	%2.5	%2.6
İstihdam (6-17 yaş arası) (kişi x 1000)	890	893
İstihdam oranı(6-17 yaş arası) (Yüzde)	%5.9	%5.9
İstihdam oranı (kent) (Yüzde)	%4.8	%3.9
İstihdam oranı (kır) (Yüzde)	%8.2	%9.6
İstihdam oranı (erkek) (Yüzde)	%7.8	%7.9
İstihdam oranı (kadın) (Yüzde)	%3.9	%3.7
Tarım işkolu (6-14 yaş arası) (kişi x 1000)	326	329
Tarım dışı işkolları (6-14 yaş arası) (kişi x 1000)	564	494
Ücretli istihdam (6-17 yaş arası) (kişi x 1000)	505	470
Kendi hesabına, işveren (6-17) (kişi x 1000)	24	10
Ücretsiz aile işçisi (6-17 yaş arası)	362	413

Kaynak: TÜİK 2012 Çocuk İşgücü Araştırması

Çocuk İşgücü Araştırması sonuçlarına göre Türkiye’de 2006 ile 2012 yılları arasında ekonomik faaliyetlerde³ istihdam edilen çocuk sayısında küçük bir artış gözlenmektedir. Ayrıca çalıştırılan 6-17 yaş grubundaki çocukların kırsal alanlarda hem erkek hem de kadın olarak istihdam oranları dikkat çekici bir biçimde artmıştır. Artış oranları açısından 6-14 yaş grubundaki erkek çocukların kırsal alanda daha fazla istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Kentsel alanlarda ise her iki cinsiyetin de istihdam oranlarında düşme görülmektedir. Bu olgu bize çocuklar için tarımın bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bir çekim merkezi olduğunu göstermektedir. İstihdam edilen çocukların tarımda ve kırsal alanlarda bulunuşu, çocukların işteki

³ **Ekonomik faaliyetlerde çalışanlar (İstihdam edilenler):** Referans haftası süresince herhangi bir gün en az 1 saat süresince ücret, kar veya ailenin kazancı için aile işletmelerinde ücretsiz olarak çalışanlar ile işi olanlardan; çeşitli nedenlerle referans döneminde işlerinin başında bulunmayan ancak işleri ile ilişkileri devam eden kişileri kapsar (Lordoğlu& Etiler, 2014:118).

konumlarını da ortaya koymaktadır. Özellikle çocukların ev işlerinde çalışması⁴ 2006 yılına göre her iki cins içinde yüzde 25 oranında artmıştır.

Türkiye, 1992 yılında Çocuk işçiliğinin Ortadan Kaldırma Programı (IPEC) ile Çocuk İşçiliği ile mücadele için ilk adımını atmıştır. Bununla beraber çocuk işçiliğini önlemek adına birçok uluslararası örgüte dahil olmuş, birçok sözleşme⁵ imzalamış ve günümüze kadar bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik birçok projeler hazırlamış ve uygulamaya koymuştur. Nitekim bütün bu çalışmaların sonucunda çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırıldığını söyleyemeyiz. Kayıtlı sektörlerde çalışan çocukların oranını saptamak ve bunlara yönelik önlem almak kolaydır. Fakat kayıt dışı dediğimiz enformel sektörlerde çalışan çocuklara ilişkin net bir orandan söz etmek mümkün olamamakla birlikte bunlara yönelik önlem almakta kolay değildir. Özellikle kendi bahçe ve tarlasında, yarı zamanlı ve mevsimlik işlerde, küçük işletmelerde ve sokaklarda çalışan çocuklar bütün bu kayıt dışı ekonominin parçasını oluşturmaktadırlar.

2012 yılı Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre 6-17 yaş grubunda yer alan çocukların %5,9'u çalışmaktadır. Çocukların 292 bin'i 6-14 yaş grubunda, 601 bini ise 15-17 yaş grubunda yer almaktadır. Çalışan çocukların %68,8'ini (614 bin kişi)

---

⁴ **Ev işleri:** Hane halkı fertleri tarafından kendi evlerinde gerçekleştirilen ve ekonomik faaliyet tanımının dışında kalan faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, hane halkı fertleri tarafından (çocuklar da dahil olmak üzere) ücretsiz olarak gerçekleştirilen evle ilgili işleri kapsamaktadır. Hane halkı için alışveriş yapma, yemek pişirme, çamaşır yıkama, ütü yapma, küçük kardeşlere veya hanede bulunan hasta fertlere bakma, evi temizleme, hanede bulunan eşyaları onarma vb. faaliyetler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Lordoğlu& Etiler, 2014:118).

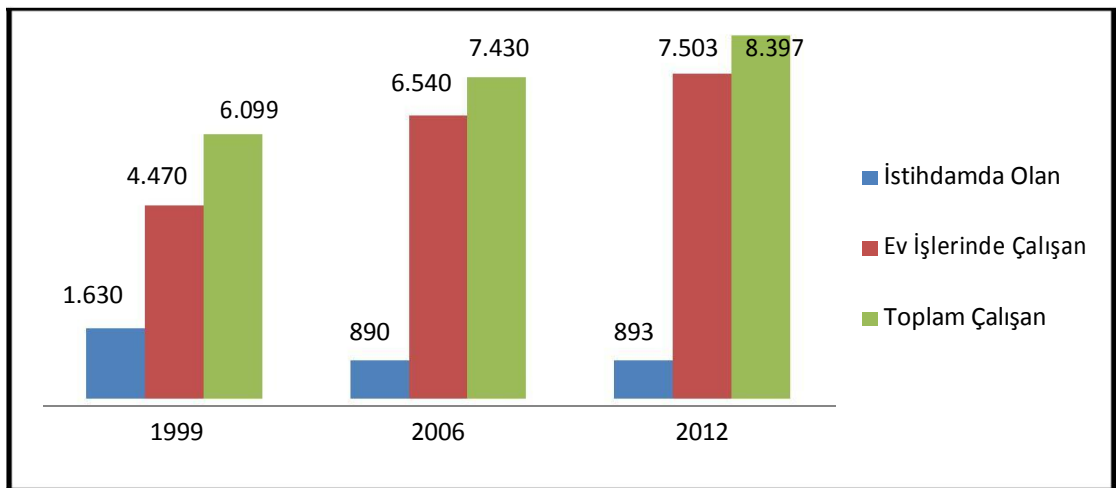
Ev işlerinde çalışanlar: Ekonomik bir faaliyette bulunmayan ve referans dönemi içinde ailesine ev işlerinde süresi ne olursa olsun yukarıda belirtilen ev işlerinde yardımcı olan fertlerdir (Lordoğlu& Etiler, 2014:118).

⁵ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı, Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tesbitine Dair 15 Sayılı Sözleşme, Her Nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 Sayılı Sözleşme, Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tesbiti Hakkında Hakkında 58 Sayılı Sözleşme, Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırının Belirlenmesi Hakkında 59 Sayılı Sözleşme, Çocukların ve Gençlerin Sanayide İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabii Tutulmaları Hakkında 77 Sayılı Sözleşme, İşçilerin İyonizan Radyasyonlara Karşı Korunması Hakkında 115 Sayılı Sözleşme, Yeraltı Madenlerinde İşe Alınmada Asgari Yaş Hakkında 123 Sayılı Sözleşme, Tek İşçinin Taşıyabileceği Yükün Azami Ağırlığı Hakkında 127 Sayılı Sözleşme, İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme, En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı Acil Eylem Sözleşmesi, ILO Anayasası

erkek ve %31,2'sini (279 bin kişi) ise kız çocukları oluşturmaktadır (ÇSGB, 2017: 20).

Türkiye'de 6-17 yaş grubunda 15 milyon 247 bin çocuk vardır. Bunların %66,5'i kentsel, %33,5'i kırsal alanda yaşamaktadır. Bu çocukların %91,5'i okula devam etmekte olup %8,5'i etmemektedir. 2012 yılı anket sonuçlarına göre çalışan çocuklardan %49,8'i okula devam etmektedir. %50,2'si ise okula devam edememektedir. Hem çalışıp hem okula devam eden çocuklar ise okulda yeterli bir başarı gösterememektedirler. Bu sebeple de okula devam edememektedirler. 6-17 yaş grubundaki çocukların %41,4'ü "hane halkı gelirine katkıda bulunmak", %28,7'si ise "hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak" için çalışmaktadır (ÇSGB, 2017: 14).

TÜİK 2012 yılı Çocuk İşgücü Anketi verilerine göre Türkiye'de ekonomik olarak faaliyet gösteren 6-17 yaş grubundaki çocukların sektörlere göre dağılımına baktığımızda çocukların %44,7'sinin (399 bin kişi) tarım, %24,3'ünün (217 bin kişi) sanayi ve %31'inin (277 bin kişi) hizmet sektöründe çalıştığı görülmektedir. Meslek hastalıkları ve iş kazalarının en sık rastlandığı alan ise geçici tarım faaliyetleridir. Bu verilere göre, işteki duruma göre çalışan çocukların %52,6'sı (470 bin kişi) ücretli veya yevmiyeli olarak, %46,2'si (413 bin kişi) ücretsiz aile işçisi ve yaklaşık %1'i (10 bin kişi) de kendi hesabına çalışmaktadır. DİSK'in çalışan çocuk raporlarına göre 2012 yılında iş kazasında hayatını yitiren çocuk sayısı 34 iken, 2016 yılında bu rakam 56'dır.

Şekil 1. İstihdamda Olan, Evde Çalışan, Toplam Çalışan Çocukların Yıllara Göre Sayı Dağılımı (Kaynak: Disk Araştırma Enstitüsü, Çocuk İşçiliği Raporu, 2013 (TÜİK))

DİSK'in 1999 ve 2012 yılları arasındaki çocuk istihdamına ilişkin yayınlamış olduğu verilere bakıldığında, ev işlerinde çalışan çocuk sayısında sürekli bir artışın olduğu gözlenmektedir. İstihdamda olan çocuk sayısında yıllar içerisinde dalgalanmalar olsa bile bu sayının artmakta olduğunu söyleyebiliriz.

ÇSGB ve ILO işbirliği içinde, ILO'nun 182 Sayılı Sözleşmesi uyarınca çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak 'Çocuk işçiliğinin Önlenmesi için 'Zamana Bağlı Politika Çerçevesi' hazırlanmıştır. Programa göre öncelikli hedef gruplar, sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, tarımda aile işçiliği dışında ücret karşılığı ve geçici tarım işlerinde çalışma olarak belirlenmiştir. Bu proje ile çocukların çalışma yaşamına girmesinde temel nedenleri oluşturan yoksulluğun ortadan kaldırılması, eğitimin kalitesinin artırılması, toplumsal bilinç ve duyarlılığın artırılması gibi geniş kapsamlı tedbirlerle çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin on yıllık bir zaman periyodu (2005 – 2015) içinde önlenmesini temel hedef olarak alınmıştır. 2005 yılı basından itibaren çocuk işçiliğinin yoğun olarak görüldüğü yirmi ilimizi (İstanbul, Kocaeli, Bursa, İzmir, Sinop, Kastamonu, Çankırı, Ankara, Çorum, Adana, Antalya, Ordu, Elazığ, Diyarbakır, Gaziantep, Şanlıurfa, Erzurum, Van, Batman, Mardin) kapsayan 10 proje uygulamaya konulmuştur. Uygulamaya konulan projelerle ilgili yaklaşık 25.000 çalışan ve çalışma riski taşıyan çocuk çalışma hayatından alınarak uygun eğitim programlarına yönlendirilmiş, çalışan çocukların ailelerine ise mesleki eğitim verilerek iş bulma imkanları sağlanmıştır (Kılıç, 2009:28).

Çocuk emeğinin kullanımına ilişkin soruna çeşitli projeler kapsamında çözüm üretilmeye çalışılsa da sorunun kalıcı olarak ortadan kalktığı söylenemez. Kısa vadede çocuk işçi sayısında düşüş sağlamaktadır fakat bu sorunun sürekli denetlenebilir ve kontrol edilebilir olması gerekmektedir. Aksi takdirde aileler çocuklarının emeklerini tekrar tekrar kullanabilmektedir.

1.2.7. Çalışma Alanlarına Göre Çocuklar

Dünya ölçeğinde çocuk emeği kullanımı oldukça yaygındır. Bu nedenle farklı kültürel ve sosyal yapılara sahip toplumlarda çocuk emeği kullanım alanları, sıklığı ve türü de değişiklik gösterebilmektedir. Fakat çocukların yaptıkları işler ve çalışma

alanları ortak bir payda da sınıflandırılabilir. Çocukların çalışma biçimleri konusunda, Rogers ve Standing'in aşağıdaki sınıflaması kullanılabilir: (Erbay, 2007:14).

Ev işleri: Aile içi, ücretsiz, ev ve çocuk bakım işleri

Ev işi olmayan ücretsiz işler: Ailenin geçimi için aileyle beraber yapılan ücretsiz işler ya da satışlar

Bağımlı ya da sözleşmeli işçilik: Bazı ailelerin çocuklarını kredi ya da borç karşılığı kiralaması

Ücretli işçilik: Mal ya da para karşılığı çalışma

Marjinal faaliyetler: İşportacılık, çöp toplayıcılığı, dilencilik, fahişelik ya da hırsızlık gibi faaliyetler

Çocukların bu çalışma biçimlerinin görüldüğü alanlara ilişkin bir sınıflandırma da yapacak olursak bunu dört başlık altında toplayabiliriz. Bu kategoriye; Sanayi ve hizmet sektöründe çalışan çocuklar, tarım sektöründe çalışan çocuklar, ev işlerinde çalışan çocuklar ve sokakta çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Çalışmamız açısından çocukların çalışma biçimlerini ve alanlarını tanımlamak önemlidir. Bu kategoriler arasından seçilen hizmet ve tarım sektörü ile ev işlerinde ve sokakta çalışan çocuklar çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

1.2.7.1. Sanayi ve Hizmet Sektöründe Çalışan Çocuklar

Sanayi ve hizmet sektörünün, çocukların tarım ve ev içi hizmetlerden sonra en fazla çalıştıkları sektör olma özelliği gösterdiği söylenebilir. TÜİK 2012 çocuk işgücü verilerine bakıldığında sanayi sektöründe çalışan çocuk sayısının 217 bin, hizmet sektöründe çalışanların sayısının ise 277 bin olduğu görülmektedir. Mesleki bilgilerin öğrenilmesi ve işe başlama noktası olarak sanayi işletmeleri önemli bir yer olarak görülmektedir (Kartal, 1997: 91). Çocukların yoğun olarak istihdam edildiği diğer bir sektör olan hizmet sektörü; toptan ve perakende ticaret, restoran, otel, ulaşım, depolama, finans, sigorta, gayrimenkul ve ticari hizmetlerle kişisel ya da sosyal hizmet veren hizmetleri kapsamaktadır (ILO, 2006: 7). Sanayi ve hizmet sektöründeki çocuklar hiçbir sosyal ve sağlık güvencesine sahip olmadan ucuz ve uzun çalışma saatleri altında çalışmaktadır. Türkiye'de sanayi işletmeleri bağlamında çocuklar oto sanayi ve mobilyacılarda ağır koşullar altında çalışmaktadırlar. Sanayi

sektöründe çalışan çocukların görünürlüğü farklı alanlarda çalışan çocuklara oranla daha azdır. Sokakta çalışan bir çocuk toplumun daha fazla gözü önündedir ancak sanayi işletmeleri kendi içlerine kapalı ve çok fazla halka açık olmayan yerlerdir. Bu nedenle bu tür çocukların tespiti, sadece yasal denetimlerle mümkün olabilir (Erbay, 2007:16). Sanayi ve hizmet sektöründe çalışan çocuklar üzerine yapılmış araştırma bulgularından hareketle bu sektörlerde çalışan çocukların yaptıkları iş türü, karşılaştıkları riskler şu şekilde ifade edilebilir:

- Bu sektörlerde çalışan çocukların büyük kısmı örgün eğitime devam etmemektedir.
- Çırac olarak çalışan çocukların oranı çok düşüktür. Çırac statüsünde çalışan çocukların diğer çocuklar gibi sağlıklı, güvenli ortamlarda çalışmaktadır.
- Çocukların büyük bir kısmı bir meslek edinmek ve ailelerine maddi bir katkı sağlamak için çalışmaktadır.
- Çocukların büyük bir kısmı sigortasız çalışmaktadır.
- Sağlık muayenesinden geçen çocuk sayısı yok denecek kadar azdır.
- Çocukların büyük bir kısmı küçük ve orta ölçekli iş yerlerinde çalışmakla beraber, büyük ölçekli iş yerlerinde çalışan çocuklara da rastlanmaktadır.
- Özellikle fason üretim yapan iş yerlerinde esnek çalışma şeklinin benimsenmesi, ucuz ve sorunsuz bir iş gücü olarak çocuk emeğinin kullanılmasına yol açmaktadır.
- Çocukların çalışma saatleri oldukça uzundur ve ek mesaisi maddi olarak karşılık bulmamaktadır. Çalışma günü içerisinde verilen ara dinlenme süreleri çok kısa olmaktadır. Ücretli izin kullanabilen çocukların oranı da oldukça düşük, süreler ise oldukça kısadır.
- Çocuklar düşük ücretle çalıştırılmaktadır.
- Özellikle sanayi alanlarında çalışan çocuklar çok ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır (Köse vd., 2001:221).

Sanayi ve hizmet sektörleri çocukların yoğun olarak çalıştığı yerlerdir. Kırsal kesimlerde çocuklar, işi öğrenmesi amacıyla genellikle küçük işletmelere çırac olarak verilmektedir. Yaşanılan göçler çocuğun çalışma biçimini de etkilemekte ve çocuk, uzun çalışma saatleri ve riskli ortamlar barındıran sanayi ve hizmet sektörüne

girmektedir. Bu aşamadan sonra çocuk, çırak değil haneyi geçindirmek zorunda kalan bir bireydir. Her iki durumda çocuğun çalışmasında yoksulluğun etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1.2.7.2. Tarım Sektöründe Çalışan Çocuklar

Tarihsel olarak bakıldığında, tarımda çalışma çocuğun ilk çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle tarımsal ekonomi üzerinden geçimini sağlayan ailelerde çocuklar erken yaşlarda ücret almadan çalışmaya başlar. Ayrıca bu durum eğitimi aksatmasına neden olmakta ve başarısını da düşürmektedir. Türkiye’de çocukların en fazla çalıştığı sektör tarım sektörüdür. 2012 TÜİK çocuk işgücü anketine göre 399 bin çocuk bu sektörde çalışmaktadır. Kırsal alandaki 10 çocuk işçiden 9’u tarımsal etkinliklerde çalışmaktadır ve bunlar çalışan çocukların %70’ini oluşturmaktadır. Tarım sektöründe çalışan çocuklar hem ücretsiz aile işçisi olarak kendi tarımsal faaliyetlerinde çalışmakta hem de mevsimlik işçi olarak farklı bölgelerde ücretli olarak çalışmaktadır. Tarım sektörü, çocuk iş gücü kullanımını açısından hemen hemen hiçbir denetimin olmadığı bir sektördür. Sektörde ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olması ve sektörün bugünkü yapısı nedeni ile denetim mekanizması kurulabilse dahi, bu denetimin işletilebilmesi oldukça güçtür.

1.2.7.3. Ev İşlerinde Çalışan Çocuklar

Ev içi işler; yemek yapmak, bulaşık-çamaşır yıkamak, küçük çocuklara bakmak, ev temizliği yapmak gibi işler olarak tanımlanabilir. Ev içinde yapılan bu işlere ek olarak ev dışındaki alanlarda yapılan faaliyetler bulunmaktadır. Bu işler daha ağır ve daha yorucu işlerdir. Hayvanlara bakma, tarlada çalışma, su taşıma başlıca yapılan işler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocukların yapmış oldukları ev içi işler sadece kendi yaşadıkları evin işleri ile sınırlı değildir. Bazı çocukların kendi evleri dışında başka evlerde de ev işi yaptıkları bilinmektedir. Başka evlerde çalışan çocuklar, akrabalarının yanında ve akraba olmayanların yanında çalışanlar olarak ikiye ayrılmıştır (Özbay, 2000:520). Bu şekilde yapılan işlere ilişkin net bir oran verilmemiş olsa da TÜİK 2012 çocuk işgücü anketinde ücretsiz aile işçisinin 413 bin kişi olduğunu belirtmiştir.

Ev işlerinde çocukların çalıştırılması, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde karşımıza çıkmaktadır ve genellikle kız çocuklarının çalıştırıldıkları görülmektedir. Bu alanda çalışan çocuklara ulaşmak ve tespit etmek oldukça zordur. Kız çocuklarının kendilerini yetiştirmeleri için ev işi öğrenmesi ve yapması kültürel bir gereklilik olarak görülmesi bu durumda etkili olabilmektedir. Bunun sonucunda, kötü şartlarda çalışan ve istismara maruz kalan çocukların bulunup korunmaları güçleşmektedir (Yıldırım, 2008:29).

1.2.7.4. Sokakta Çalışan Çocuklar

Çalışma ortamına ve biçime bakıldığında en riskli grubu oluşturan şüphesiz sokakta çalışan çocuklar oluşturmaktadır. Sokakta çalışan çocuklar kendi içerisinde de gruplandırılmıştır. Lusk, sokak çocuklarını dört gruba ayırmakta ve bunun üzerinden okumaktadır. Birinci gruptaki yoksul hanede yaşayan ve çalışmakta olan çocuklar, sokaklarla olan ilişkilerini sınırlandırmış, geceleri evlerine dönen, okullarına devam edebilen ve suçtan kendilerini koruyabilen çocuklardır. İkinci gruptaki çocukların sokakla olan bağlantısı artmakta ve çocuklar kimi zaman sokakta tüm gününü geçirebilmekte iken okul ile olan ilişki zayıflamakta ve suça eğiliminde artış meydana gelmektedir. Üçüncü grup ise sokakta aileleri ile beraber çalışan ve sokaklarda yaşayan evsiz ailelerin çocuklarını kapsamaktadır. Üçüncü grubun yaşam şartlarında tamamen yoksulluğun etkileri vardır. Dördüncü ve son gruptaki çocuklar ise tamamen aile ve evden bağlantısı kopmuş, yaşam yeri artık sokaklar olan ve “sokak çocukları” olarak adlandırılan bireylerdir (Boybek, 2009:69).

Yukarıdaki sokakta çalışan çocuklara ilişkin gruplandırmalardan sonra sokakta çalışan çocuğa ilişkin yapılmış olan birkaç tanıma bakmakta yarar olacaktır. Bulutay; *sokakta çalışan çocukları* “aileleri ile bağları kopmamış, ailelerin gelirlerine katkıda bulunmak ve kendi kişisel harcamalarını karşılamak için çalışmak durumunda kalan çocuklar” olarak tanımlarken; *sokak çocuklarını*; “aile bağları çok zayıflamış veya kopmuş, sokaktaki çocuk gruplarını ailesi yerine koyan, sokaktaki yaşamı benimsemiş çocuklar” olarak tanımlamaktadır (1995: 12). Atauz ise bu ayrımı “*sokaktaki çocuklar*” ile “*sokağın çocukları*” şeklinde yapmaktadır. Buna göre, sokaktaki çocuklar harçlıklarını çıkarmak, aile bütçesine katkı sağlamak ve kimi zaman da tek başına evi geçindirmek için çalışmaktadırlar. Buldukları yere

göre farklılık gösterseler de sokakta çalışan çocukların çoğu bu gruptandır ve genellikle erkek çocuklardır. Sokağın çocukları olarak tanımlanan çocuklar ise, ailelerinden kopmuş, evden kaçmış ya da kovulmuş, savunmasız bir şekilde sokaklarda dolaşan ve yaşayan çocuklardır (2001:168).

Bu tartışmalardan hareketle şu söylenebilir: Sokakta çalışan sokak çocukları ile ilgili tanımlamalara bakıldığında, sokak çocuklarının iki gruba ayrıldığını söyleyebiliriz. Birinci grupta yer alan çocukların sokaklarda çalıştığı ancak aileleri ile bağlarını koparmadıkları ikinci gruptaki çocukların ise, “sokak çocuğu”olarak adlandırılan, sokakları kendi yaşam alanları olarak gören ve ailenin her türlü kontrolünden ve korumasından uzakta yaşayan çocuklar olduğu anlaşılmaktadır.

BÖLÜM II: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Konusu

Çocuk emeğinin kullanımı, olgusal bir gerçeklik, aynı zamanda sosyal bir sorundur. Toplumların sosyo-ekonomik alandaki aksaklıklarının bir yansımasıdır. Günümüz toplumlarında çocuk emeğinin kullanımı oldukça yaygındır. Bu kullanım şekli ve alanları değişiklik gösterebilir fakat çocuklarda meydana getirdiği olumsuz sonuçlar hemen hemen benzer şekillerdedir. Çocukların çalışması durumu bazı toplumlarda olağan karşılanmakta iken bazı toplularda acilen çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmektedir. Özellikle tarımsal ekonomi ile geçimini sağlamaya çalışan geleneksel toplumlarda çocuk emeği kullanımı oldukça yaygındır ve bu durum normal karşılanmaktadır. Van ilinin de sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından düşük düzeyde olması çocuk emeğinin yaygın olarak kullanımını kaçınılmaz kılmıştır. Toplumların kendine has sosyo-kültürel anlayışlarının etkisiyle ortaya çıkan ücretsiz çocuk emeği kullanımı ve özellikle kentlerde ailelerin sahip olduğu düşük sosyo-ekonominin meydana getirdiği ve yaygınlaşmaya başlayan ücretli çocuk emeğinin Van ili üzerinden bir tablosuna ulaşmak araştırma açısından önemlidir. Bu anlamda Van ilinin kırsalında ücretsiz çocuk emeğinin kullanımında etkili olan faktörler ile kent merkezindeki ücretli çocuk emeğinin kullanılmasında etkili olan faktörler irdelenmeye çalışılmıştır.

Van'ın kırsal ve kentsel alanlarında çalışan çocukların, yaptıkları işler, çalışma alanları ve çalışma şartları ile çalışma-çevre-okul ekseninde gelecek beklentilerinin nasıl şekillendiği ve sahip oldukları sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerin çalışmalarındaki etkisi çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çocuk emeğinin kullanım şekilleri ve alanları kendi içerisinde farklılık göstermekte ve farklı sonuçlar barındırmaktadır. Kırsal alanda özellikle ev içi ücretsiz çocuk emeği kullanımının yaygın olması ve bununla ilgili yapılmış çalışmaların yetersizliği, bu çalışmayı yapmamızda belirleyici bir etken olmuştur. Bu çalışmanın amacı Van'nın kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde çocukların

çalışma nedenlerini sosyolojik olarak ortaya koymaktır. Başka bir ifadeyle çalışmanın amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- Van'ın kentsel alanında, ücretli çocuk emeği kullanımına neden olan faktörleri açıklamaya çalışmak,
- Van'ın kırsal alanında, ücretsiz çocuk emeği kullanımına neden olan faktörleri açıklamaya çalışmak,
- Kentte ve kırdaki çocukların yaptıkları işlerin türlerine ilişkin bir çerçeve oluşturmak,
- Çocuğun çalışma durumu ile okul yaşamı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak,
- Çalışma durumunun, çocukta oluşturduğu fiziksel, psikolojik ve sosyal etkilerin neler olduğunu ortaya koymak,
- Çalışma durumunun, çocukta nasıl bir gelecek beklentisi oluşturduğunu açıklamaya çalışmaktır.

İçinde yaşadığımız toplumda her geçen gün daha da belirgin olarak karşımıza çıkan çalışan çocuk sorunu, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Çalışan çocuklar, kendi veya başka birinin tarlasında da çalışabilir, ev içi işlerde, küçük işletmelerde, sanayi de ya da sokaklarda da çalışmak zorunda kalabilir. Şartların ve koşulların bazı durumlarda diğer çalışma ortamlarındakine oranla daha iyi olması bu çocukların çalışıyor olma gerçeğini değiştirmez. Çalışan bu çocukların, içinde buldukları kötü koşullar nedeniyle geleceklerinin risk altında olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu denli önemli bir konu olan 'çocuk işçiliğinin bir payını da Van'da çalışan çocuklar teşkil etmektedir. Bu açıdan yapacağımız çalışmanın önemini şu şekilde belirtebiliriz:

- Bu çalışma Van ilinde, kentsel ve kırsal alanda çalışan çocukların çalışma nedenlerinin ortaya koyulması açısından önemlidir.
- Van'da daha önce 'çocuk işçiliği' konusunda yapılmış kapsamlı çalışmaların olmaması nedeniyle yapılacak olan bu çalışma, literatüre katkı sağlaması ve ileride bu konu ile ilgili yapılacak araştırmalara örnek olması açısından önemlidir.

- Bu çalışma, literatürdeki çocuk emeği ile ilgili yapılmış araştırmalar arasındaki ücretsiz ve ev içi işlerde çalışan çocuklara ilişkin yapılmış yetersiz çalışmalara katkı sağlaması açısından da önemlidir.
- Bu çalışma, Van'daki çocuk işçiliği ile ilgili yapılacak olan politikalara katkı sağlaması açısından önemlidir.

2.3. Araştırmanın Problemleri

Bu çalışma, Van'ın kentsel ve kırsal alanındaki çocuk emeği kullanımının ortaya çıkmasında etkili olan faktörleri saptamak ve çalışmanın çocuklar üzerinde oluşturduğu olumsuzlukları belirlemek için araştırma çeşitli problemler etrafında şekillendirilmiştir.

Araştırmamızın temel problemlerini şu şekilde ifade edebiliriz:

- Van'daki kentsel yaşamda çocuk emeğinin kullanılmasında ailenin sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin etkileri nelerdir?
- Kırsal yaşamda çocuk emeğinin kullanılmasında ailenin sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin etkileri nelerdir?
- Van'daki kırsal alanda çocuk emeğinin kullanılmasında, ortaya çıkmasında belirleyici olan unsurlar nasıl bir farklılık göstermektedir?
- Kırsal alanda çocuk emeğinin kullanılmasında, ortaya çıkmasında belirleyici olan unsurlar nasıl bir farklılık göstermektedir?
- Kent alanında çalışan çocuğun yaptığı işler tür ve biçim olarak nasıl bir farklılık göstermektedir?
- Kırsal alanda çalışan çocuğun yaptığı işler tür ve biçim olarak nasıl bir farklılık göstermektedir?
- Çocuğun yaptığı iş, işin türü ve içerik açısından ne tür fiziksel ve sosyal sorunlara yol açmaktadır?
- Çocuk yaşta çalışmak, çocukluk algısını nasıl şekillendirmektedir?
- Çalışma hayatı, çocuğun gelecek beklentilerini nasıl etkilemektedir?
- Kentsel yaşamda ücretli çocuk emeği kullanımı eğitim ve başarı durumunu nasıl etkilemektedir?
- Kırsal yaşamda ücretsiz çocuk emeği kullanımı eğitim ve başarı durumunu nasıl etkilemektedir?

2.4. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma konusu ücretli ve ücretsiz çocuk emeği üzerine olduğu için evren ve örneklem seçimi de iki farklı düzlemde yapılmıştır. Kırsal alandaki anketlerin yapılması için Van İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan bilgiler doğrultusunda ilçe ve köylerindeki mevcut okul ve öğrenci sayısına ulaşılmıştır. Van merkez ve diğer ilçelerinde okul öncesi, ilkököl, ortaokul ve lise kademelerinde okuyan toplam 311.478 öğrenci bulunmaktadır. Bahçesaray 4.364, Başkale 15.967, Çaldıran 20.056, Çatak 6.202, Edremit 35.333, Erciş 48.312, Gevaş 7.206, Gürpınar 9.441, İpekyolu 81.768, Muradiye 15.368, Özalp 21.949, Saray 6.006, Tuşba ise 39.497 öğrenci sayısına sahiptir. Alınan veriler doğrultusunda eğitime devam eden ve ulaşılabilir öğrenci sayısının 288.960 olduğunu söyleyebiliriz. Van ilçe merkez ve köylerinde okula devam eden bu çocuklar çalışmanın kırsal alandaki çocuk emeği bölümünün evrenini oluşturmaktadır. Bu sayının yaklaşık %2'lik bir oranı alınarak örneklem grubu oluşturulmuştur. Bu doğrultuda her ilçede 60 çocuğa anket uygulanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda ilçe ve köy okullarındaki⁶ öğrenciler olasılığa dayalı olmayan tabakalandırılmış amaçsal örneklem tekniği ile belirlenmiş ve anket uygulanmıştır. Özalp'ta 58, Erciş'te 49, Çaldıran'da 57, Gürpınar'da 90, Bahçesaray'da 56, Gevaş'ta 40, Çatak'ta 78, Saray'da 52, Başkale'de 87, Muradiye'de 59, Edremit'te 51, Tuşba'da 59, İpekyolu'nda 45 anket yapılmıştır. Bazı ilçelerde belirlenen sayıdaki anket sayısına ulaşamama, anketin eksik veya hatalı yapılması ihtimaline karşı anket sayısı fazla yapılmıştır. Anket formundaki soruların tamamına cevap verilmemesi, bazı tablolarda toplam görüşülen çocuk sayısının da farklılık göstermesine neden olmuştur.

---

⁶Bahçesaray Ortaokulu, Başkale Cumhuriyet Ortaokulu, Başkale YİBO, Başkale Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

Çaldıran Direkli İlkokulu ve Ortaokulu, Çatak Cumhuriyet Ortaokulu, Çatak Hayati Kapukaya Ortaokulu, Çatak Çok Programlı Anadolu Lisesi, Edremit Köprüler Ortaokulu, Erciş Evliya Çelebi İlkokulu ve Ortaokulu, Gevaş Abalı Ortaokulu, Gürpınar Çılgı İlkokulu, Gürpınar Güzel Su YİBO, Gürpınar Sarı Süleyman Çok Programı Anadolu Lisesi İpekyolu Karpuzalan İlkokulu, Muradiye Cumhuriyet Ortaokulu, Muradiye Teknik ve Anadolu Lisesi, Özalp Anadolu İmam Hatip Lisesi, Özalp Kız Meslek Anadolu Lisesi, Saray Kepir Ortaokulu, Tuşba Yeni Köşk İlkokulu, Kolsatan İlkokulu, Dilimli İlkokulu, Gülsünler İlkokulu

Tablo 3. Anketin Uygulandığı İlçe ve Öğrenci Sayısına Göre Dağılım

	Öğrenci Sayısı	Sayı	Yüzde
Bahçesaray	4.364	56	7,2
Başkale	15.967	87	11,1
Çaldıran	20.056	57	7,3
Çatak	6.202	78	10,0
Edremit	35.333	51	6,5
Erciş	48.312	49	6,3
Gevaş	7.206	40	5,1
Gürpınar	9.441	90	11,5
İpekyolu	81.768	45	5,8
Muradiye	15.368	59	7,6
Özalp	21.949	58	7,4
Saray	6.006	52	6,7
Tuşba	39.497	59	7,6
Toplam	311.469	781	100,0

Eğitim kademelerinde ki anket dağılımına bakıldığında; ilkokulda 183, ortaokulda 402, lise de 196 anket yapılmıştır. Bu anketler ilkokul 1. sınıftan 26, 2. sınıftan 16, 3. sınıftan 37, 4. sınıftan 105 kişiye uygulanmıştır. Toplamda 781 anket yapılmıştır. Ortaokul 5. sınıftan 14, 6. sınıftan 170, 7. sınıftan 120, 8. sınıftan ise 97 kişiye uygulanmıştır. Lise 1. sınıftan 13, lise 2. sınıftan 42, lise 3. sınıftan 83, lise 4. sınıftan ise 58 kişiye uygulanmıştır.

Tablo 4. Anketin Uygulandığı Eğitim Kademesine Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
İlkokul	183	23,4
Ortaokul	402	51,5
Lise	196	25,1
Toplam	781	100,0

Tablo 5. Anketin Uygulandığı Sınıfa Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
1	26	3,3
2	16	2,0
3	37	4,7
4	105	13,4
5	14	1,8
6	170	21,8
7	120	15,4
8	97	12,4
9	13	1,7
10	42	5,4
11	83	10,6
12	58	7,4
Toplam	781	100,0

Ücretli çocuk emeğine ilişkin bulguların toplanması görüşme tekniği ile sağlanmıştır. Van kent merkezinde ücretli çalışan bütün çocuklar araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Amaçsal örneklem yoluyla seçilen 10 çocukla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler kendi içerisinde yevmiyeli- maaşlı, küçük işletmelerde ve sokakta çalışan çocukları kapsayan ikili kategoriler üzerinden yapılmıştır. Küçük işletmede ve aylık çalışan çocuklardan 3 kişi, sokakta ve açık alanlarda yevmiyeli olarak çalışan 7 kişi bu bölümün örneklemine oluşturmaktadır. Van kent merkezinde 10 çocuk'la 44 sorudan oluşan bir görüşme formu çerçevesinde görüşülmüş olup Van'da 18 ve 18 yaş altı çocuk iş gücünün, cinsiyet, yaş, çalışılan sektör ve eğitim durumları, aile ve çevre ilişkisi, çocukluk algısı ve gelecek beklentileri üzerinden bir analiz yapılmıştır. Görüşmeler, Van il merkezinin belirli iş yerlerinde (Berber, Fırın, Züccaciye) ve sokakta çalışan (çay/su satıcı, tartıcı, meyve satıcı, mısır satıcı, ayakkabı boyacısı, hamal arabası kullanan) çocuklar ile yapılmıştır.

2.5. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri ve Analizi

Bu çalışmadaki verilerin elde edilmesi aşamasında nitel ve nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Kent ve kırsaldaki çocuk emeğini anlamak için anket ve görüşme tekniği kullanılmıştır. Kırsal alandaki çocuk emeğine ilişkin verilere ulaşmak için, çocuklara, sosyo-demografik bilgiler, çalışma durumuna

yönelik bilgiler, çalışma algısına ve çalışma-şiddet ilişkisine yönelik bilgiler başlıkları altında 52 soruluk bir anket uygulanmıştır. Literatür araştırması sonucunda çeşitli kaynaklardan elde edilen sorular ışığında anket formu soruları oluşturulmuştur. Anketin uygulanması aşamasında sahada, sosyoloji bölümünden lisans ve yüksek lisans mezunu tecrübeli arkadaşlar yer almıştır. Anket yapımı öncesinde nasıl yapılacağına ve nelere dikkat edileceğine dair bilgiler verilmiş ayrıca anket yapılmadan önce sahada belirli sayıda pilot çalışma yapılarak sorular sınanmıştır. Anket, okullardaki öğrencilere belirlenen sayıya göre uygulanmış, anketlerden elde edilen bulgular SPSS (*Statistical Package for Social Science*) veri analizi programına yüklenmiş ve istatistiki tablolar-grafikler oluşturularak yorumlanmıştır. Çocuklara hazırlanmış anket formuna ek olarak her okulda yönetimin doldurulması istenilen bir soru formu da hazırlanmıştır. 3 sorudan oluşan bu formda bölgedeki çocuk emeğinin kullanım sıklığı ve türüne ilişkin izlenimlerin aktarılması ile bu duruma önleyici politika olarak neler yapılabilirliğine ilişkin bilgilerin aktarılması istenmiştir.

Kent merkezindeki bulguların toplanma süreci ise nitel araştırma yöntemi esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Nitel çalışmada yarı yapılandırılmış açık uçlu sorularla görüşme tekniği kullanılmıştır. Kentteki çocuk emeğini anlamak için ise çocuğun, sosyo-demografik, çalışma durumu, kent ve çevre ilişkisi, okul ve gelecek beklentileri ile çocukluk algısını içerecek şekilde kategorilerden oluşturulan 44 soruluk bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formu soruları, konuyla ilgili yapılmış çalışmaların literatür taraması sonucu ve araştırmanın problemleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında toplamda 10 kişi ile görüşülmüştür. Görüşülen kişiler amaçsal örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Yapılan görüşmeler ses kayıt cihazıyla gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler sonucunda kayıtlar deşifre edilerek yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Daha sonra görüşmecilerin sorulara verdikleri yanıtlar, bir takım anahtar kelimelerden yola çıkılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çözümlenmeler boyunca anahtar kelimeler üzerinden görüşmecilerin verdikleri yanıtlar arasındaki birleştirici ve ayırıştırıcı noktalar saptanmaya çalışılmıştır.

2.6. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Karşılaşılan Sorunlar

Araştırmanın kırsal alanda yapılan anketleri, bütün çocuklara ulaşılma imkanı olmadığından dolayı 781 anketle sınırlı kalmıştır. Kent merkezinde de ücretli çalışan çocukların tamamına ulaşmak mümkün olmadığından, çocukların yoğun olarak çalıştıkları alanlar göz önüne alınarak her bir çalışma alanından bir çocukla görüşülmüştür. Anketlerin ve görüşmelerin yapıldığı zamanın OHAL sürecine denk gelmesi, okullarda yapılacak anketler için istenen gerekli izin alınması konusunda sorun yaşatmıştır. Görüşmelerin yapılması sırasında çocukların güvensiz oluşu da çalışma sırasında sorun oluşturmuştur. Çoğu zaman görüşmenin yarısında çocuklar gerek arkadaşları gerekse iş vereni tarafından tehditkar konuşmaların hedefi olmuş ve görüşme tamamlanamamıştır. Farklı kurumlardan geldiğimizi ve polis olduğumuzu düşündüklerinden dolayı da konuşmamışlardır.

BÖLÜM III: VAN'IN KIRSAL VE KENTSEL ALANINDAKİ ÇOCUK EMEĞİ

3.1. Kırsal Alandaki Çocuk Emeği

Türkiye'nin doğusunda bulunan Van ili, en büyük yüz ölçümüne sahip illerden biridir. Yüksek, engebeli ve dağlık bir coğrafik yapısının olması yerleşimi de etkilemiştir. Karasal iklimin etkisi, bölgedeki tarımsal üretimin çeşitlenmesini sınırlandırmıştır. Sanayi ve hizmet kollarının gelişmemesi özellikle kırsal alanda yaşayan ailelerin temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerinden olmasında da etkili olmuştur. Çalışmamızda elde edilen saha bulgularına⁷ bakıldığında Van ilinin ilçelerindeki geçim kaynaklarına ilişkin geniş bir çerçeveye sunmaktadır. Van ili ilçelerin tamamına yakınının geçimlik ekonomisinin tarım ve hayvancılık olduğu görülmüştür. Gelişmişlik özelliklerine göre bir kaç ilçenin farklı iş sahalarında da geçimini sağlayan aileler olsa da ilçe merkezinden köylerine doğru indikçe tablonun benzerlik gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Van ili ve ilçelerindeki toplumsal ve iktisadi yapılar, Türkiye şehirleriyle kıyaslanarak bakıldığında, daha çok 'zirai/tarımsal toplum'tanımı içinde açıklanabilecek özellikler göstermektedir. 1980 sonrası Türkiye'nin makro iktisadi dönüşümleri ve değişim politikaları dikkate alındığında, diğer Doğu Anadolu Bölgesi şehirleri gibi bu değişimle uyumlu bir eğilim sergileyememiştir. Özellikle ihracat ağırlıklı iktisadi büyüme, sanayileşme ve gelişen yerel ve kamusal hizmet iş kollarındaki farklılaşma dinamikleri dikkate alındığında Van ilinin iktisadi performansı genel olarak bu tablonun dışında kalmaktadır (Parin ve Arlı, 2016:40).

---

⁷ bkz. Ekte verilen tablo 70.

Tablo 6. Van İli ve İlçelerinde İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı (2000)

Sektör	Tarım, Balıkçılık ve İTF	Hizmetler	İnşaat	Sanayi ve Madencilik	Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta ve Otelcilik	Genel Toplam	İlçenin İstihdam İçindeki Payı(%)
Erciş	90,4	4,7	3,3	0,9	0,9	100	17,9
Merkez ⁸	87,7	8,0	2,6	0,7	0,8	100	16,8
Özalp	91,6	4,6	2,7	0,4	0,7	100	11,7
Başkale	89,1	9,8	0,5	0,2	0,4	100	10,2
Çaldıran	90,4	7,0	2,0	0,1	0,5	100	9,4
Muradiye	92,2	4,6	2,2	0,5	0,4	100	8,2
Gürpınar	84,7	13,3	0,9	0,4	0,7	100	7,4
Gevaş	90,1	7,0	1,8	0,5	0,5	100	4,5
Çatak	81,2	17,6	0,6	0,2	0,5	100	4,4
Saray	89,0	7,6	2,4	0,3	0,7	100	3,9
Bahçesaray	92,1	6,8	0,4	0,2	0,5	100	3,1
Edremit	87,6	7,0	3,4	1,2	0,7	100	2,7
Toplam	89,2	7,5	2,1	0,5	0,6	100	100

Kaynak: (Parin ve Arlı, 2016: 47)

Van'ın merkez ve diğer ilçelerindeki istihdamın sektörel dağılımına bakıldığında da farklı bir tabloda söz etmek mümkün değildir. Zaman içerisinde çeşitli dalgalanmaların yaşandığı söylenebilir fakat genel olarak ilçelerin geçim kaynağı ve istihdamın sağlandığı alan tarım ve hayvancılık üzerine olmuştur. Farklı iş kollarındaki istihdamın olmaması beraberinde işsizlik, yoksulluk ve göçleri getirmektedir. Bu çerçeveden bakılırsa Van ve benzer iller içinde aynı şeyi söylemek mümkündür. Sonuç olarak meydana gelen yoksulluktan en fazla çocuklar etkilenmekte ve bunun olumsuz bir çıktısı olan çocuk emeğinin en kötü biçimlerinin kullanımı ortaya çıkmaktadır.

⁸ Veriler Van büyükşehir olmadan önceki yıllara ait olduğu için merkez olarak tanımlanan yer İpekyolu ve Tuşba ilçeleridir.

3.1.1. Çalışan Çocukların Sosyo-Demografik Özellikleri

Bu bölümde anket çalışmasının sonuçlarına göre yaş, cinsiyet, eğitim durumu, hane büyüklüğü, anne-baba eğitim durumları ve anne-baba mesleklerine ilişkin demografik ve sosyo-ekonomik özellikler incelenmiş ve ele alınmıştır.

Tablo 7. Anketin Uygulandığı Mahalle/ Köye⁹ Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Mahalle	472	60,6
Köy	307	39,4
Toplam	779	100,0

Anketin uygulandığı yer dağılımına bakıldığında, %60,6'sının mahalle %39,4'ünün ise köy olduğu görülmektedir. Köylerde bulunan okul sayısının ilçe merkezlerindeki okul sayısına göre az olması, tablodaki mahalle oranının köy oranına nazaran daha yüksek olmasında etkili olmuştur. Van ilinin büyükşehir belediyesi olması ve bazı köyler ile buralara bağlı mezra alanlarının mahalle kapsamına girmesi oranlar arasındaki farklılığı da açıklamaktadır.

Tablo 8. Görüşülen Çocukların Cinsiyetine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Kadın	418	53,6
Erkek	362	46,4
Toplam	780	100,0

Görüşülen çocukların cinsiyet dağılımına bakıldığında; %53,6'sının kız çocuklarından %46,4'ünün ise erkek çocuklarından oluştuğu görülmektedir. Oranlardaki dağılımın birbirine yakın olduğu görülmektedir. Çaldıran, Çatak, Edremit, Erciş, İpekyolu ve Tuşba ilçelerindeki kız ve erkek çocuk oranları birbirine yakinken diğer ilçelerde oranlar arasındaki belirgin bir farklılığın olduğu görülmektedir. Toplam yapılmış olan anketlerde cinsiyet oranlarının birbirine yakın olduğu söylene de bütün ilçeler için bu durum söz konusu değildir.

⁹ 2014 yılı itibarıyla Van'ın Büyükşehir Belediyesi olması ile bazı mezra ve köyler mahalle statüsüne girmiştir.

Tablo 9. Görüşülen Çocukların Yaşa Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
7-10	166	21,3
11-14	392	50,4
15-18	220	28,3
Toplam	778	100,0

Görüşülen çocukların yaş ortalamalarının 11-14 yaş aralığı olduğu görülmüştür. 7-10 yaş aralığında olanların %21,3; 11-14 yaş aralığında olanların %50,4; 15-18 yaş aralığında olanların ise %28,3 oranını oluşturduğu görülmektedir. 11-14 yaş aralığının en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca görüşülen kişilerin cinsiyet ve yaş dağılımına bakıldığında da kız çocuklarında 7-10 yaş aralığının %21,3, 11-14 yaş aralığının %44,5, 15-18 yaş aralığının %34,2 olduğu görülmektedir. Erkek çocuklarında ise 7-10 yaş aralığının %21,4, 11-14 yaş aralığının %57,2, 15-18 yaş aralığının ise 21,4 olduğu araştırmanın bulgularından hareketle söylenebilir. Kız ve erkek çocuklarında yoğunlaşma, 11-14 yaş grubundadır.

Tablo 10. Görüşülen Çocukların Anne- Babasının Hayatta Olup Olmama Durumuna Göre Dağılımı

Annenin Hayatta Olma Durumu			Babanın Hayatta Olma Durumu	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Evet	774	99,2	750	96,2
Hayır	6	0,8	30	3,8
Toplam	780	100,0	780	100,0

Görüşülen çocukların anne ve babalarının hayatta olup olmadıklarına ilişkin verilere bakıldığında; %99,2'sinin annesinin hayatta olduğu, %8'inin ise annesinin hayatta olmadığı görülmektedir. Babaları hayatta olan çocuklar %96,2 oranındadır. Babaları hayatta olmayanların oranı ise %3,8'dir.

Tablo 11. Görüşülen Çocukların Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Okur-Yazar Değil	69	9,0
Okur-Yazar	92	12,0
İlkokul	322	41,9
Ortaokul	163	21,2
Lise	104	13,5
Üniversite	17	2,2
Üniversite Terk	2	0,3
Toplam	769	100,0

Görüşülen çocukların baba eğitim durumuna bakıldığında %41,9'unun ilkokul, %21,2'sinin ortaokul, %13,5'inin lise, %2,2'sinin üniversite mezunu oldukları tablodan görülmektedir. Okur-yazar olmayanların oranı %9, okur-yazar olanların oranı %12, üniversite terk olanların oranının ise %0,3 olduğu görülmektedir. Çocukların %5'i babalarının eğitim durumlarını bilmediklerini, %5'i de babasının hayatta olmadığını belirtmiştir. Baba eğitim durumun en yüksek olduğu düzeyin ilkokul olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

Ailenin eğitim durumuna bağlı olarak çocuklar model aldıkları aile üyelerine paralel olarak eğitim hayatlarına devam etmekte veya etmemektedirler. Eğitim üzerinde ailenin model olarak etkisinin yanı sıra ekonomik etkenlerde etkili olabilmektedir ki, bunun sonuçlarını çocukların eğitim hayatlarına devam edip etmek istemediklerine yönelik olan düşüncelerinin tespitinde görmekteyiz. Kadınların toplumsal yaşamda ev içi rollerinin Türkiye'de daha ön planda olduğu bir gerçektir. Bu düşünce yapısının etkisiyle kadınların okullaşma oranı erkeklerden daha düşüktür. Ailenin eğitim seviyesi arttıkça çocukların sokakta ya da gündelik işlerde çalışma ihtimali azalmaktadır. Babanın eğitim durumunun mesleği ile doğrudan alakalı olduğu ve annenin eğitim seviyesinin çocuğu ile olan ilgisini belirlediği gerçeğinden hareketle anne baba eğitiminin çocuk işçiliğinin önlenmesindeki kilit rolü anlaşılacaktır. Anne eğitim durumundaki benzer durum baba eğitim düzeyi için de geçerlidir. Erkeklerin okullaşma oranı kadınlara oranla daha yüksektir. Ataerkil bir toplum olan Türk toplumunda erkeğin eğitim sürecinden yararlanma şansı kadına oranla daha yüksektir (Kılıç, 2009:99).

Tablo 12. Görüşülen Çocukların Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Okur-Yazar Değil	268	45,0
Okur-Yazar	47	7,9
İlkokul	217	36,5
Ortaokul	48	8,1
Lise	15	2,5
Üniversite	-	-
Üniversite Terk	-	-
Toplam	595	100,0

Görüşülen çocukların anne eğitim durumuna bakıldığında, İlkokul mezunu olanlar %36,5, ortaokul mezunu olanlar %8,1, lise mezunu olanlar %2,5'tir. Okur-yazar olmayanların oranı %45 iken, okur-yazar olanların oranı ise %7,9'dur. Anne eğitim durumunun en yüksek olduğu düzey ilkokuldur. Bunun dışında anne okur-yazar olmayanların sayısı baba okur-yazar olmayan sayısına oranla daha yüksektir. Ayrıca baba eğitim durumunda üniversite düzeyine sahip olanlar var iken anne eğitim durumunda bu düzeye sahip kimsenin olmadığı dikkat çekmektedir. Çocukların ebeveynlerinin eğitim düzeyi ile çocuğun çalıştırılması arasında bir doğru orantının olduğu söylenilebilir. Acaroğlu (2010:145), yaptığı araştırmada bu durumu ortaya koymuştur. Erkek çocuklarının istihdamdaki oranının kız çocuklara oranla daha fazladır. Bu durum hem kentsel hem kırsal alanlar için farklılık arz etmemektedir. Ailedeki ebeveynlerin eğitim düzeyi çocukların çalışmasında oldukça etkilidir. Eğitim düzeyi arttıkça çocukların çalıştırılma oranı da düşmektedir.

Tablo 13. Görüşülen Çocukların Baba Mesleğine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Çalışmıyor	22	3
Çiftçi	117	13,8
Güvenlik görevlisi	4	0,5
Hayvancılık	88	10,9
İşçi	315	42,5
Korucu	3	0,4
Memur	23	3,1
Muhtar	6	0,8
Serbest meslek	182	24,5
Zabıta	4	0,5
Toplam	764	100,0

Görüşülen çocukların baba mesleklerine bakıldığında, %13, 8'inin çiftçi; %1, 5'; %0,5'nin güvenlik görevlisi; %10, 9'unun hayvancılık yaptığı; %42, 5'inin işçi (inşaat, İŞ-KUR); %0,4'ünün korucu; %3,1'inin memur, %0,8'inin muhtar; %5'inin ise zabıta olduğu tablodan görülmektedir. Serbest meslek (boyacı, şoför, mermerci, tüccar, tamirci, demirci, oduncu) ile uğraşanlar ise %24,5'lik bir orana sahiptir. Babası işsiz olanların oranı ise %3 oranındadır. Baba mesleğine bakıldığında yoğunlaşmanın kol gücüne dayalı işlerde olduğu görülmektedir. Serbest meslek sahibi olanlar ile çiftçilik ve hayvancılık yapanlar işçilikten sonra en fazla orana sahip meslek gruplarıdır.

Tablo 14. Görüşülen Çocukların Anne Mesleğine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Ev Hanımı	777	99,5
İşçi	4	0,5
Toplam	781	100,0

Türkiye'de kadınların meslek hayatına atılmaktansa evde kalıp ev işleri ile ve de çocuklarla ilgilenmesi yaygın olarak görülen bir düşüncedir. Özellikle geleneksel aile yapısının görüldüğü ailelerde bu düşünce oldukça yaygındır. Bununla birlikte ülkemizde kadınların faaliyet gösterdiği meslek kolları genellikle vasıfsız meslekler ya da kolaylıkla öğrenilebilecek mesleklerdir. Tekstil sektöründe, temizlik sektöründe, hizmet sektöründe kadın emeğinin daha yaygın olması ucuz işgücü temini açısından tercih edilmektedir (Kılıç, 2009: 96). Anne mesleğine bakıldığında, %99,5'inin ev hanımı; %0,5'inin ise işçi olduğu görülmektedir. İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞ-KUR) kısa vadeli dönemlerde çeşitli pozisyonlara işçi alımları yapmaktadır. Tabloda yer alan %0,5'lik dilim İş-Kur tarafından işe alınan işçi pozisyonundaki bu kadınlardan oluşmaktadır. Kırsal kesimlerde kız çocuklarının çok fazla okutulmadığı ve erken yaşta evliliğe hazırlanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, anne eğitim durumundaki düzeyin düşüklüğü ve anne mesleğine ilişkin çeşitliliğin sınırlı olması bu durumlarla açıklanabilir. Lise ve üniversite bitiren annelerin sayısı oldukça düşüktür ve kız çocukları genellikle ilköğretim ve ortaokuldan sonra eğitim yaşantısı sona erdirilerek ideal ev hanımlığı rolüne hazırlanmaktadır.

Eğitim düzeyinin yüksek olması sade bir meslek kazanımı ile ilgili değildir. Eğitim seviyesinin artması ile bilinçli ebeveynler olmaları da çok önemlidir. Çünkü çocukların çalıştırılması durumu çoğu kez anne ve babanın eğitimsiz ve bilinçsiz olmasından doğan bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışan çocukların ebeveynlerinin eğitim düzeyinin düşük olması, çocukların bilinçli olarak yetiştirilmesini de güçleştirmektedir. Bir anlamda ebeveynlerin eğitim düzeyi onların çocuk sorumluluğu konusundaki sorumluluk düzeyini etkilemektedir. Bu çerçevede, ebeveynlerinin eğitim düzeyinin yetersizliği, çocuklarının çalışmalarının sebep olacağı tehlike ve riskleri tahmin etme düzeyini de etkilemektedir (Fidan, 2004:40).

Tablo 15. Görüşülen Çocukların Kardeş Sayısına Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
1	4	0,5
2	20	2,6
3	81	10,4
4	128	16,5
5	132	17,0
6	123	15,9
7	103	13,3
8	77	9,9
9	49	6,3
10	27	3,5
11	19	2,4
12	3	0,4
13	9	1,2
14	1	0,1
Toplam	776	100,0

Görüşülen çocukların toplam kardeş sayısına bakıldığında; 5 kardeşe sahip olanların oranının %17 olduğu ve bunun en yüksek oran olduğu görülmektedir. Bu sıralamayı %16,5 ile 4 kardeş, %15,9 ile 6 kardeş ve %13,3 ile 7 kardeş sahibi olanlar takip etmektedir. %0,4 ile 12 kardeşi olanlar ve %0,5 ile 1 kardeşi olanlar tablonun en düşük oranına sahiptir. Tablodan da görüldüğu üzere sahip olunan kız ve erkek kardeş oranları göz önünde bulundurulduğunda, çocukların kalabalık aile yapısına sahip olduğu görülmektedir. Kırsal yapıdaki ailelerde çocuk sayısının fazla olması, getirisinin de fazla olduğu bir durum olarak görülmektedir. Geleneksel kırsal ailelerde ekonomik işleyiş, bir iş bölümüne ve iş birliğine dayalıdır. Çocuk, bu iş

birliğinin bir parçası olmakla beraber bir iş gücü anlamındadır. Çocuk geleneksel kırsal ailelerde bir sosyal statü ve topluma kabul edilme göstergesi iken bu değerlerin kentte özellikle sosyo-ekonomik gelir düzeyi yüksek ailelerde böyle bir öneme denk gelmediği görülmektedir. Gelişmişlik düzeyi arttıkça, çocuğun algılanan maliyetinde de bazı değişimler söz konusu olmaktadır. Gelişmişlik düzeyi arttıkça erkekler için düzenli olarak çocuğun algılanan maliyeti azalmaktadır. Kadınlar için de benzer bir durum söz konusu olmakla birlikte, çocuğun maliyetindeki artmalar “duygusal baskı ve sorumluluk” ile “terbiye etme sorunları”nda görülmektedir (Kağıtçabaşı, 1981:101). Sosyo-ekonomik düzeyin düşük olduğu geleneksel kırsal toplumlarda çocuk sayısında artış pozitif yönde kabul edilmekte iken bu durum modern kent ailesinde negatif olarak görülmektedir. Sosyo-ekonomik durumun yükselmesi ile aile içinde çocuğun maliyetini de yükseltmektedir. Kırdaki yardımcı birey rolündeki çocuk, kent içerisinde bu işlevini yitirmekte ve çocuk sayısındaki düşüşü beraberinde getirmektedir.

Tablo 16. Görüşülen Çocukların Kız ve Erkek Kardeş Sayısına Göre Dağılımı

	Kız kardeş		Erkek kardeş	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Kardeş yok	41	5,3	19	2,4
1	112	14,4	120	15,5
2	186	24,0	211	27,2
3	146	18,8	202	26,0
4	126	16,2	104	13,4
5	91	11,7	75	9,7
6	40	5,2	19	2,4
7	21	2,7	13	1,7
8	8	1,0	8	1,0
9	4	,5	3	,4
10	-	-	2	,3
11	1	,1	-	-
Toplam	776	100,0	776	100,0

Görüşülen çocukların kız kardeş sayısı oranlarına bakıldığında %14,4'ünün 1 kız kardeş; %24,0'ının 2 kız kardeş; %18,8'inin 3 kız kardeş; %16,2'sinin 4 kız kardeş; %11,7'sinin 5 kız kardeş; %5,2'sinin 6 kız kardeş; %2,7'sinin 7 kız kardeş; %1,0'ının 8 kız kardeş; %0,5'inin 9 kız kardeş; %0,1'inin 11 kız kardeş sahibi olduğu %5,3'ünün ise kız kardeş sahibi olmadığı tablodan görülmektedir. Çocukların erkek kardeş sayısı oranlarına bakıldığında %15,5'inin 1 erkek kardeş; %27,2'sinin

2 erkek kardeş; %26,0'mın 3 erkek kardeş; %13,4'ünün 4 erkek kardeş; %9,7'sinin 5 erkek kardeş; %2,4'ünün 6 erkek kardeş; %1,7'sinin 7 erkek kardeş; %1,0'mın 8 erkek kardeş; %0,4'ünün 9 erkek kardeş; %0,3'ünün 11 erkek kardeş sahibi olduğu %2,4'ünün ise erkek kardeş sahibi olmadığı tablodan görülmektedir.

Tablo 17. Hanede Anne-Baba ve Çocuklar Dışında Yaşayan Kişilerin Varlığına Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Hayır	613	78,5
Evet	168	21,5
Toplam	781	100,0

Hanede anne, baba ve çocuklar dışında yaşayan kişilerin olup olmadığına bakıldığında, %78,5'i Hayır; %21,5'i evet cevabını vermiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere çocukların %21,5'i geniş aile yapısına sahipken %78,5'i ise çekirdek aile yapısına sahiptir. Kırsal yapının sahip olduğu geniş aile yapısının çözülerek çekirdek aile yapısına evirildiğini de söylemek mümkündür.

Tablo 18. Hanede Anne-Baba ve Çocuklar Dışında Yaşayanların Yakınlık Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Amca	47	18,6
Dayı	2	0,8
Dede	51	20,2
Hala	27	10,7
Kuzen	4	1,6
Nene	79	31,2
Teyze	2	0,8
Yenge	41	16,2
Toplam	253	100,0

Hanede anne, baba ve çocuklar dışında yaşayan kişilerin dağılımına bakıldığında, amcasıyla beraber kalanların %18,6; dayısıyla beraber kalanların %0,8; dedesiyle beraber kalanların %20,2; halasıyla beraber kalanların %10,7; kuzeniyle beraber kalanların %1,6; nenesiyle beraber kalanların %31,2; teyzesiyle beraber kalanların %0,8; yengesiyle beraber kalanların %16,2 oranında olduğu tablodan görülmektedir. Anne, baba ve çocuklar dışında aile ile birlikte yaşayan ve en yüksek orana sahip olan bireylerin dede ve nene olduğu görülmektedir. Tablodan da

anlaşılacağı üzere geleneksel aile yaşantısının çoğunlukla devam etmekte olduğu görülmektedir.

3.1.2. Çalışan Çocukların Aile Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Görüşülen çocukların, hane geçim kaynağı ve aylık geliri, hanede gelir getiren kişi sayısı, sosyal güvence ve yaşadıkları konutun özelliklerini kapsayan bilgiler bu bölümde verilmiştir. Ayrıca çocukların eğitim yardımı alıp almama durumları da incelenmiş ve buna ilişkin veriler aktarılmıştır.

Tablo 19. Görüşülen Çocukların Hane Geçim Kaynağına Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Hayvancılık	229	31,0
Tarım	67	9,1
Tarım ve Hayvancılık	193	26,1
Kamu	74	10,0
Özel Sektör	48	6,5
İnşaat İşçiliği	83	11,2
Serbest Meslek	45	6,1
Toplam	739	100,0

Görüşülen çocukların hane geçim kaynaklarına bakıldığında büyük bir oranın tarım ve hayvancılık ile geçimini sağladığı görülmektedir. Yalnızca hayvancılıkla geçinenlerin %31, tarım ile geçinenlerin %9,1, tarım ve hayvancılıkla geçinenlerin ise %26,1 oranında olduğu görülmektedir. Kamu sektöründe çalışıp geçimini sağlayanlar %10'u, özel sektörde çalışıp geçimini sağlayan %6,5'i oluşturmaktadır. Muhtarlık ve koruculuk yaparak geçimlerini sağlayanların oranı %2,8'dir.¹⁰ İnşaat işçiliği yaparak hanesini geçirenlerin oranı %11,2 iken serbest meslek (boyacı, şoför, mermerci, tüccar, tamirci, demirci, oduncu) yaparak geçimlerini sağlayanların oranı ise 6,1'dir. Herhangi bir geliri ve geçim kaynağı olmayan hanelerin oranı da %1,2'lik bir dilimi oluşturmaktadır.

¹⁰ Bu iki meslek grubu kamu sektörü içerisine dahil edilerek değerlendirilmiştir.

Tablo 20. Hanede Gelir Getiren Kişi Sayısına Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Gelir getiren yok	29	3,8
1	528	69,4
2	134	17,6
3	50	6,6
4	15	2,0
5	4	,5
6	1	,1
Toplam	761	100,0

Hanede gelir getiren kişi sayısı dağılımına bakıldığında, bir kişinin gelir getirdiği hanelerin oranı %69,4; 2 kişi olan %17,6; 3 kişi olan %6,6; 4 kişi olan %2,0; 5 kişi olan %0,5; 6 kişi olan %0,1 olduğu tablodan görülmektedir. Ayrıca gelir getirecek birisinin olmadığı hanelerin oranı da %3,8'dir. Tablodan da görüldüğü üzere ailede gelir getiren kişi sayısı 1 ya da 2 kişi olan aileler yoğunluk kazanmıştır.

Tablo 21. Hanenin Aylık Gelirine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
0-750	133	19,6
751-1500	414	61,0
1501-2250	60	8,8
2251-3000	35	5,2
3001-3750	8	1,2
3751-4500	14	2,1
4501 ve üzeri	15	2,2
Toplam	679	100,0

Ailelerin maddi durumu çocuk işçiliği konusunda oldukça önemli bir faktördür. Düşük gelir seviyesindeki ailelerin çocuklarının çalışmak zorunda kalma ihtimalleri orta gelir seviyesindeki ailelerin çocuklarının çalışma ihtimallerinden daha yüksektir. Görüşülen çocukların ailelerinin maddi durumuna dair sorduğumuz soruda aylık gelir durumuna göre aileler gruplanmıştır. Görüşülen çocukların hane aylık geliri tablosuna baktığımızda; geliri 0-750 arasında olanların %19,6; 751-1500 arasında olanların %61,2; 1501-2250 arasındakilerin %8,8; 2251-3000 arasındakilerin %5,2; 3001-3750 arasındakilerin %1,2; 3751-4500 arasındakilerin 2,1; 4501 ve üzeri olanların ise 2,2 oranına sahip olduğu görülmektedir. Hane aylık gelir tablosu göstermektedir ki, %61,2 gibi yüksek bir oranın asgari ücret ve altında bir gelire sahip olduğudur. Hane içindeki maddi yoksulluk, hem ücretli hem de ücretsiz çocuk emeğinin kullanılmasında oldukça etkilidir. Her iki durum da ailelerin

yaşamlarını devam ettirebilmeleri için bir gereklilik ve zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’deki çocuk emeğinin kullanılmasında ebeveynlerin eğitim düzeyi ve aile gelirinin önemli bir etkisi vardır ve bu iki değişken çocuk emeği kullanılmasında başat faktörlerdir. Bu iki değişkene ek olarak çocuğun değeri ve çocuğun yaşadığı toplumda nasıl bir anlam taşıdığı faktörü de etkili olabilmektedir. Toplumdaki bireyler, çocuğun belli bir düzeye kadar okumasını yeterli gördükten sonra çocuğun çalışmasını onaylıyor ve normal karşılıyorsa o toplumda çocuk emeği kullanımı da devam edecektir. Bu durumun aksine çocuğa verilen değer ve yüklenilen anlam arttıkça çocuğun eğitimi önemsedikçe o toplumdaki çocuk emeği kullanımının da düşük olduğu görülecektir (Erbay, 2008: 25).

Tablo 22. Görüşülen Çocuğun Sosyal Güvencesine Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Sosyal Güvencem Yok	261	36,7
Genel Sağlık Sigortası	290	40,8
SGK	160	22,5
Toplam	711	100,0

Görüşülen çocukların %36,7’si sosyal güvencelerinin olmadığını belirtmiştir. %40,8’i Genel Sağlık Sigortalı; %22, 5’i ise SGK ‘lı olduklarını belirtmiştir. Ailelerin gelir durumlarına ve aile üyelerinin sahip oldukları mesleklere göre çeşitli sosyal güvencelere sahiptirler. Çocukların sosyal güvencelerine ilişkin vermiş oldukları cevapların doğruluğu çok kesin olmasa da, sınıf öğretmenlerinin vermiş oldukları bilgiler doğrultusunda ve babanın mesleği de göz önüne alındığında böyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Çocukların büyük bir oranı Genel Sağlık Sigortasına sahipken, hiç bir sosyal güvencesi olmayan çocukların oranı da fazladır. Genel Sağlık Sigortası, yoksul ailelere sağlanan bir sigortadır. Ailelerin aylık geliri, baba-anne mesleği ve baba-anne eğitim durumları göz önünde bulundurulduğunda bu ailelerin çoğu yoksul olarak tanımlanabilir.

Tablo 23. Görüşülen Çocuğun Şartlı Nakit Transferi/ Eğitim Yardımı Alıp Almama Durumuna Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Evet	468	61,2
Hayır	109	14,2
Bilmiyorum	188	24,6
Toplam	765	100,0

Sosyal yardım hizmetleri, yoksulluk ve yoksullarla ilgili bir bakış açısına ve uygulama anlayışına dayanmakta ve bu yönüyle de sosyal güvenlik kavram ve uygulamasıyla doğrudan çakışmaktadır (DPT, 2001: 2). Temel ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayamayan kişilerin resmi ve/veya gönüllü kuruluşlar aracılığıyla kendi kendilerine yeterli hale gelmeleri için yapılan sosyal yardımlar, hem sosyal güvenlik yöntemi hem de sosyal hizmet alanı olarak kullanılmaktadır. Şartlı yardımlar konut, istihdam eğitimi veya okullardaki öğle yemekleri gibi parasal olmayan ya da şartlı yardımlardır. 2003 yılında başlayan bu program ile maddi imkansızlıklar nedeniyle çocuklarını okula gönderemeyen ve nüfusun en yoksul %6'lık kesiminde yer alan ailelere, ilk ve orta öğretime giden çocuklarının okula düzenli olarak devam etmeleri şartıyla her ay nakdi olarak eğitim yardımı verilmektedir. Böylelikle nüfusun en muhtaç kesimine dahil olan ailelerin çocuklarının temel eğitim hizmetlerine tam olarak erişimini hedef alan bir sosyal güvenlik ağı oluşturmak amaçlanmıştır. Bu uygulama, Milli Eğitim Bakanlığı ile yapılan protokol çerçevesinde yürütülmektedir. Kız çocuklarının toplumdaki dezavantajlı durumları göz önünde bulundurularak, okullulaşma oranları ile ilköğretimden ortaöğretime geçiş oranlarını artırmak amacıyla, kız çocuklarına ve ortaöğretime devam eden öğrencilere verilen yardım miktarları daha yüksek tutulmuştur. (Boybek, 2009: 44).

Şartlı nakit transferi/ eğitim yardımı alıp almadıklarına bakıldığında; %61,2'sinin yardım aldığı; %14,2'sinin yardım almadığı; %24,6'sının ise bu konuda bilgisinin olmadığı görülmektedir. Şartlı nakit transferi yardımının yoksul ailelere ve özellikle de kız çocuklarının okula devam etmesine yönelik olarak verilen bir yardım türü olduğunu düşünürsek çalışmamızdaki çocukların %61,2'sinin bundan faydalandığını ve bunun da yüksek bir oran olduğunu söyleyebiliriz. Eğitim yardımı alanların oranı dikkate alındığında, bunun yoksullukla olan ilişkisinin ne kadar yoğun olduğunu görmek mümkün olacaktır.

Tablo 24. Oturulan Konutun Oda Sayısına Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
1+1	52	6,7
2+1	272	35,1
3+1	371	47,8
4+1	64	8,2
Diğer	17	2,2
Toplam	776	100,0

Çocukların oturdukları konutun oda sayısına bakıldığında %6,7'si 1+1; %35,1'i 2+1; %47,8'i 3+1; %8,2'si 4+1; %2,2'si diğer oda sayısına sahip konutlarda oturdukları tablodan çıkarılmaktadır. Yoğunlaşmanın 3+1 ve 2+1 konut türünde olduğu görülmektedir. Görüşülen çocukların hane büyüklükleri göz önüne alındığında yaşanan konutun oda sayısı bakımından yetersiz kaldığı düşünülebilir. Çocuklara ayrıca konutlarının metrekaresi sorulmuş ancak tamamına yakını bilmiyorum cevabını verdiği için konutun metrekaresine ilişkin tabloyu vermenin de anlamlı olmayacağı düşünülmüştür.

Tablo 25. Konutun Isınma Şekline Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Kalorifer	27	3,5
Odun/Kömür Sobası	728	93,6
Elektrikli Soba	22	2,8
Diğer	1	,1
Toplam	778	100,0

Oturulan konutun ısınma şekline bakıldığında; %93,6 gibi yüksek bir oranın odun/kömür sobası kullandığı görülmektedir. Bu oranı %3,5 ile kalorifer; %2,8 ile elektrikli soba; %0,1 ile de diğer seçenekler takip etmektedir. Çalışmanın yapıldığı kırsal alandaki konutlara ilişkin bir sonuca varacak olursak, konutların genellikle tek katlı, toprak/kerpiç veya çok az bir kısmı betondan yapılmış küçük evler olduğu ve bu evlerin ısınma şekli olarak da soba kullanıldığı söylenebilir. İlçenin gelişmişlik ve hanenin ekonomik gücüne bağlı olarak evlerin yapımında kullanılan malzeme, evin büyüklüğü ve ısıtma şekli de değişiklik gösterebilmektedir.

3.1.3. Çocukların Çalışma Durumuna İlişkin Bilgiler

Çalışmanın bu bölümünde çocukların çalışma durumunu ve şeklini kapsayıcı bilgiler verilmiştir. Ev içerisinde anne ve babaya yapılan yardım türü ve sıklığı, ev dışında başka işlerde çalışma durumu ve çalışma nedenlerini kapsayan bilgiler aktarılmıştır.

Tablo 26. Görüşülen Çocuğun Çalışma Şekline Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Ücretsiz Aile İşçisi(Ev içi veya tarla/bahçe işleri)	725	92,8
Ücretli Çocuk İşçi	56	7,2
Toplam	781	100,0

Görüşülen çocukların çalışma şekillerinin ücretli mi, ücretsiz mi olduğuna bakıldığında; %92,8'inin ücretsiz aile işçisi olduğu; %7,2'sinin ise ücretsiz aile işçisi olmanın dışında ücretli olarak da çalıştığı görülmektedir. Araştırma kapsamındaki çocukların tamamı herhangi bir ev içi veya ev dışı faaliyetlerinden birinde bulunduğunu ifade etmiştir. Çocuklar ücretsiz aile işçiliğinin yanında hane ekonomisine maddi olarak destek olmak amacıyla ücretli işlerde de çalışmaktadır. Çocukların ücretli ve ücretsiz olarak yaptıkları işlerin türü ve sıklığı, bu işlerin cinsiyet, yaş ve okul ilişkisi bağlamındaki etkileri sonraki tablolarda açıklanmaya çalışılmıştır.

Tablo 27. Görüşülen Çocuğun Çalışma Şekline Göre Cinsiyet Dağılımı

			Çalışma Durumu		Toplam
			Ücretsiz Aile İşçisi(Ev içi veya tarla/bahçe işleri)	Ücretli Çocuk İşçi	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	412	6	418
		Yüzde	98,6	1,4	100,0
	Erkek	Sayı	312	50	362
		Yüzde	86,2	13,8	100,0
Toplam		Sayı	724	56	780
		Yüzde	92,8	7,2	100,0

Çocukların çalışma şekli ile cinsiyetleri arasındaki ilişkiye bakıldığında; erkek çocuklarının, ev içi işlerde ücretsiz olarak çalışmaya ek olarak ücretli bir işte de faaliyet gösterme oranlarının kız çocuklara nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Bu oran erkeklerde %13,8 iken kızlarda %1,4'tür. Bu tablo

göstermektedir ki, kırsal bölgelerde kız çocukları da ücretli işlerde çalış(tırıl)maktadır. Özellikle yaz ayında okulların kapanmasıyla bu çocuklar bahçe ve tarlalarda mevsimlik işçi olarak çalışmaya gitmek durumunda kalmaktadır.

Tablo 28. Görüşülen Çocuğun Yaptığı İşin Türüne Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Mendil Satıcılığı	2	,3
Simit Satıcılığı	1	,1
Yük Taşımacılığı	2	,3
Tartıcılık	2	,3
Tamirhane/çay ocağı gibi küçük işletmede	3	,4
Ayakkabı Boyacılığı	3	,4
Mevsimlik İşçi	11	1,4
Tarla/bahçe/hayvancılık işler (ücretli olarak)	31	4,0
Ev İçi İşler	724	92,7
Diğer	2	,3
Toplam	781	100,0

Yapılan işlerin türüne bakıldığında en yüksek oranın ev içi işlerde olduğu görülmektedir. Ev içi işlerinin içeriğine ilişkin daha geniş tabloyu anne ve babaya yapılan yardım türündeki tablolarda görmek mümkündür. Ev içi işler (temizlik, bulaşık-çamaşır yıkama, eşya taşıma, getir-götür işleri, kömür taşıma, odun kırma, odun taşıma, perde takma, soba yakma, sofraya kurma-kaldırma, su taşıma, ütü yapma, yatak toplama, yemek yapma, pancar toplama, ot biçme, ot taşıma, ağaç dikme, hayvanlara bakma, inek sağma, ahır temizleme, hayvanlara su taşıma, koyun sağma v.b) %92,7'lik bir orana sahiptir. Ev içi işler olarak tanımlanan bu işler ücretsizdir. Bunun dışında tablodaki diğer işlerin tümünde bir ücret alımı söz konusudur. Tarla/bahçe ve hayvancılık işi yapanlar %4; mevsimlik işçi olanlar %1,4 oranındadır. Bu iki iş türü arasındaki fark, mevsimlik işçi olarak çalışanlar belirli dönemler içerisinde tüm aile veya bir kaç hane üyesi olarak evden ayrılıp başka şehirlere çalışmaya gitmektedirler. Başkasının tarla/bahçesinde çalışma veya hayvanlarına bakma durumunda, evden herhangi bir ayrılma durumu söz konusu değildir. Bu iki durum göz önüne alınarak anket formu doldurulmuştur. Tamirhane/ çay ocağı gibi küçük işletmelerde çalışanlar ile ayakkabı boyacılığı yapanların oranları %0,4'tür. Mendil satıcılığı, yük taşımacılığı ve tartıcılık yapanların oranı ise %0,3'tür. Simit satıcılığı yapan %0,1; diğer işlerde çalışanlar ise %0,3 gibi bir oranı oluşturmaktadır.

Tablo 29. Ücretli Bir İşte Çalışanların Çalışma Süresine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
1 yıldan az	1	5,9
2 yıl	3	17,6
1 yıl	7	41,2
3 yıl	4	23,5
4 yıl	1	5,9
5 yıl	1	5,9
Toplam	17	100,0

Ücretli bir işte çalışan çocukların çalışma sürelerine bakıldığında; 1 yıldır çalışan %41,2; 2 yıldır çalışan %17,6; 3 yıldır çalışan %23,5; 4 yıldır çalışan %5,9; 5 yıldır çalışan %5,9; 3 aydır çalışan çocukların oranı ise %5,9'dur. Çocukların daha çok 1 yıl ve 3 yıl kadar bir zaman süresince çalıştıkları görülmektedir.

Tablo 30. Kazanılan Paranın Kullanılma Şekline Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Aileme veriyorum	44	77,2
Kendi isteğim doğrultusunda harcıyorum	6	10,5
Okul masraflarımı karşılıyorum	7	12,3
Toplam	57	100,0

Ücretli bir işte çalışan çocukların kazandıkları paraları ne yaptıklarına tablodan bakıldığında; %77,2'sinin ailesine verdiği; %10,5'inin kendi isteği doğrultusunda harcadığı; %12,5'inin ise okul masraflarını karşılamak için harcadığı görülmektedir. Genellikle aile ekonomisine destek olmak için çalışan çocukların kazandıkları parayı da bu doğrultuda ailelerine verdikleri görülmektedir.

Tablo 31. Görüşülen Çocuğun Çalışma Nedenine Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Okumayı istememe	10	2,6
Ailesine ekonomik açıdan destek olma	64	16,3
Okul masraflarını karşılama	15	3,8
Zorunluluktan	17	4,3
Kendi isteği ile	283	72,2
Diğer	3	,8
Toplam	392	100,0

Çocukların çalışma nedenlerine bakıldığında; kendi isteği ile çalışma oranının %72,2 olduğu ve bunun en yüksek oran olduğu görülmektedir. Ailesine ekonomik açıdan destek olmak için çalışanların oranı %16,3; zorunluluktan çalışanların oranının %4,3; okul masraflarını karşılamak için çalışanların oranı %3,8; okumayı

istemediğinden dolayı çalışanların oranı %2,6 ve diğer oranı da %0,8 olarak görülmektedir. Tabloda çocukların yüksek bir kısmının çalışmayı kendi isteği ile seçtiği anlaşılmaktadır. Burada zorunluluk olarak kastedilen durum, çocuğun çalışması için aile tarafından oluşturulan baskı ve mecburiyet olarak tanımlanabilir. Çocuklar, kırsal kesimde ailenin tarımsal işlerinde veya ev içi işlerinde küçük yaşlardan itibaren yerini almaktadır ya da almak zorunda kalmaktadır. Bundan çocuk da şikayetçi değildir. Çünkü o bu şekilde ailenin bir parçası olduğunu algılamaktadır. Dolayısıyla çocuğun bu şekilde çalıştırılmasının olumsuzluklarını aileye ya da çocuğa anlatmak olanaksızdır (Çolak, 1998:61).

Tablo 32. Anneye İşlerde Yardım Etme Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Evet	706	90,5
Hayır	74	9,5
Toplam	780	100,0

Ev içi işlerde anneye yardım edenlerin oranı %90,5; yardım etmeyenlerin oranının ise %9,5 olduğu görülmektedir.

Tablo 33. Anneye Yardım Edilen İşlerin Türüne Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Alışveriş	5	0,4
Bahçe/Tarla işleri ¹¹	47	3,6
Ekmek Yapma	8	0,6
Ev İçi İşler	325	25,1
Ev Temizliği	766	59,2
Hayvanlara Bakma ¹²	79	6,1
Kardeşlere Bakma	63	4,9
Toplam	1293 ¹³	100,0

Anneye hangi işlerde yardım edildiğine bakıldığında; %59,2 ile ev temizliğinin en yüksek oran olduğu görülmektedir. Ev içi işler %25,1; hayvanlara bakma %6,1; kardeşlere bakma %4,9; bahçe-tarla işleri %3,6; ekmek yapma %0,6; alışveriş yapma ise %0,4 olarak tablodan görülmektedir. Tablonun çok fazla karmaşık olmaması ve okunma zorluğu yaşatmaması için verilen cevaplar kategorize edilmiştir. Ev temizliği olarak yapılan işler içerisinde; boya-badana, bulaşık-çamaşır yıkama, çamaşır serme, çöp atma, halı yıkama gibi işlerin olduğunu belirtmek

¹¹ Pancar toplama, ot biçme, ot taşıma, ağaç dikme

¹² İnek sağma, ahır temizleme, hayvanlara su taşıma, koyun sağma

¹³ 3 iş türünün genel toplamı verilmiştir.

gerekir. Aynı şekilde ev içi işler olarak belirtilen işler içinde eşya taşıma, getir-götür işleri, kömür taşıma, odun kırma, odun taşıma, perde tama, soba yakma, sofrta kurma-kaldırma, su taşıma, ütü yapma, yatak toplama, yemek yapma gibi işler bulunmaktadır. Yapılan işler içerisinde çocuk fizyolojisine uygun olmayan birçok işin olduğu görülmektedir. Soba yakma, tandır yakma, çamaşır yıkama gibi işlerin hem çocuğun fiziksel yapısı gereği zor olan işler olması hem de çocuk açısından oluşturacağı birçok riskin ve zararın olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tablo 34. Anneye Yardım Etme Sıklığına Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Her gün	494	69,4
Haftada birkaç kez	180	25,3
Ayda birkaç kez	26	3,7
Ayda bir kez	3	,4
Yılda birkaç kez	8	1,1
Diğer	1	,1
Toplam	712	100,0

Anneye ev içi işlerde yardım etme sıklığına bakıldığında; her gün yardım etme %69,4; haftada birkaç kez %25,3; ayda birkaç kez %3,7; ayda bir kez %0,4; yılda birkaç kez yardım etme oranı ise %1,1 olduğu tablodan görülmektedir. Her gün yardım etme oranının diğerlerine oranla yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 35. Babaya İşlerde Yardım Etme Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Evet	501	64,9
Hayır	271	35,1
Toplam	772	100,0

Babaya ev içi işlerinde yardım etme oranlarına baktığımızda; %64,9'unun yardım ettiği; %35,1'inin ise yardım etmediği görülmektedir. Babaya yardım etme oranının anneye yardım etme oranına nazaran daha düşük olmasındaki nedenler olarak, ev içindeki işlerle çoğunlukla annenin ilgilenmesi ile anne ve babanın ev içindeki iş alanlarının farklılaşması gösterilebilir.

Tablo 36. Babaya Yardım Edilen İşlerin Türüne Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Alışveriş	9	1,2
Araba Yıkama	12	1,6
Babanın Mesleki İşinde Yardım	6	0,8
Bahçe/Tarla işleri	411	53,3
Ev İçi İşleri	83	10,8
Ev Temizliği	2	0,3
Hayvanlara Bakma	198	25,7
İnşaat İşleri	17	2,2
Mazot, Sigara Kaçakçılığı	1	0,1
Tamir İşleri	32	4,2
Toplam	771	100,0

Çocukların babaya en çok %53,3 oranla bahçe-tarla işlerinde yardım ettiği görülmektedir. Hayvanlara bakma %25,7; ev içi işler %10,8; tamir işleri %4,2; inşaat işleri %2,2; araba yıkama %1,6; alışveriş yapma %1,2; babanın mesleki işinde yardım %0,8; mazot, sigara kaçakçılığı %0,1 oranla çocukların yaptığı diğer işler olarak görülmektedir. Ev içindeki iş bölümü, yardım türünün de farklılaşmasında etkili olmaktadır. Anneye en çok ev temizliği konularında yardım edilirken, babaya bahçe-tarla işleri, hayvanlara bakma gibi işlerde yardım edildiği görülmektedir. Türkiye’de çocuklar uzun yıllar boyunca tarım sektöründe geleneksel değerlerin de etkisiyle çalış(tırıl)mıştır. Tarımda kullanılan çocuk emeğinin zaman içerisindeki formları değişse de bu alan, çocuk emeğinin en fazla kullanıldığı alan olmuştur. Bu alanda çalışan çocuklar genellikle maddi bir kazanç elde etmeden ailelerine yardımcı olmak amacıyla çalışmaktadırlar. Çocuklar bu işlerini kimi zaman okulla birlikte yürütmekte kimi zaman ise eğitimlerini bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Eğitime devam edilse dahi başarı oranının düşme olasılığı çok yüksektir (Erbay, 2008: 17).

Tablo 37. Babaya Yardım Etme Sıklığına Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Her gün	160	31,7
Haftada birkaç kez	258	51,1
Ayda birkaç kez	47	9,3
Ayda bir kez	13	2,6
Yılda birkaç kez	23	4,6
Diğer	4	,8
Toplam	505	100,0

Babaya ev içi işlerde yardım etme sıklığına bakıldığında; her gün yardım etme %31,7; haftada birkaç kez %51,1; ayda birkaç kez %9,3; ayda bir kez %2,6;

yılda birkaç kez yardım etme oranı ise %4,6 olduğu tablodan görülmektedir. Hafta birkaç kez yardım etme oranının diğerlerine oranla yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 38. Cinsiyete Göre Anneye Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Ev temizliği	Sayı	302	124	426
	Yüzde	70,9	29,1	100,0
Ev içi işler	Sayı	58	90	148
	Yüzde	39,2	60,8	100,0
Bahçe/tarla işleri	Sayı	4	15	19
	Yüzde	21,1	78,9	100,0
Hayvanlara bakma	Sayı	19	25	44
	Yüzde	43,2	56,8	100,0
Kardeşlere bakma	Sayı	14	13	27
	Yüzde	51,9	48,1	100,0
Ekmek yapma	Sayı	1	1	2
	Yüzde	50,0	50,0	100,0
Alışveriş	Sayı	1	1	2
	Yüzde	50,0	50,0	100,0
Toplam	Sayı	399	269	668
	Yüzde	59,7	40,3	100,0

Anneye yardım türü ve cinsiyet ilişkisine bakıldığında anlamlı bir tablonun karşımıza çıktığı görülmektedir. Kız çocuklarının ev temizliğinde %70,9 oranıyla erkeklerden daha fazla faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ev içi işlerde erkek çocukları %60,8 oranında, kız çocukları ise 39,2 oranında faaliyet gösterdiği görülmektedir. Hayvanlara bakma ve bahçe tarla işlerinde de erkek çocukların belirgin bir şekilde kız çocuklarından daha fazla çalıştığı yine tablodan çıkarılmaktadır. Ev içindeki iş bölümü çocukları cinsiyet rollerine hazırladığı söylenebilir. Ev işlerinde aileye yardım etme zorunluluğu, Türkiye’de gözlenen çocuk işçilik biçimlerinden biri olmanın ötesinde, “evcil-kamusal” iş bölümünün kız ve erkek çocuklar arasında yarattığı cinsiyetçi ayrımı da yansıtmaktadır. Ailenin veya hanenin ekonomik faaliyetlerine yardım zorunluluğu ise cinsiyetçi iş bölümüne dayalı erkek çocuklara has bir çocuk işçilik biçimini yansıtmaktadır (Köse v.d, 2001:73). Bu durumu Walbly, (2014: 110) geleneksel bakış açısı¹⁴, en azından son zamanlara kadar, kadın ve erkek kimliklerini sosyalizasyon sürecinin bir parçası olarak görmekteydi. Sosyalizasyonun esas olarak kız ve erkek çocuklarının cinsiyete uygun davranışları öğrendikleri çocukluk döneminde gerçekleştiği düşünülmektedir.

¹⁴.Belotti (1975), Comer (1974), Parsons ve Bales (1956), Sharpe (1976).

Cinsiyet özellikleri setlerinden birinde ya da ötekinde eğitilmenin, beklentilerin daha hayatlarının ilk aşamasında farklı renklerde, pembe veya mavi, giydirilmesiyle, oburca beslenmeye teşvik edilmesi ya da engellenmesiyle başladığı düşünülmektedir. Erkek çocuklar daha çok fen ve zanaat konularında çalışırken, kızlar sanat ve ev işi konularına yönelir. Böylece cinsiyete dayalı iş bölümündeki yetişkin rollerine hazırlanırlar şeklinde açıklamıştır.

Tablo 39. Cinsiyete Göre Babaya Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı

		Kadın	Erkek	Toplam
Hayvanlara bakma	Sayı	57	69	126
	Yüzde	45,2	54,8	100,0
Bahçe/tarla işleri	Sayı	77	116	193
	Yüzde	39,9	60,1	100,0
Ev içi işler	Sayı	23	27	50
	Yüzde	46,0	54,0	100,0
Araba yıkama	Sayı	11	8	19
	Yüzde	57,9	42,1	100,0
İnşaat işleri	Sayı	2	8	10
	Yüzde	20,0	80,0	100,0
Mazot/sigara kaçakçılığı	Sayı	-	1	1
	Yüzde	-	100,0	100,0
Tamir işleri	Sayı	9	9	18
	Yüzde	50,0	50,0	100,0
Alışveriş	Sayı	4	2	6
	Yüzde	66,7	33,3	100,0
Toplam	Sayı	183	240	423
	Yüzde	40,7	59,3	100,0

Babaya yardım edilen işin türü ve cinsiyet ilişkisine bakıldığında yapılan işler arasında ev temizliği işinin olmadığı dikkat çeker. Çünkü kadın ve erkeğin ev içi iş bölümündeki rolleri farklıdır ve bu süreç kendini çocuklar üzerinden yeniden devam ettirir. Burada da görülmektedir ki, erkek çocuklar hayvanlara bakma işinde %54,8 oranıyla kız çocuklarından daha fazla faaliyet göstermektedir. Fakat kız çocuklarının burada çalışma oranı da çok yüksektir. Hem ev içi temizlik işlerinde çalışıp hem de hayvanlara bakma işini de üstlenmektedir. Tabloda dikkat çeken bir diğer nokta erkek çocuklarının inşaat işlerinde çalışmalarıdır. Fiziksel bir güç isteyen bu çalışma şekli bir çocuk için zorlayıcı ve risklidir. Aynı şekilde katılımcılar arasından bir çocuğun mazot ve sigara kaçakçılığında babasına yardım ettiği görülmektedir.

Yapılan bu yardım türleri kendi içerisinde birçok olumsuzluk barındırabilmekte ve çocuk için tehlike oluşturmaktadır.

Tablo 40. Yaşa Göre Anneye Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı

		7-10	11-14	15-18	Toplam
Ev temizliği	Sayı	72	213	141	426
	Yüzde	16,9	50,0	33,1	100,0
Ev içi işler	Sayı	46	77	23	146
	Yüzde	31,5	52,7	15,8	100,0
Bahçe/tarla işleri	Sayı	1	15	3	19
	Yüzde	5,3	78,9	15,8	100,0
Hayvanlara bakma	Sayı	18	19	7	44
	Yüzde	40,9	43,2	15,9	100,0
Kardeşlere bakma	Sayı	17	8	2	27
	Yüzde	63,0	29,6	7,4	100,0
Ekmek yapma	Sayı	-	1	1	2
	Yüzde	-	50,0	50,0	100,0
Alışveriş	Sayı	-	1	1	2
	Yüzde	-	50,0	50,0	100,0
Toplam	Sayı	154	334	178	666
	Yüzde	23,1	50,2	26,7	100,0

Anne ve babaya yardım edilen iş türü ile cinsiyet ilişkisinden sonra önemli olan bir diğer değişken yaş faktörüdür. Bu anlamda anneye yardım edilen iş türü ve yaş ilişkisine bakıldığında; 7-10 yaş grubunda bulunan çocukların yaptıkları işlere bakıldığında , %63 oranı ile kardeşlere bakma; % 40,9 ile hayvanlara bakma; %31,5 ile ev içi işler yapma; %16,9 oranı ile de ev temizliğidir. Bu yaş grubundaki çocukların fiziksel ve zihinsel yapıları dikkate alınırsa yaptıkları işlerin çok ağır işler olduğu görülebilir. Kendi bakımını yapmak için ilgi ve alakaya muhtaç bir yaşta olmasına karşın kardeşlerine ebeveynlik yapmak durumunda kaldıkları görülmektedir. 11-14 yaş grubundaki çocukların yaptıkları işlere bakıldığında; %78, 9 oranı ile bahçe/ tarla işi; %52,7 ile ev içi işler; %50 oranında ev temizliği; her iki iş türünün de %50 oranına sahip olduğu alışveriş ve ekmek yapma işlerinin takip ettiği görülmektedir. Hayvanlara bakma oranı %43,2; kardeşlere bakma oranının ise %29, 6 olduğu görülmektedir. 14-15 yaş grubundaki çocukların yaptıkları iş türüne bakıldığında; %31,1 oranı ile ev temizliği; %15,8 oranı ile ev içi işler, %15,8 oranı ile bahçe/ tarla işleri; %15,9 oranı ile hayvanlara bakma; %7,4 oranı ile de kardeşlere bakma gibi işler yapmaktadır. Her üç yaş grubunda da en fazla yapılan işlere

bakıldığında sırasıyla; ev temizliği, ev içi işler, hayvanlara bakma, bahçe/ tarla işleri ve kardeşlere bakma gibi işlerin yapıldığı görülmektedir.

Tablo 41. Yaşa Göre Babaya Yardım Edilen İşin Türü Dağılımı

		7-10	11-14	15-18	Toplam
Hayvanlara bakma	Sayı	39	64	21	124
	Yüzde	31,5	51,6	16,9	100,0
Bahçe/tarla işleri	Sayı	7	115	71	193
	Yüzde	3,6	59,6	36,8	100,0
Ev içi işler	Sayı	12	29	9	50
	Yüzde	24,0	58,0	18,0	100,0
Araba yıkama	Sayı	4	12	3	19
	Yüzde	21,1	63,2	15,8	100,0
İnşaat işleri	Sayı	3	6	1	10
	Yüzde	30,0	60,0	10,0	100,0
Mazot/sigara kaçakçılığı	Sayı	-	-	1	1
	Yüzde	-	-	100,0	100,0
Tamir işleri	Sayı	1	8	9	18
	Yüzde	5,6	44,4	50,0	100,0
Alışveriş	Sayı	-	6	-	6
	Yüzde	-	100,0	-	100,0
Babanın mesleki işinde yardım	Sayı	1	2	1	4
	Yüzde	25,0	50,0	25,0	100,0
Ev temizliği	Sayı	2	-	-	2
	Yüzde	100,0	-	-	100,0
Toplam	Sayı	69	242	116	427
	Yüzde	16,2	56,7	27,2	100,0

Babaya yardım edilen işin türü ile yaş ilişkisine bakıldığında; 7-10 yaş grubundaki çocukların %31,5 oranı ile hayvanlara bakma; %3,6 oranı ile bahçe/ tarla işleri; %24 oranı ile ev içi işler; %21,1 oranı ile araba yıkama; %30 oranı ile inşaat işleri; %5,6 oranı ile tamir işleri; %25 oranı ile babanın mesleki işinde yardım yaptıkları görülmektedir. 11-14 yaş grubundaki çocukların yaptıkları işin türüne bakıldığında; %51,6 ile hayvanlara bakma; %59,6 oranı ile bahçe/tarla işleri; %58 oranı ile ev içi işler; %63,2 oranı ile araba yıkama; %60 oranı ile inşaat işleri; %44,4 oranı ile tamir işleri; %50 oranı ile de baba mesleki işinde yardım yaptıkları görülmektedir. 15-18 yaş grubundaki çocukların yaptıkları işin türüne bakıldığında; %16,9 oranı ile hayvanlara bakma; %36,8 oranı ile bahçe/tarla işleri; %18 oranı ile

ev içi işler; %15,8 oranı ile araba yıkama; %10 oranı ile inşaat işleri; %50 oranı ile tamir işleri; %25 oranında baba mesleki işinde yardım yaptıkları görülmektedir. 7-10 yaş grubunun babaya en fazla yardım ettiği iş hayvanlara bakma, 11-14 ile 15-18 yaş grubunun ise en fazla yardım ettiği alan bahçe/tarla işleri olarak görülmektedir. Bu tablolar dışında anne ve babaya yardım etme sıklığı ile cinsiyet çapraz tablolarına¹⁵ bakıldığında, kız ve erkek çocuklarının yaptıkları işler değişse de anne ve babaya yardım etme sıklıkları birbirine yakındır ve çok fazla değişiklik göstermemektedir.

Türkiye’de ev işlerinde çalışmak, temizlik yapmak, çamaşır, bulaşık yıkamak, küçük çocuklara yaşlı ve bakıma muhtaç hastalara bakmak, yemek pişirmek gibi işler olarak tanımlanabilirken, ev hizmetlerinde çalışan çocuklar kendi evlerinde çalışanlar ve başkalarının evlerinde çalışanlar olarak ayrılmaktadır. Kentsel ve kırsal kesimde ev işlerinde çalışan kız çocuklarının çoğunluğu kendi evlerinde ev işleri yapanlardır. Aile içindeki iş bölümünde çocuk kimi zaman sömürülerek kimi zaman ise sömürülmeden ev işlerine yardımcı olmaktadır. Tam da bu hususta Erder ve Lordoğlu (1993:18) çocuk emeğinin araştırılmasında dikkat edilmesi gereken noktanın bu olduğuna değinmektedirler. Yani çocuğun çalışması durumunda söz konusu olan bir sosyalizasyon mu, yoksa sömürü mü? Çalışmanın bulguları da göstermektedir ki çocuğun yaşı ve cinsiyeti göz önüne alındığında yaptığı işlerin bir sömürü olduğudur. Anne ve babaya yapılan yardımların tümünde aynı şeyin olduğunu söylemek doğru değildir. Fakat genel bir çerçeveden bakılınca çocukların çok fazla ağır iş yüküne ve risklere sahip faaliyetlerde bulunduğu açıktır. Yapılan işlerin çocukları fiziksel olarak zorlamanın dışında çocuklarda, psikolojik ve sosyolojik olarak da çok fazla hasara neden olduğu görülmektedir. Bir diğer unsur da, ev işlerinde çalışan kız çocukları erkek çocuklarına göre oran olarak fazladır ve cinsiyetçi ayırım küçük yaşlarda başlanarak yapılmaktadır.

3.1.4. Çalışan Çocukların Okul Deneyimi

Eğitim, çocuk emeğinin kullanılmasında önleyici bir etki oluştururken kimi zaman da çocuğun çalışmasına neden olabilmektedir. Zorunlu eğitim sistemi ile çocukların erken yaşlarda çalışmak için eğitimlerini bırakmalarının önüne geçilmiştir. Bunun yanında ailelerin sosyo-ekonomik düzeyinin düşük olması, eğitim

---

¹⁵ Ekte gösterilmiştir.

harcamalarının ekonomik yönde aileyi zorlaması, ebeveynlerin eğitim seviyesinin düşüklüğü, eğitim sistemine olan güvensizlik ve eğitimin bir gelecek ve başarı sağlayamayacağı fikri, derslerdeki başarısızlık ve okula ilişkin ön yargılardan kaynaklanan nedenler çocuğun okuldan ayrılıp çalışmasına neden olabilmektedir. Eğitim; toplumda başkalarıyla eşit bir yer kazanılması açısından gerekli bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırarak bireylere daha güçlenmeleri ve kendilerine güven geliştirmeleri için fırsatlar sunmakta (UNICEF, 2006:22) çocuğun kişiliğinin ve yeteneklerinin geliştirilmesini sağlayacak en önemli araç olarak nitelendirilmektedir (Murnane, 1994:296). Lakshapathi, (1993: 8-12) yoksul ailelerde ebeveynlerin çocuklarını eğitim almaya yönlendirmekle bir meslek edinmeye yönlendirmek arasında seçim yaptıklarını belirtmektedir. Güç durumdaki bazı ebeveynler, eğitimin uzun dönemdeki getirilerinin çocuğun çalışma yaşamına girerek kısa dönemde sağlanacak gelire göre daha avantajlı olmadığını düşünerek çocukların çalışmasını teşvik etmektedirler (Çocuk İşçiliği ile Mücadele, 2004: 4).

Tablo 42. “Çalışmak Okula Gitmekten Daha Zevklidir”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	88	11,3
Kısmen katılıyorum	48	6,1
Katılmıyorum	207	26,5
Hiç katılmıyorum	387	49,6
Fikrim yok	51	6,5
Toplam	781	100,0

Çalışmada sorulan bir takım önermeler üzerinden çocukların çalışma ve okul arasındaki ilişkiye yönelik algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Tablodan anlaşılacağı üzere “çalışmak okula gitmekten daha zevklidir”önermesine %11,3’ü çok katılıyorum; %6,1’i kısmen katılıyorum; %26,5’i katılmıyorum; %49,6’sı hiç katılmıyorum; %6,5’i ise fikrim yok cevabını vermiştir. Her ne kadar çocuklar çalışma durumlarını kendi isteğiyle çalışıyorum (bkz. tablo.27) şeklinde belirtse de bu tablo, çocukların yaptıkları işleri okula tercih etmediklerini göstermektedir.

Tablo 43. Cinsiyete Göre “Çalışmak Okula Gitmekten Daha Zevklidir” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

		Çok katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum	Fikrim yok	Toplam
Kadın	Sayı	30	23	111	221	33	418
	Yüzde	7,2	5,5	26,6	52,9	7,9	100,0
Erkek	Sayı	57	25	96	166	18	362
	Yüzde	15,7	6,9	26,5	45,9	5,0	100,0
Toplam	Sayı	87	48	207	387	51	780
	Yüzde	11,2	6,2	26,5	49,6	6,5	100,0

Bu önerme ve cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında; kız çocuklarının katılmama durumu erkek çocuklarına nazaran daha yüksektir. Katılım durumunda da tam tersi durum söz konusu olup, erkek çocukları kız çocuklarına nazaran bu önermeye daha fazla katılmaktadır. Oranlara bakıldığında kız çocuklarının; %7,2 oranında çok katılıyorum; %5,5 oranında kısmen katılıyorum; %26,6 oranında katılmıyorum; %52,9 oranında hiç katılmıyorum; %7,9 oranında ise fikrim yok yanıtlarını verdikleri görülmektedir. Erkek çocukları; %15,7 oranında çok katılıyorum; %6,9 oranında kısmen katılıyorum; %26,5 oranında katılmıyorum; %45,9 oranında hiç katılmıyorum; %5 oranında ise fikrim yok yanıtını vermişlerdir. Geleneksel kültüre sahip ailelerde erkek ve kız çocuklara verilen değer cinsiyet bağlamında farklılaştığı ve bir ayrımın olması kız çocuklarının erkek çocuklarına oranla okullaşmasının daha düşük olmasına neden olmaktadır. Kız çocuğundan beklenti, ileride evinin kadını olması yönündedir ve bunun içinde okulun gerekli olmadığı düşüncesi hakimdir (Aslan, 2002:27). Bu durum kız çocuklarının, okumayı mevcut durumlarından daha iyi bir eylem olarak gördüklerinin kanıtı sayılabilir. İçinde buldukları kültürel ve geleneksel yapının gelecekteki konusunda belirleyici bir rol oynamasını istemediklerini ve kendi gelecek planlarını oluşturmak için okulu bir araç ve çözüm yolu olarak gördükleri verdikleri cevaplar doğrultusunda söylenilebilir.

Tablo 44. “Ev İşlerinde Çalıştığım Zaman Okulun Kıymetini Anlıyorum” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	517	66,2
Kısmen katılıyorum	108	13,8
Katılmıyorum	59	7,6
Hiç katılmıyorum	46	5,9
Fikrim yok	51	6,5
Toplam	781	100,0

Ev işlerinde çalıştığım zaman okulun kıymetini anlıyorum önermesine çocukların %66,2’si çok katılıyorum; %13,8’i kısmen katılıyorum; %7,6’sı katılmıyorum; %5,9’u hiç katılmıyorum; %6,5’i fikrim yok cevabını vermiştir. Ev işlerinde çalışmak, çocukların çok fazla zaman ve emek harcaması anlamına gelmektedir. Bu işler fiziksel ve zihinsel olarak çok fazla yorucu olabilmektedir. Böyle bir durumda arkadaşlarıyla daha çok vakit geçirebildiği ve öz gelişimine katkısı olduğuna inandığı okul ortamı içinde yaşadığı ev ortamından daha cazip olabilmektedir. Ev işlerinde ailesine yardım etme zorunluluğu gibi bir faktör erkek çocuklarından çok kız çocuklarının okula gitmesini olumsuz etkilemektedir. Ailenin veya hane halkının ekonomik faaliyetlerine yardım gibi bir faktörün ise erkek çocuklarının okula gitmemesi üzerindeki olumsuz etkisi kız çocuklarından daha yüksektir (Köse v.d, 2001:73).

Tablo 45. “Çalıştığım ve Aynı Zamanda Okula Gitmediğim Zaman Ailem Bana Kızmaz” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	100	12,8
Kısmen katılıyorum	80	10,3
Katılmıyorum	215	27,6
Hiç katılmıyorum	313	40,1
Fikrim yok	72	9,2
Toplam	780	100,0

Çalıştığım ve aynı zamanda okula gitmediğim zaman ailem bana kızmaz önermesine çocukların %12,8’i çok katılıyorum; %10,3’ü kısmen katılıyorum; %27,6’sı katılmıyorum; %40,1’i hiç katılmıyorum; %9,2’si fikrim yok cevabını vermiştir. Aileler çocuğun hem ev içi işlerde çalışmasını hem de okula devam etmesini istemektedir. Çocukların %40,1’i bunun tersi bir durum söz konusu olduğunda ailelerinin olumsuz tepkisiyle karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir.

Geçimlik bir ekonomiye sahip geleneksel-kırsal ailelerde çocukların okula gönderilmesi rasyonel bir olgu olarak görülmemektedir. Çocukların okula gönderilmesi, hem bir iş gücü ve emek kaybı ve hem de okul masrafları anlamında, aile veya hanenin ekonomik üretim döngüsünü sekteye uğratmaktadır. Bu durum, çocukların okula gitmemesini ve ailenin de bunu destekleyici tepkisini açıklamaktadır.

Tablo 46. “İş/Çalışma Nedeniyle Çok Devamsızlık Yapıyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	48	6,2
Kısmen katılıyorum	53	6,8
Katılmıyorum	184	23,6
Hiç katılmıyorum	429	55,0
Fikrim yok	66	8,5
Toplam	780	100,0

İş/çalışma nedeniyle çok devamsızlık yapıyorum önermesine çocukların %6,2’si çok katılıyorum; %6,8’i kısmen katılıyorum; %23,6’sı katılmıyorum; %55’i hiç katılmıyorum; %8,5’i fikrim yok cevabını vermiştir. Tabloda %55’lik en yüksek oranla hiç katılmıyorum ifadesi genellikle ev içi işlerde çalışan çocukların verdiği cevaplardan oluşmaktadır. %6,2 ile çok katılıyorum ve %6,8 ile kısmen katılıyorum cevaplarını oluşturan kesim ise çalışmak için okulların kapanma tarihinden önce okulu bırakmak zorunda olan çocuklardır.

Tablo 47. “Okullar Açıldığında İşten Dolayı Okula Geç Başlıyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	45	5,8
Kısmen katılıyorum	47	6,0
Katılmıyorum	191	24,6
Hiç katılmıyorum	434	55,8
Fikrim yok	61	7,8
Toplam	778	100,0

Okullar açıldığında işten dolayı okula geç başlıyorum önermesine çocukların %5,8’i çok katılıyorum; %6’sı kısmen katılıyorum; %24,6’sı katılmıyorum; %55,8’i hiç katılmıyorum; %7,8’i fikrim yok cevabını vermiştir. Tablo 50’deki söz konusu

durum burada da geçerli olmaktadır. Çalıştıkları için okula geç başlayan %5,8 ile %6'lık orana sahip grup okulu erken bırakmak zorunda olanlardır.

Tablo 48. “Baharın Gelmesiyle Birlikte Çalıştığım İçin Okuldan Erken Ayrılıyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	37	4,7
Kısmen katılıyorum	57	7,3
Katılmıyorum	202	25,9
Hiç katılmıyorum	430	55,1
Fikrim yok	54	6,9
Toplam	780	100,0

Baharın gelmesiyle birlikte çalıştığım için okuldan erken ayrılıyorum önermesine çocukların %4,7'si çok katılıyorum; %7,3'ü kısmen katılıyorum; %25,9'u katılmıyorum; %55,1'i hiç katılmıyorum; %6,9'u fikrim yok cevabını vermiştir. Çocukların yaptıkları işin türü ve süresi değiştikçe bu durumun okula devam etmesine etkisi de değişmektedir. Çalışmayı yaptığımız bir kaç okul yönetimi bu konu hakkında şunları eklemiştir. Özellikle yaz ayının başlarında okulların normal kapanma süresinden iki ay önce dersleri ve sınavları bitirmeye çalıştıklarını vurgulamışlardır. Çocuklar çalışmak için bu sürede okuldan ayrılmakta ve yaz sonuna kadar bunun devam ettiğini söylemişlerdir. Ev içi yapılan işlerin devam durumuna etkisinin mevsimlik olarak yapılan hayvan ve bahçe işlerinin etkisi kadar fazla olmadığı söylenebilir.

Tablo 49. “Okul Masrafları Bizi Ekonomik Olarak Zorladığı İçin Çalışıyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	65	8,3
Kısmen katılıyorum	58	7,4
Katılmıyorum	218	27,9
Hiç katılmıyorum	376	48,2
Fikrim yok	63	8,1
Toplam	780	100,0

Okul masrafları bizi ekonomik olarak zorladığı için çalışıyorum önermesine çocukların %8,3'ü çok katılıyorum; %7,4'ü kısmen katılıyorum; %27,9'u katılmıyorum; %48,2'si hiç katılmıyorum; %8,1'i fikrim yok cevabını vermiştir. Ücretli bir işte çalışan çocukların bu önermeye kısmen veya tamamen katıldıkları

görülürken ücretsiz aile işçisi olan çocukların katılmıyorum veya hiç katılmıyorum şeklinde yanıtladıkları görülmektedir.

Tablo 50. “Ailem Okulun Bir Başarı ve Gelecek Sağlayamayacağını Düşünüyor” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	131	16,8
Kısmen katılıyorum	42	5,4
Katılmıyorum	178	22,8
Hiç katılmıyorum	374	47,9
Fikrim yok	55	7,1
Toplam	780	100,0

Ailem okulun bir başarı ve gelecek sağlayamayacağını düşünüyor önermesine çocukların %16,8’i çok katılıyorum; %5,4’ü kısmen katılıyorum; %22,8’i katılmıyorum; %47,9’u hiç katılmıyorum; %7,1’i fikrim yok cevabını vermiştir. Bu önermeye verilen cevabın en yüksek olduğu oran %47,9 ile hiç katılmıyorum ifadesidir. Geleneksel aile, ekonomik üretim birimi olma özelliği de taşımaktadır. Tüm aile bireylerin ekonomik yaşama ve üretime katkı sağlamaları önemlidir. Geleneksel aile için eğitim, ileride çocuğun işine yarayabilecek mesleki becerilerin kazandırılması anlamına gelmektedir. Çocuğun taşıdığı anlam ve çocuğa verilen değer de aile içinde üretim sürecine katılması oranındadır. Sonuçta aile için, çocukların okula hiç gönderilmemesi ya da işten arta kalan zamanlarda gönderilmesi düşüncesinin egemen olduğu gözlenmektedir (Özbay, 1984: 55).

Tablo 51. “İyi Bir İş İçin Okulun Gerekli Olduğunu Düşünüyorum” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	452	57,9
Kısmen katılıyorum	51	6,5
Katılmıyorum	119	15,3
Hiç katılmıyorum	133	17,1
Fikrim yok	25	3,2
Toplam	780	100,0

İyi bir iş için okulun gerekli olduğunu düşünüyorum önermesine çocukların %57,9’u çok katılıyorum; %6,5’i kısmen katılıyorum; %15,3’ü katılmıyorum; %17,1’i hiç katılmıyorum; %3,2’si fikrim yok cevabını vermiştir.

Tablo 52. Cinsiyete Göre “İyi Bir İş İçin Okulun Gerekli Olduğunu Düşünüyorum” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

		Çok katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum	Fikrim yok	Toplam
Kadın	Sayı	275	24	53	53	13	418
	Yüzde	65,8	5,7	12,7	12,7	3,1	100,0
Erkek	Sayı	177	27	66	79	12	361
	Yüzde	49,0	7,5	18,3	21,9	3,3	100,0
Toplam	Sayı	452	51	119	132	25	779
	Yüzde	58,0	6,5	15,3	16,9	3,2	100,0

Okulun iyi bir iş sağlayacağına ilişkin önermeye kız çocuklarının %65,8'i çok katılıyorum; %5,7'si kısmen katılıyorum; %12,7'si katılmıyorum; %12,7'si hiç katılmıyorum; %3,1'i ise fikrim yok yanıtını vermiştir. Erkek çocuklarının %49'u çok katılıyorum; %7,5'i kısmen katılıyorum; %18,3'ü katılmıyorum; %21,9'u hiç katılmıyorum; %3,3'ü ise fikrim yok yanıtını vermiştir. Tablodan da anlaşılmaktadır ki kız çocuklarının okulun iyi bir iş için gerekli olduğuna inancı erkek çocuklarına göre daha fazladır. Bu durumda yukarıda belirttiğimiz (bkz. tablo 47.) durumlar burada da etkili olmaktadır.

Tablo 53. “Ailem çalışmamı onaylıyor” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	86	11,0
Kısmen katılıyorum	99	12,7
Katılmıyorum	205	26,3
Hiç katılmıyorum	336	43,1
Fikrim yok	54	6,9
Toplam	780	100,0

Ailem çalışmamı onaylıyor önermesine çocukların %11'i çok katılıyorum; %12,7'si kısmen katılıyorum; %26,3'ü katılmıyorum; %43,1'i hiç katılmıyorum; %6,9'u fikrim yok cevabını vermiştir. Yoğunlaşmanın katılmıyorum ve hiç katılmıyorum ifadelerinde olduğu tablodan görülmektedir.

Tablo 54. “Çalışmaktan Memnunum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	101	12,9
Kısmen katılıyorum	120	15,4
Katılmıyorum	168	21,5
Hiç katılmıyorum	333	42,7
Fikrim yok	58	7,4
Toplam	780	100,0

Çalışmaktan memnunum önermesine çocukların %12,9’u çok katılıyorum; %15,4’ü kısmen katılıyorum; %21,5’i katılmıyorum; %42,7’si hiç katılmıyorum; %7,4’ü fikrim yok cevabını vermiştir. Katılmıyorum ve hiç katılmıyorum ifadelerindeki oran daha yüksek olsa da çok katılıyorum ve kısmen katılıyorum ifadelerindeki oran da dikkat çekicidir. Çünkü yaptıkları işler çocuklar açısından düşünülürse böyle bir oranın çıkması beklenemez. Fakat şunu da belirtmek gerekmektedir ki kırsal alanlardaki yaşam tarzları birbirine benzemektedir. Birbirinden çok farklı olmayan aile yapıları içersindeki çocuklar da birbirine benzemeye başlamaktadır. Kendi yaşlarındaki arkadaşlarının da aynı işleri yapmaları ve kimi zaman bu durumu birlikte vakit geçirebildikleri aktiviteler haline dönüştürmeleri, çalışma ve iş yapma eyleminin çocuklar tarafından farklı algılanmasına neden olabilmektedir.

Tablo 55. Cinsiyete Göre “Çalışmaktan Memnunum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

		Çok katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum	Fikrim yok	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	44	58	89	189	38	418
		Yüzde	10,5	13,9	21,3	45,2	9,1	100,0
	Erkek	Sayı	57	62	79	143	20	361
		Yüzde	15,8	17,2	21,9	39,6	5,5	100,0
Toplam		Sayı	101	120	168	332	58	779
		Yüzde	13,0	15,4	21,6	42,6	7,4	100,0

Çalışmaktan memnunum önermesine kız ve erkek çocuklarının verdiği cevaplara bakıldığında; kız çocuklarının %10,5’i çok katılıyorum; %13,9’u kısmen katılıyorum; %21,3’ü katılmıyorum; %45,2’si hiç katılmıyorum; %9,1’i ise fikrim yok yanıtını vermiştir. Erkek çocuklarının %15,8’i çok katılıyorum; %17,2’si kısmen

katılıyorum; %21, 9'u katılmıyorum; %39, 6'sı hiç katılmıyorum; %5, 5'i ise fikrim yok yanıtını vermiştir. Her iki grupta da katılmıyorum ve hiç katılmıyorum yanıtları daha ağırlıkta olmasına karşın, bu ifadeye katılım oranında cinsiyetler arasındaki fark da göze çarpmaktadır. Kız çocukları ev içi işlerde çok daha fazla zaman ve emek harcamaktadır. Köse (2001:125), erkek çocuklarının yürüttükleri işlerin kız çocukların işlerine göre okulla daha uyumlu olduğunu ifade eder. Ekonomik faaliyette bulunan kız ve erkek çocuklarının okula devamlarını olumsuz etkileyen durumların söz konusu olması yaptıkları faaliyetten memnuniyet derecelerini de etkilemektedir.

Tablo 56. “Çalıştığımın Dolayı Arkadaşlarımla Vakıt Geçiremiyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	66	8,5
Kısmen katılıyorum	84	10,8
Katılmıyorum	230	29,5
Hiç katılmıyorum	355	45,5
Fikrim yok	45	5,8
Toplam	780	100,0

Çalıştığımın dolayı arkadaşlarımla vakıt geçiremiyorum önermesine çocukların %8,5'i çok katılıyorum; %10,8'i kısmen katılıyorum; %29,5'i katılmıyorum; %45,5'i hiç katılmıyorum; %5,8'i fikrim yok cevabını vermiştir. Kırsal alanda yapılan işlerin ve insani ilişkilerin sürekli olarak iç içe olması çocukların arkadaşlarıyla vakıt geçirmesini de sağlamaktadır. Bu açıdan önermeye verilmiş olan katılmıyorum ve hiç katılmıyorum ifadelerindeki oranın yüksek olması bununla açıklanabilir.

Tablo 57. “İleride Ben de Çocuklarımı Çalıştırmayı Düşünürüm”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Çok katılıyorum	58	7,4
Kısmen katılıyorum	45	5,8
Katılmıyorum	180	23,1
Hiç katılmıyorum	425	54,5
Fikrim yok	72	9,2
Toplam	780	100,0

İleride ben de çocuklarımı çalıştırırım önermesine çocukların %7,4'ü çok katılıyorum; %5,8'i kısmen katılıyorum; %23,1'i katılmıyorum; %54,5'i hiç katılmıyorum; %9,2'si fikrim yok cevabını vermiştir. Bulgularda ücretsiz aile işçisi olan çocukların genellikle çalışma ortamlarında ve durumlarında olumsuz bir tarafının olmadığını dile getirmişlerdir. Ancak bu önermeye verilen cevabın hiç katılmıyorum ve katılmıyorum alanlarında yoğunlaşması, bize çocukların içinde buldukları çalışma durumundan ve ortamından hoşnut olmadıklarını ve ileride aynı durumu kendi çocuklarının da yaşamamasını istedikleri sonucunu vermektedir.

Eğitimin niteliği ve eğitimin devamının sağlanmasına ilişkin karşılaşılan zorluklar, eğitim sonrası bir meslek edinme veya iş bulma kaygısının olması, ailede eğitimin getirisine ilişkin beklentileri düşürmekte ve çocuğun küçük yaşlardan itibaren çalışarak para kazanması ve bir iş öğrenmesi daha fazla önem kazanmaktadır (Yılmaz, 2001:39). Çocukların çalışırken aynı zamanda eğitimlerini de sürdürmeye çalışmaları, gelecekteki yaşamları için gerekli olan donanımdan yeterince yararlanamama veya mahrum kalma durumlarına neden olmaktadır. Bu durum hem bireyin yaşamını olumsuz olarak etkilemekte hem de toplumun üretkenlik seviyesini düşürmektedir.

3.1.5. Zorluklar ve Riskler

Çocuklar, kırsal bölgelerde çoğunlukla ev içi ve ev dışı alanlarda çalışmaktadırlar. Aile içinde aile bireyleri ile beraber yürütülen bu faaliyetlerde çoğu zaman şiddet yaşama veya kötü alışkanlıklar edinme gibi olasılıkların düşük olduğu düşünülmektedir. Fakat yaptıkları işlerin yaşları itibarıyla çok ağır işler olmasına ek olarak, çocuklar kimi zaman bunları yaparken şiddet görebilmekte ve zararlı alışkanlıkların edinilebileceği ortamlarda çalışabilmektedir. Bu bölümde çocukların çalıştıkları zaman yaşadıkları şiddette ve çalışma alanlarının özelliklerine ilişkin bilgiler aktarılmıştır.

Tablo 58. “Çalışma Ortamında Fiziksel Şiddet Görüyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Evet	6	4,6
Hayır	124	94,7
Kısmen	1	,8
Toplam	131	100,0

Çalışma ortamında fiziksel şiddet görüyorum önermesine çocukların %4,6’sı evet; %94,7’si hayır; %0,8’i ise kısmen cevabını vermiştir.

Tablo 59. “Çalışma Ortamında Sözlü Şiddet Görüyorum”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Evet	9	6,9
Hayır	109	83,2
Kısmen	13	9,9
Toplam	131	100,0

Çalışma ortamında sözlü şiddet görüyorum önermesine çocukların %6,9’u evet; %83,2’si hayır; %9,9’u ise kısmen cevabını vermiştir. Bu önermeye cevap verenlerin tamamına yakınının ücretli bir işte çalışan çocuklar olması ve aile ortamında fiziksel ve sözlü şiddete maruz kalıp çocukların bu durumu dile getirememesi fiziksel ve sözlü şiddet görme oranlarındaki evet yanıtının düşük olmasını açıklamaktadır.

Tablo 60. “Çalışma Ortamının Koşulları Beni Olumsuz Etkiliyor”Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Evet	23	17,6
Hayır	86	65,6
Kısmen	22	16,8
Toplam	131	100,0

Çalışma ortamının koşullarından fiziksel olarak olumsuz etkilenme oranlarına bakıldığında %17,6’sı evet; %65,6’sı hayır; %16,8’i ise kısmen cevabını vermiştir. Genellikle ücretli bir işte çalışanlar ve ücretsiz aile işçisi olarak bir takım ağır işlerde çalışanlar evet ve kısmen cevabını verirken, hayır cevabını verenler ücretsiz aile işçisi olup yaptıkları işi bir zorunluluk olarak görmeyenlerdir.

Tablo 61. “Çalışma Ortamında Sigara ve Madde Kullanan Arkadaşlarım Var” Önermesine Katılım Durumuna Göre Dağılım

	Sayı	Yüzde
Evet	24	18,3
Hayır	104	79,4
Kısmen	3	2,3
Toplam	131	100,0

Çalışma ortamında sigara ve madde kullanan arkadaşlarım var önermesine çocukların %18,3’ü evet; %79,4’ü hayır; %2,3’ü ise kısmen cevabını vermişlerdir. Ücretli bir işte çalışan çocuklar, çalışma ortamlarında bu tür durumlarla çok sık karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Ücretsiz aile işçisi olan çocukların, buldukları ortamın ‘aile ortamı’ olması hayır cevabını vermelerinde etkili olmuştur.

Tablo 62. “Para Kazanmadığım Zamanlarda Ailemden Şiddet Görüyorum” Önermesine Katılım Durumu

	Sayı	Yüzde
Evet	5	3,8
Hayır	126	96,2
Toplam	131	100,0

Araştırmada ücretli bir işte çalışıp ve para kazanmadığında ailesinden şiddet görüyorum diyenlerin oranı %3,8 iken şiddet görmüyorum diyenlerin oranı ise %96,2’dir. Şiddet ve buna benzer durumların çocuklar tarafından belirtilmesi veya dile getirilmesi zordur. Söz konusu şiddeti uygulayanın aile bireyi olması, durumun açığa çıkmasını da güçleştirmektedir.

Araştırmaya katılan çocukların tamamına yakınının ücretsiz aile işçisi olduğu görülmektedir. Aile bireyleriyle paylaştığı ortak yaşam alanı içerisinde çocukların, maruz kaldığı çeşitli şiddet türlerinin paylaşılması konusunda hassas olduğu gözlenmiştir. Çocukların yaşadıkları olumsuz olayları ve koşulları dile getirememesinin nedeni, hem bu olayların aile bireyleri tarafından gerçekleşmesi hem de arkadaşlarının da benzer durumu yaşamasından dolayı bunu normalleştirilmesi olarak görülebilir. Çocukların aile ilişkilerini yakından gözlemleyen okul yönetimlerinin verdikleri bilgiler doğrultusunda, çocukların aile içinde olumsuz davranışlara maruz kaldıklarını, ev içi çalışma şekillerinden fiziksel ve psikolojik olarak kötü etkilendiklerini ve bir çocuk olarak değil yetişkinmiş gibi muamele gördüklerini belirtmişlerdir.

3.2. Kentsel Alandaki Çocuk Emeği

Araştırmanın bu bölümünde Van kent merkezinde çeşitli sektörlerde ve sokakta çalışan 10 çocukla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanarak yapılan araştırmanın bulguları sunulacaktır. Van kentinde çalışmakta olan 10 çocuk'la 44 sorudan oluşan bir görüşme formu çerçevesinde görüşülmüş olup Van'da 18 ve 18 yaş altı çocuk iş gücünün, cinsiyet, yaş, çalışılan sektör ve eğitim durumları, aile ve çevre ilişkisi, çocukluk algısı ve gelecek beklentileri üzerinden bir analiz yapılmıştır. Görüşmeler, Van il merkezinin belirli iş yerlerinde (Berber, Fırın, Züccaciye) ve sokakta çalışan (çay/su satıcı, tartıcı, meyve satıcı, mısır satıcı, ayakkabı boyacısı, hamal arabası kullanan)¹⁶ çocuklar ile yapılmıştır.

3.2.1. Çalışan Çocukların Sosyo-Demografik Özellikleri

3.2.1.1. Mahalle

Çocukların oturdukları mahallere bakıldığında, Bostaniçi, Hacıbekir, Karşıyaka, İskele, Beyüzümü, Yeni mahalle ve Akköprü mahallerinde ikamet ettikleri görülmüştür. Bu mahallelerin sosyo-ekonomik olarak benzer özellikler taşımaktadırlar. 1980 yılında yaşanan zorunlu göç sonucu çoğunlukla bu mahallelere yerleşen ailelerin gelir düzeyi düşük ve yoksul aileler oldukları söylenebilir. Çocukların yaşadıkları mahallede çalışan başka çocuk var mı ve ne tür işler yapmaktadırlar? sorusuna verdikleri yanıtlar bunu destekler niteliktedir. Çocukların ifadeleri şöyledir:

“Çaycıda, dürümcüde, lokanta da çalışıyorlar”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Benim mahalledekilerin hepsi de fırında, berberde, lokantada çalışıyor. Onların çalışması beni etkilemiyor ama çalışmayan arkadaşlarımı görünce diyorum keşke bende çalışsam”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Evet var. Çoğu kahvede çalışıyor. Kimi mermercide çalışıyor, kimi garsondur. Herkes ekmeğinin peşinde. İlk başta onlar çalışınca bende çalışmak istedim. Dedim

---

¹⁶ Van şehir merkezinde sigara satıcılığı yapan çocukların sayısı çok fazladır. Görüşme kapsamında bu çocuklarla görüşülmek istenmiş fakat çocuklar bu talebimize olumsuz cevap vermişlerdir. Bu nedenle çalışmaya bu çocuklar dahil edilememiştir.

bunlar daha çocuksa ben niye çalışmayayım” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Var. Bazısı var tartıcılık yapıyor, fırıncılık. Otel de çalışan var. İlk ben işe girdim onlar da ben den örnek aldı” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Var. Onlar tartıcı, selpak satıyor” (Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Hepsi çalışıyor. Fırında falan çalışıyorlar” (Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Çok var. Bazıları berberde bazıları lokantada çalışıyor” (Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Çocukların aileleri göç ile gelen aileler olmasına karşın, çocuklar 3. kuşak oldukları için göçün yarattığı yoksulluğu ve işsizliği onlardan önceki kuşakları kadar hissetmemişlerdir. Fakat var olan maddi yoksunluk ve yoksulluk sonraki kuşaklara kadar ulaşmış ve bir noktadan sonra çalışmak zorunda kalmışlardır. Görüşülen çocuklar, ailelerinin yaşadıkları göçün sonucunda olmasa bile göçün doğurduğu yoksulluğun sonucunda çalışmak zorunda kaldıkları sonucuna varılmıştır. Görüşülen bir kaç çocuk ise bizzat yaşadıkları göçü ve bunun kendilerindeki etkisini şöyle ifade etmiştir:

“Biz köyden Şabaniye mahallesine gittik. Orda kira fazla çıkınca biz buraya taşındık. Ora hem okula hem de çarşıya uzaktı. Öyle olunca ben çalışamıyordum” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Hakkarıliyiz aslen. Bu 8 yıldır biz geldik. Buraya geldikten sonra okul okuyordum okulumdan ayrıldım mecburi. Okuyordum, çalışkan bir öğrenciydim. Çalışmaya başladıktan sonra başarısız oldum, sınıfta kaldım. Bende okulu terk ettim” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Bahçesaray ‘dan geldik. Buraya geldikten sonra çalışmaya başladım” (Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

3.2.1.2. Yaş

Görüşülen çocukların yaş özelliklerine bakıldığında 11-16 yaş grubunda oldukları görülmüştür. En küçük görüşmeci 11 yaşında sokakta tartıcılık yapmakta 16 yaşında olan iki görüşmeci fırın çıraklığı ve mısır satıcılığı yapmaktadır. 13 yaşında iki görüşmeci bulunmaktadır. Bunlardan biri ayakkabı boyacılığı bir diğeri ise berber çıraklığı yapmaktadır. 14 yaşında bir görüşmeci 15 yaşında ise 4 görüşmeci bulunmaktadır. Bu 5 görüşmeciden 4’ü sokakta çalışmakta olup, çay/ su satıcılığı, meyve satıcılığı, tartıcılık ve hamal arabası kullanan çocuklardan oluşmaktadır. Yaş özelliklerine bakıldığında 11-15 yaş grubu arasındaki çocukların sokaklarda çeşitli işlerde çalıştıklarını görmekteyiz. Özellikle 11 yaş için

düşünüldüğünde çok küçük bir yaş olduğunu ve bu yaşın altında da çalışan çocuklarla karşılaştığını belirtmek gerekmektedir. 8 yaşında olup sokakta çalışan çocuklarla görüşmek istediğimizde dışarıdan müdahale ile görüşme engellenilmeye çalışılmıştır. Ulaşabildiğimiz en küçük yaş 11'dir. Altuntaş (2014:140) çocuk işçiliği ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda sokakta çalışan 11-15 yaş grubu çocuklarda çalışma yaşının gelişme yaşlarına denk geldiğini belirtmiştir. Fiziksel olarak güç ve hareketlilik isteyen işlerin (hamal arabası kullanma, mısır satıcılığı (mısır arabası kullanma), fırında çıraklık (hamur yapma, ekmek dağıtma) 15-16 yaşında olan çocuklar tarafından yapıldığı araştırma bulgularından çıkarılmıştır. Tartıcılık, su/ çay satıcılığı, meyve satıcılığı gibi işleri de 11-14 yaş grubundaki çocukların yaptıkları görülmektedir.

Sokakta çalışan çocuklar sürekli olarak kent merkezinin farklı noktalarını kullandıkları için yaptıkları işlerde hız ve fiziksel güçlerine uygun işler olmak durumundadır. Bu nedenle satıcılık gibi işlerin yoğunlukla küçük yaşlardaki çocuklar tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu çocuklar, aile bireyleri veya iş verenleri tarafından kent içerisinde sürekli olarak gözetim ve denetim altındadırlar. İlk bakışta tek oldukları düşünülse de kent içerisinde çok organize edilmiş bir şekilde koordinasyon ve örgütlülük sağlamaktadırlar.

3.2.1.3. Cinsiyet

Van kent merkezinde çalışan çocuklarla yapılan görüşmelerde kız çocuk katılımcısı yoktur. Görüşmelerin tamamı erkek çocuklarla yapılmıştır. Çalışan kız çocuk sayısının erkek çocuk sayısına oranla çok az olması görüşmeciyi bulma aşamasında zorluk yaşatmıştır. Bulunan kız çocuk çalışanlarla da görüşme yapabilmek sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Çünkü kız çocuk çalışanları üzerindeki denetim ve baskı erkek çocuklarınkinden çok daha fazladır. Bütün bu sınırlılıklar, çalışan kız çocuklarıyla görüşme yapmaya engel olmuştur. Türkiye toplumunda, özellikle de eğitim seviyeyi düşük, köyde yaşayan ya da köyden şehre göç etmiş ailelerde, kız çocuklarının eğitimlerine ihtiyaç olmadığı düşüncesi hakimdir. Bu hakim inanç, çocukların eğitimlerini engellemekte ancak evin geçiminin güçlüğü, özellikle de baba ve erkek kardeşlerin olmadığı durumlarda ya da onların gelirlerinin de çok yetersiz kaldığı durumlarda, kız çocukları da

çalıştırılabilmektedir. Ancak yine de kız çocuklarının çalıştırılması, son derece düşük bir seviyededir. Baba olmadığında veya gelir çok düşük seviyede ise erkek çocuklar çalışmaya başlar. Bu yetersiz kalırsa kadınlar ve kız çocukları da çalışmaya başlamaktadır. Fakat kız çocukları, emniyetli görülen işler veya birinci ya da ikinci dereceden görülen işlerde akraba veya tanıdıklarının gözetiminde çalışmaktadırlar (Çevik,1997:77). “Genellikle köylerde kadın da dahil, ailedeki her fert bir iş gücünü temsil eder. Özellikle erkek çocuğu, çiftçinin başyardımcısıdır. Oysa kentin yoksul kesimlerinde durum değişmekte, ailenin tüm geçimi, aile reisinin omuzlarına yükleniyor. Bu oluşum köylülük durumu ile yoksul kent ailesi arasındaki önemli bir farklılaşmayı ortaya çıkarmaktadır. Köy grup hayatında kendisini her yönden güven ve kontrol altında bulan köylü, kentte bu duygularını yitirmektedir. Muhtaç olmasına rağmen, kadını ve kız çocuklarını dışarıda çalıştırmak istemiyor. Kent insanına güveni yok” (Türkdoğan,1974:53).

3.2.1.4. Eğitim Durumu

Bireyin, çocukluğunu yaşadığı çevre ve bu süreçte sağlanan eğitimin niteliği gelecekteki başarılarını ve yaşam kalitesini büyük ölçüde belirlemektedir. Küçük yaştan itibaren çalışma yaşamına giren çocukların çoğu aynı anda eğitim yaşantılarını da devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Hane ekonomisine katkı sağlamak veya kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yetişkinler dünyasına zamansız dahil olması ve zor koşullar altında buna uyum sağlaması bir takım sorunlar da oluşturabilmektedir. Çalışmak elbette her zaman çocuğun eğitiminin aksamasına engel olmaz fakat devam ettirme, başarı ve gelecek beklentisi noktasında çocuğun çok fazla sorumluluk hissine maruz bırakılması farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İlk olarak çocuğun derslerine yeterli zamanı ve özeni gösterememesine bağlı olarak başarısız olduğu fikrine kapılarak okulu bırakması olur. Boidin’e (1995) göre, çalışan çocuk, daha baştan, onu çalışmaya zorlayan ekonomik ve ailesel baskı ile öğrenme isteği ve gereksinimi arasında parçalanmakta, kıt zamanı bu iki etkinlik arasında paylaşırma mücadelesi çetinleşmekte, sonuçta çoğunlukla okuldan vazgeçilmektedir.

Çalışmamızdaki görüşülen çocukların bir kısmının eğitim durumları yukarıda açıkladığımız durumlarla paralellik göstermekte iken bazı çocukların eğitime ilişkin

düşünceleri tam tersi bir tablo da ortaya koymaktadır. Görüşülen çocuklardan 2 kişi 7. sınıf terk, 1 kişi 8. sınıf terk, 1 kişi lise 1 terk, 1 kişi de lise 2 terktir. Okula devam eden çocuklardan 1 kişi 6. sınıf, 1 kişi 7. sınıf, 2 kişi 8. sınıf, 1 kişi de lise 1 eğitim düzeyindedir. Okul ve çalışma arasındaki yoğun tempoya rağmen çocukların okulu bir başarı ve gelecek olarak gördükleri şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

“Okul demek her şeydir. Hayatımı ona borçluyum. Okuyup meslek sahibi olacağım, paramı kazanacağım”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Ders çalışmak geliyor aklıma. En sevdiğim şeydir ders çalışmak. Okula da en erken ben gidiyorum”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacıbekir).

“Okul çok şey ifade ediyor. Hayallerime, geleceğe işaret ediyor”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Eğitim geliyor. Mesela okuma büyüyünce iş sahibi olma”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

Okul okumak çalışan çoğu çocuk için gelecek için bir beklenti içinde olmalarını sağlamaktadır. Okulu bırakan çocuklar her ne kadar pişmanlık taşırsalar da artık geri dönülemeyeceğini düşünmektedirler. Şu anda yapmakta oldukları iş üzerinden gelecek planlarını şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Çalışma ve okul yaşamını aynı anda devam ettiremeyen çocuklar ise okulu bırakmalarına yönelik pişmanlıklarını şöyle ifade etmişlerdir.

“Okumuş olsaydım, şimdi üniversite, lise de olabilirdim. Ama bıraktım. Okumak güzeldir”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

“Keşke diyorum okulumu okusaydım. Hiç fırıncı olmasaydım ama bıraktım geç oldu. Bazen işten izinli olduğumda mahalleden geçemiyorum, utanıyorum”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Okul, okumayı gösteriyor. Hayatı gösteriyor. Der bu mutluluktur, buraya git. Kader nereye gittiyse oraya gidecek diyorlar ama öyle bir şey yok. Kederini kendin seçiyorsun. Kötü yol var, iyi yol var. Mesela ben iyi yoldan caydım kötü yola girdim. Ama okumak ayrı. Lise ortamı, üniversite ortamı ayrı. Ben lise ortamını bıraktım. Pişman oldum. Hem de nasıl pişman oldum”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Vala ben öyle okumak istiyorum, öyle okumak istiyorum ama kafam ermiyor. Ne zaman derse çalışmaya başlasam bir bakıyorsun yine kafam rahatsız oluyor. Zorlanıyorum”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

Çocukların yetişkinlere oranla daha kendi isteği ile okulu bıraktığını söyleyen çocukların da söyleyemeseler de yine para kazanma zorunluluğundan ya da başarısızlık nedeni ile okulu bıraktığı düşünülebilir.

3.2.2. Çalışan Çocukların Aile Sosyo-Demografik Özellikleri

Görüşülen çocukların tamamı ailesiyle birlikte kalmakta ve hepsinin anne babası hayattadır. Ancak ebeveynlerinin hayatta olmaları aile bütünlüğünün korunduğu anlamına gelmemelidir. Zira çocukların çalıştırılmasının arkasında, hazırlıksız ve istem dışı göç sürecini yaşayan ebeveynin geldikleri yeni mekanların gereklerine ve niteliklerine uygun iş olanağı bulamayışı ya da tamamen işsizlikle karşı karşıya kalışı ve süregelen yoksulluk gibi etmenler vardır. Yaşanan bu sürecin, sokaklarda çalışan çocuklarda, aileleriyle birlikte yaşamalarına rağmen aile değerlerinde çözülmeye neden olduğu görülür (Altuntaş, 2014:156). Katılımcı çocuklar açısından da değerlendirecek olursak, özellikle geç saatlere kadar sokakta çalışmak zorunda olan çocukların aile bireyleri ile kimi zaman çatıştıkları ve bunun yanı sıra sokakta benzer şekilde çalışan arkadaşlarıyla bir bağ oluşturdukları görülmüştür.

Ailenin eğitim durumuna bağlı olarak çocuklar model aldıkları aile üyelerine paralel olarak eğitim hayatlarına devam etmekte veya etmemektedirler. Eğitim üzerinde ailenin model olarak etkisinin yanı sıra ekonomik etkenler de etkili olabilmektedir ki, bunun sonuçlarını çocukların eğitim hayatlarına devam edip etmek istemediklerine yönelik olan düşüncelerinin tespitinde görmekteyiz. Kadınların toplumsal yaşamda ev içi rollerinin Türkiye’de daha ön planda olduğu bir gerçektir. Bu düşünce yapısının etkisiyle kadınların okullaşma oranı erkeklerden daha düşüktür (Kılıç, 2009:98).

Tablo 63. Çalışan Çocukların Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Anne Eğitim Durumu	
	Sayı
Okur-Yazar Değil	6
Okur-Yazar	2
İlkokul Mezunu	2
Ortaokul Mezunu	-
Lise Mezunu	-
Üniversite Mezunu	-

Anne eğitim durumuna bakıldığında, 6 kişinin okur-yazar olmadığı, 2 kişinin okur-yazar ve 2 kişinin ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Ortaokul, lise ve üniversite eğitim düzeyine sahip olan anne bulunmamaktadır. Çalışan çocukların

anne eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğu görülmüştür. Çalışan çocukların ebeveynlerinin eğitim seviyesinin düşük olması, çocukların yeterli düzeyde ve bilinçli bir şekilde yetişmelerini engellemektedir. Bu çerçevede, ebeveynlerinin eğitim düzeyinin yetersizliği, çocuklarının çalışmalarının sebep olacağı tehlike ve riskleri tahmin etme düzeyini de etkilemektedir (Fidan, 2004:33-34).

Tablo 64. Çalışan Çocukların Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılım

Baba Eğitim Durumu	
	Sayı
Okur-Yazar Değil	2
Okur-Yazar	1
İlkokul Mezunu	4
Ortaokul Mezunu	2
Lise Mezunu	1
Üniversite Mezunu	-

Baba eğitim durumlarına ilişkin tabloya bakıldığında, 2 kişinin okur-yazar olmadığı, 1 kişinin okur-yazar, 4 kişinin ilkokul mezunu, 2 kişinin ortaokul mezunu, 1 kişinin ise lise mezunu olduğu görülmektedir. Baba eğitim durumunun anne eğitim durumuna oranla biraz daha yüksek düzeye sahip olduğu görülmektedir. Ailenin eğitim seviyesi arttıkça çocukların sokakta ya da gündelik işlerde çalışma ihtimali azalmaktadır. Babanın eğitim durumunun mesleği ile doğrudan alakalı olduğu ve annenin eğitim seviyesinin çocuğu ile olan ilgisini belirlediği gerçeğinden hareketle anne baba eğitiminin çocuk işçiliğinin önlenmesindeki kilit rolü anlaşılacaktır. Anne eğitim durumundaki benzer durum baba eğitim düzeyi için de geçerlidir. Erkeklerin okullaşma oranı kadınlara oranla daha yüksektir. Ataerkil bir toplum olan Türk toplumunda erkeğin eğitim sürecinden yararlanma şansı kadına oranla daha yüksektir.

Çocukların aile yapısını ortaya koyacak göstergelerden biri baba mesleğidir. Genellikle kırsal alandan kente gelen aile reislerinin kentsel emek piyasalarındaki aranan vasıflara sahip olmamaları nedeniyle, yeterli gelir sağlayacak bir iş bulamamaktadırlar. Bu nedenle hane bireyleri geçimlerini sağlayabilmek için çabalamaktadırlar. Aile reisleri vasıfsız iş gücü olana kadar dahi bir işçileşme sürecinden geçmektedir. Kentsel emek piyasalarına giremeyecek durumda olanlar ile vasıfsız işçü olarak dahi iş bulamayanlar kendi yarattıkları işlerde, enformel

sektörde çalışmaktadırlar (Baştaymaz, 1990:29). Görüşülen çocukların tamamının annesi ev hanımıdır. Babalarının ise inşaat işçisi, manav, nakliyatçı, berber, çoban olarak çalıştıkları görülmüştür. Görüşülen çocuklardan ikisinin babası serbest olarak çalışmakta iken bir çocuk babasının işsiz olduğunu belirtmiştir. 3 çocuğun babası düzenli bir gelir sağlayan işlerde çalışmakta iken 7 çocuğun babası düzenli bir geliri olmayan işlerde çalışmaktadır. Aileye düzenli ve yeterli gelirin sağlanamaması çocukların çalışmasında da önemli bir faktör olmuştur ve bu durum şöyle ifade edilmiştir:

“Çalışmamı hiç kimse istemedi. Çalışmam gerekiyordu. Babam çoban olduğu için birkaç ay köye gidiyor. Çobanlık parasını da iş bitince verdikleri için bu zamanlarda evi ben geçindirmek zorunda kalıyorum. Gittim birkaç yere sordum yarı zamanlı iş için ama bulamadım, okula gittiğim için yarı zamanlı bir iş bulamadım. Bu araba eniştemindir. Ben çalışmıyorum istersen sen al dedi. Ben de aldım. Etrafta geziyorum iş çıkınca yapıyorum. Bu işe daha önce başlamadığım için şimdi müşteriler fazla yok”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Ben kendim çalışmayı seçtim. Çünkü babama yardım etmek için. Evin, dükkanın kirasına yardımcı olmak için. Cumartesi ve pazar saat 11’de başlıyorum. Akşam 7’de bitiyor. Okul zamanlarında saat 4:30 ‘da geliyorum tekrar akşam 7’ye kadar”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Boyacılığı ben kendim istedim. Çünkü benim babam çalışmıyor. Kimse çalışmıyor. Ben öyle babama çalışıyorum. Bize çalışıyorum. Sabah kalkıyorum okula gidiyorum. Okuldan çıkışta geliyorum buraya. 5 buçuk 6’ya kadar çalışıyorum”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Ben bu işi abla, kendim istedim. Eve ekmek fazla gelmiyordu, kimse de yardım etmiyordu. Babam da çalışmıyordu. Ben de gittim dedim abe [abi]¹⁷ eleman lazımdır. Geldim, girdim içeri. Dedi senin sadece işin parkta su satmaktır. Okuldan sonra geliyorum. Millete Çay, su satıyorum”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

Anne-baba eğitim düzeyi ve meslekleri ile birlikte ailenin gelir durumu da çocuk işçiliğinde temel etkenler arasında yer almaktadır. Burada bir ters orantı söz konusudur. Hanenin gelir düzeyinin düşmesiyle beraber çocuğun da çalışma yaşamına girmesi beklenir. Hanelerin ekonomik düzeylerindeki düşüş çocuk emeği kullanım oranlarında artışa neden olmaktadır. Dayıoğlu’nun araştırması göstermektedir ki; araştırmaya katılan aileler, küçük ekonomik kriz durumlarında değerli varlıklarını çocuklarını istihdam yaşamından uzak tutmak için tampon olarak kullanmaktadır. 2001 yılında olduğu gibi büyük ekonomik krizlerinde ise çocuklarını istihdam yaşamına yönlendirmektedirler (Dayıoğlu ve Hoşgör, 2006: 953). Çalışan

¹⁷Yazar tarafından görüşülen kişinin söylemek istediği şey belirtilmiştir.

çocuktan 8'inin hane aylık geliri asgari ücretin¹⁸ altındadır. 13 yaşında ayakkabı boyacılığı yaparak tek başına evin geçimini sağlamaya çalışan çocuk, aylık 200 tl kazancıyla da en düşük hane gelirine sahiptir. Diğer çocuklar aylık gelirlerinin 600, 800, 1000, 1500 tl civarında olduğunu belirtmiştir. Görüşülen iki çocuk ise 2000 ve 3000 lira bir gelire sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bir çocuk dışında 9 çocuğun hanesinde çalışan kişi sayısı 2'dir. Çocuklar dışında çalışan kişiler kimi zaman baba kimi zaman da abi veya diğer kardeşler olabilmektedir.

Çocukların hane büyüklüklerine bakıldığında en az 5 en fazla 8 kişilik ailelerden oluşmaktadırlar. 1 çocuk hariç bütün çocukların çekirdek aile yapısına sahip olduğu söylenebilir. Çocuklar, en az 3 en fazla 6 kardeşirler. Genellikle kentlerin sokaklarında veya başka noktalarında ücretli işlerde çalışan çocukların, düşük sosyo-ekonomik şartlarda hayatlarını sürdürmeye çalışan ailelerin çocukları olduğu bilinmektedir. Bu grubu meydana getiren insanların da en belirgin özellikleri çok çocuk sahibi olmak olduğu, bilinen bir gerçektir. Çocukların sosyal güvenlik sistemi gibi algılanması ve ne kadar çok olursa o kadar iyi olacağı görüşü hakimdir. Çocukların erken yaşlarından itibaren eve para getiriyor olması, çok çocuk sahibi olmayı arttıran etkenlerden bir diğeridir. Çocukların, zaman zaman hane reislerinden daha kolay ve yüksek ücretli iş bulması da fazla sayıda çocuk sahibi olmayı etkilen diğer bir faktördür (Çevik, 1997:88). Kent ailesi için düşünülen profil az sayıda çocuğun olduğu bir aile modelidir. Fakat kentin sosyo-ekonomik düzeyi düşük mahallelerinde yaşayan ailelerin sahip olduğu hane büyüklüğü bu durumla çelişmektedir. Çünkü bu aileler tam anlamıyla kentli olmadıkları gibi sahip oldukları geleneksel aile yapılarını da koruyamamışlardır. Bu aileler kent yaşamında tutunmaya çalışmakta ve çocuklarını da bunun bir aracı olarak kullanmaktadırlar.

3.2.3. Çocukların Çalışma Nedenleri

Çocukların çalışma nedenleri kırsal ve kentsel olarak farklılık göstermektedir. Fakat her iki durumda da yoksulluk ve aile sosyo-ekonomik özelliklerin belirleyici olduğu söylenebilir. Çocukların çalışma yaşamına katılmaları kendi seçimleri olmamakla birlikte, ailelerin yaşama ve çalışma koşulları çocuk işçiliğinin ana

---

¹⁸Türkiye' de 2018 yılı itibariyle asgari ücret 1.603 tl olarak belirlenmiştir.

nedenlerini belirleme noktasında önemli bir yer tutmakta ve ailelerin yoksulluğu, eğitimsizliği gibi temel sorunlar çocukları çalışma yaşamına itmektedir. Yaşam şartlarının kırsala oranla çok daha zor olduğu ve iş imkanlarının hane reislerine uygun olmayışı çocuk emeği kullanımının önünü açmaktadır. Yoksul ailelerin kazançlarının önemli bir miktarını temel gıda maddeleri tüketiminde kullanmakta olduğu göz önünde tutulursa, çocuk emeği yaşamın sürdürülebilirliği açısından belirleyici olmakta dolayısıyla, yoksulluk artışı çocuk emeği kullanımını artırmaktadır (Tunçcan, 1999:10).

Çocukların çalışma yaşamında yer almasının birçok nedeni bulunmakta ancak, çıkış noktası göz önüne alındığında, toplumda yaşanan genel yoksulluğun ve sonuçlarının, çocuk emeğinin bir geçinme stratejisi olarak görülmesine neden olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra çocukların işveren karşısında haklarını aramada edilgen kalmaları ve çabuk yönlendirilebiliyor olmaları da işgücü olarak tercih edilmesinde önemli rol oynamaktadır (Seven, 2009:70). Yapılan araştırmalar, yoksul ailelerde çocuğun çalışmasıyla sağlanan ek gelir veya çocuğun evdeki bazı işleri üstlenmesiyle anne-babaların dışarıda çalışma olanağı bulmaları; bu ailelerde tamamen aç kalma ile ucu ucuna geçinme arasındaki sınırı belirlemektedir. Bu nedenle çocukların çalışmaları, ailenin ekonomik düzeyinin açlık sınırına dayanmaması açısından vazgeçilmez olmaktadır. Dokuz Latin Amerika ülkesini kapsayan bir araştırmada, 13-17 yaşlarındaki çocukların aileye sağladıkları gelirin ortadan kalkması durumunda, yoksulluğun, %10-20 oranında artmasının kaçınılmaz olduğu tespit edilmiştir (Çöpoğlu, 2018: 370).

Çocukların çalışma nedenlerine bakıldığında ise, çocukların çoğunun ailede yaşanan maddi zorluklar nedeniyle ya da 'kendilerince' ailelerine destek olmak için çalışmakta olduklarını belirtmişlerdir:

"Benim babam ve hiç kimse çalışmıyor. Bende dedim çalışayım. Bizim borçlar da yükselince çalışmaya başladım"(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

"Ailevi ekonomik sebepler abla"(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, İskele).

"Annem için başladım. Bir de para tatlıdır. Para kazanınca ben de çalışmak istedim"(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

"Evi geçindirmek. Ekonomik nedendeler"(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Eve birkaç gelir sağlamak için. Elektrik faturası falan filan. Kapıcı parasıdır derken bu parayı çıkarmaya çalışıyoruz”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Maddi olarak zorluk çekmemiz”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Aile geçim sıkıntısı”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Az çok aileye destek olmak için ama ben bu işi öğrenmek için çalışıyorum”(Erkek, yaş:14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi)

Çocuklardan biri okulu bıraktığından ve yapacak başka bir işi olmadığı için, bir diğeri ise sadece sevdiği için çalıştığını belirtmiştir:

“Bir gün bu işi çok sevdim ve işe başladım. Sadece sevdiğim için yapıyorum”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacıbekir).

“Okulu bıraktım. Ben de yapacak bir şey olmadığı için çalışmaya başladım”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

Çocukların çalışmalarındaki temel neden olarak ailelerin içinde bulunduğu maddi yetersizlikler olduğu söylenebilir. Çocuklar bunun kendi seçimleri olduğunu ifade etseler dahi sahip oldukları sosyo-ekonomik durum onların çalış(tırıl)maya itilmesinde etkilidir. Yörükoğlu, (2000:220) “kendi isteğiyle çalışan çocuk yoktur”ifadesiyle bunu destekler niteliktedir.

3.2.4. Çocukların Çalışma Koşulları

Çocukların yaptıkları işlerin türü, ilk çalışma yaşları ve deneyimlerinin nasıl olduğu çalışma saatleri ve kazandıkları ücret, çalışma alanında yaşadıkları riskler ve olumsuz davranışlar bu bölümde ele alınacaktır.

3.2.4.1. İş Türü

Kentler, çalışma alanları açısından düşünüldüğünde çok fazla çeşitlilik barındırmaktadır. Bu çeşitlilik gerek küçük işletmeler ve sanayi alanları gerekse sokaklar açısından olsun çocuk işçiliğinin çok farklı boyutlarda ve türde karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle herhangi bir beceri ve sermaye gerektirmeyen, çalışma saatlerini kendilerinin ayarlayabileceği işler, sokakta çalışan çocukların genel tercihidir (Altuntaş, 2014:175). Küçük işletmelerde çalışan çocukların ise çalışma saatleri çok uzun, dinlenme süreleri oldukça kısa ve izin

günleri sınırlıdır. Çalışmamıza katılan çocukların çalışma alanları küçük işletmelerde çalışan ve sokakta çalışan şeklinde iki grup üzerinden değerlendirilecektir.

Çalışma kapsamında küçük işletmede çalışan 3 çocuğun çalışma alanı fırın, berber ve züccaciyedir. Sokakta çalışan 7 çocuk ise tartıcılık, meyve satıcılığı, su/çay satıcılığı, ayakkabı boyacılığı, mısır satıcılığı ve hamalcılık gibi işler yapmaktadır. Küçük işletmede çalışan çocukların tamamı okulu bırakan çocuklardır. Yukarıda da değindiğimiz gibi işletmelerin uzun çalışma saatleri olduğundan dolayı çocuklar okul ve çalışma arasında gel git yaşamakta ve sonuç olarak da okulu bırakmak durumunda kalmaktadırlar. Sokakta çalışan çocukların yaptıkları işler zaman açısından esnetilebilir olduğu için okul ve çalışmayı bir arada devam ettirebiliyorlar. 7 çocuktan 5'i okula devam etmektedir. Çalışan çocukların kendi istekleriyle mi yoksa zorla mı çalıştıkları durumuna bakıldığında; 9 çocuk kendi istekleriyle çalıştıklarını yalnızca 1 çocuk zorla çalışmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Çalışma durumlarını ise şu şekilde anlatmışlardır:

“Bu işi ben kendim istedim abla. Çalışmak için. Normalde de iş kolaydır çok basittir. Pratik de. Gelen müşterilerle ilgileniyorum. Saygıyı terbiyeyi öğreniyorum. Müşterilerle nasıl konuşacağımı, davranacağımı öğreniyorum. İnsanlarla empati kurmayı öğreniyorum. Ailevi sıkıntılar nedeniyle okul okumadım. İlanı gördüm çalışmaya başladım”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“Hiç kimse istemedi benden çalışmamı. Annem hastaydı ben kendim gittim. Öyle okulu bıraktım geldim fırına dedim ekmekçi lazım mı? dedi lazımdır. Gittim çalıştım yavaş yavaş ustalığa başlıyorum. Abi ekmek bırakıyor tahtaya ben de götürüyorum ekmeği lokantalara onlar da bana marka veriyor. Akşamleyin hesaplaşıyoruz ustayla. O bana para veriyor ben ona marka veriyorum”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Okulu bıraktım. Abim de dedi, git çalış. Ben de buraya geldim. Sabah 6:30 ta kalkıyorum, dükkâna geliyorum. Dükkânı yıkıyorum. Akşama kadar süpürüyorum”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

Küçük yaşlarda çalışmanın kendi fiziki ve ruhi yapısında meydana getireceği zararları bilmeden ve etraftaki insanların hemen hemen hepsinin çok küçük yaşlardan itibaren yaptığı ve yetiştiği gruptaki akranlarının, büyüklerinin, kendilerinden küçüklerin çok erken yaşlardan itibaren yaptıkları işleri sorgulamak bu çocukların akıllarına gelmeyecektir. Çünkü bu durumu, içinde yaşadığı grup, çok normal olarak algılamakta ve sosyalleşme süreci içinde çocuklara da çok normal olarak empoze etmektedir (Çevik, 1997:98). Görüşülen çocuklar, genellikle kendilerinden öncekilerin ve çevrelerindeki insanların hayat tarzlarını sürdürmeye çalışmaktadır ve

durumlarını çok fazla sorgulamamaktadırlar. Çalışmaya ilk başladıkları zamanlarda biraz zorluk yaşadıklarını belirten çocuklar sonrasında buna alıştıklarını ve hatta işin kolay gelmeye başladığını ifade etmişlerdir.

Çocukların şimdiki çalıştıkları işlerin daha öncesinde ya da şimdi başka işlerde çalışıp-çalışmadığına bakıldığında; 3 çocuk dışında diğer tüm çocukların daha öncesinde de çeşitli işler yaptıkları fakat şimdi sadece bir işte çalıştıkları belirtilmiştir:

“Fırın bir de kuaför de çalışmıştım. Şu an sadece bu işi yapıyorum”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Yaz tatilinde manavda çalıştım. Şimdi tek burda çalışıyorum”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“Yok daha önce de fırındaydım. Fırında çalışıyordum. Bir de amcamın pastanesinde” (Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Şu an sadece bu işte çalışıyorum. Daha önce inşaatta çalıştım”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

Daha önce eczanede çalıştım. Parası az olduğu için babamla konuştum ayrıldım. Şimdi bu işi tek yapıyorum (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Çobanlık, Fırındaydım, tartıcılık yaptım. Bir de berberde çalıştım” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

3.2.4.2. İş Pratiği

Çocukların işe başlama yaşı ile ailenin sahip olduğu ekonomik koşullar birbiriyle ilişkilidir. Ailenin yoksulluk düzeyi arttıkça işe başlama yaşı da düşmektedir. Çocukların çalışma yaşına bakıldığında ise genel olarak 9-13 yaş aralığında çalışmaya başladıkları ifade edilmiştir. Bir çocuk 9 yaşında, bir çocuk 10 yaşında diğerleri ise 12-14 yaşlarında çalıştıklarını anlatmışlardır:

“12 yaşında başladım”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“İlk 9 yaşında başladım”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“10 yaşında fırında başladım”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“14 yaşında başladım”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“13 yaşındaydım”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Yeni 5 aydır başladım”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Daha önce çobanlıktaydım. Çobanlığa 13 yaşında başladım”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

Çocukların erken yaşta iş yaşamına atılmaları ya da atılmak zorunda kalmaları çeşitli sorunlar yaşamalarına sebep olmuştur. Çocukların işe başlama

yaşları 9 ile 14 yaş arasında değişmekte ve bu yaşların küçük olması da ayrıca işlerin zorluğunu artırmıştır.

“13’te başladım. Amcamla beraber inşaata gidiyordum. Çok zorlanıyordum. Ağır iştir inşaat. Bir çocuk için uygun değil. Adam az para veriyordu bir de. Ben de çıktım”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“İlk 9 yaşında başladım. Bütün herkes üstüme üstüme geliyordu. Çocuksun bir de para az. Anlaşamıyorduk patronla. Yok az getiriyorsun falan. Nasiptir sonuçta, bekleyecek nasibimizi. Bir baktın 1 liralık satış yaptın bir baktın 100 liralık satış yaptın. Yani öyledir”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Daha önce çobanlıktaydım. Çobanlığa 13 yaşında başladım. Buradan daha zordu. Mesela orda bir gün uykuluydum bir gün uykusuz”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“10 yaşında fırında başladım. Baya zorlandım. Fırındaki yükleri taşımak zordu. Birkaç iş birden yapıyordum”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Yeni 5 aydır başladım. İlk başladığımda çok kızıyorlardı. Diyorlardı çabuk yap. Ama şimdi öğrendim”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

3.2.4.3. Çalışma süresi

Çocuk işçiler arasında çalışma günleri ve saatlerinde farklılıkları ortaya koyarak çalışma alanlarına göre dağılımlarını incelemeyi hedefledik. Çeşitli çalışma alanlarında çalışma saatleri, çalışma günleri, tatil günleri ile ilgili olarak yasal mevzuatta düzenlemeler yapılmış, ancak sokakta çalışan çocuklar ile ilgili bir durum söz konusu değildir. Küçük işletmelerde çalışanları kapsayan maddelerde mevzuat uygulamaları olmasına rağmen, çalışmamızda yer alan küçük işletme çalışanı çocukların hiç biri sigortalı değildir ve kaçak olarak çalıştırılmaktadır. Çocukların çalışma saatlerine bakıldığında, bir çocuğun 1-2 saat çalıştığı diğer çocukların ise çalışma saatlerinin 6 ile 14 saat arasında değiştiği görülmektedir. Çocukların çalışma süreleri okula devam edip etmemelerine göre farklılaşmaktadır. Okula devam eden çocuklar hafta içi yarım gün veya daha az süre hafta sonu ise tam gün çalışmaktadır. Okula devam etmeyen çocukların ise çalışma saatlerinin çok uzun olduğu görülmüştür. Bu durumu ise çocuklar şu şekilde anlatmışlardır:

“13- 14 saat çalışırım. Sabah dokuzda başlar akşam sekize kadar”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“12 saat çalışıyorum”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“12 den sonra akşam 7 -8 e kadar”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Günde 12-14 saat çalışıyorum” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Okul zamanlarında 3-4, hafta sonları 8 saat çalışıyorum” (Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Günde 10 saat çalışıyorum” (Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Günde 1-2 saat çalışıyorum sonra da eve gidiyorum” (Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacibekir).

“Günde 8-10 saat çalışıyorum” (Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Sosyal ve ekonomik açıdan çalışan çocukların yaptıkları çalışma çoğu zaman bir iş olarak görülmez ve yetişkin emeğinin altında bir emek olarak değerlendirilmektedir. Yetişkinlerle aynı işi yapmalarına rağmen çocukların aldığı ücret çok daha düşüktür (Bequale, Boyden, 1992’den akt. Altuntaş, 2014:192). Çocukların sokaklarda ya da küçük işletmelerde çalışarak elde ettikleri gelir, kentten kente, işten işe, çocuktan çocuğa değişmektedir. Her gün ve tam zamanlı çalışan çocuklar asgari ücretin çok aşağısında bir gelir elde etmektedirler. Çocukların çok elverişsiz koşullarda ve her türlü güvenceden yoksun olarak kazandıkları bu düşük ücretler tek başına bir aile için yetersiz olarak görünse de, birden fazla çocuğun bu şekilde çalıştığı aileler için elde edilen gelir önemli bir kaynaktır. Çocukların çalıştıkları bu işlerden aldıkları ücretlerin ne kadar olduğuna bakıldığında ise, günlük 10 ile 40 TL arasında değiştiğini bir çocuğun ise aylık olarak 750 TL’yi bulduğu ifade edilmiştir.

“Günlük 15-20 lira kazanıyorum” (Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Aylık 750 lira alıyorum abla” (Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“Günlük 10, 15 bazen 25 de kazanıyorum” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“30-40 lira kazanıyorum” (Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

Aile bütçesine katkıda bulunmak için çalışan/çalıştırılan çocukların, kazançlarının büyük bölümünü ya da tamamını ailelerine verdikleri görülür. Kendi yiyecek, giyim ve eğitim masraflarını karşılayarak aile bütçesine katkıda bulunan çocukların olduğu da gözlemlenmektedir. Kazandıkları paraları kendileri için harcasalar bile genel olarak ailelerine verdikleri, yalnızca 1 çocuğun bu paranın tamamını kendisi için harcadığı ya da biriktirdiği görülmektedir:

“Günlük 15-20 lira kazanıyorum. Babama veriyorum hepsini. 1 milyon(lira) alıyorum kendime o da okul harçlığı”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Aylık 750 lira alıyorum abla. Aileme veriyorum. Kendim için hiç harcamıyorum. Onlara veriyorum”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, Iskele)

“Günlük 10 ekmeğe 25 lira kazanıyorum. Bazen yiyorum parayı bazen anneme veriyorum. Elbise alıyorum, arkadaşlara sigara alıyorum”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi)

“Günlük 10, 15 bazen 25 de kazanıyorum. Annem telefon açıyor bir şey lazımsa alıyorum. Olmayınca evde topluyorum. Kendim için değil ev için”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Günlük hiç belli değil vala. Bir baktın 2 liralık yaptın. Tahminen 30 lira üstü oluyor. Hepsini aileme veriyorum. Kendime hiç harcamıyorum. Sadece sigara alıyorum o kadar”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle)

“Mesela ne kadar kazanırsam adam yarısını yövmiyem yapıyor. Günlük 20-25 lira kazanıyorum. Anneme, babama veriyorum. Eve ekmek götürüyorum. Kendime hiç harcamıyorum”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“30-40 lira kazanıyorum. 5 lira okuluma gidiyor, 5 lira ekmek alıyorum. Diğerini bir köşeye bırakıyorum. Ay sonunda bu parayı babama veriyorum”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka)

“10 lira kazanıyorum günlük. Topluyorum kendime harcıyorum. Kiyafet, oyuncak falan alıyorum”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Günlük 15-20 lira kazanıyorum. Kumbarama atıyorum. Topluyorum, topluyorum sonra hemen gidip yiyorum. Bazen de aileme veriyorum”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacibekir).

“10-15 lira kazanıyorum. Bazen babama veriyorum, bazen eve harcıyorum. Bazen de elbise alıyorum kendime”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Çocuklar, kazançlarının çoğunu veya tamamını ailelerine vermektedirler. Bu da göstermektedir ki, çocukların çalışmasında ailedeki yoksulluk faktörü etkilidir.

3.2.4.4. Çalışma Mekanları

Çocukların kentte çalıştıkları yerler genellikle kentin en kalabalık olduğu merkezlerdir. Caddeler ve kavşakların yanı sıra, bütün kentlerde çocukların çalışma mekanları, parklar, hal ve pazar yerleri, cami önleri, dolmuş, otobüs durakları, alış-veriş merkezlerinin girişi binaların önüdür (McCrum ve Bernal, 2007:15). Çocukların kent mekanlarını kullanmasındaki çeşitlilik ve serbestlik çalıştıkları iş kollarıyla ve ailenin denetim mekanizmasıyla yakından ilişkilidir. Sokaklarda çalışan çocuklar kent mekanını rahat bir şekilde kullanabiliyorken, akrabasının veya

tanındığının denetimi altındaki işlerde çalışan çocuklarda bu durum söz konusu değildir.

Çocukların daha çok kentin hangi alanlarında ya da mekânlarında çalıştıklarına ve neden bu alanları/mekânları çalışmak için seçtiklerine bakıldığında ise, 2 çocuğun çalıştığı yeri seçmesinin özel bir nedeni olmadığını bunun nedeni olarak da çocuğun çalışma alanının küçük işletme olması etkiliyken, 1 çocuğun evine yakın olmasından dolayı bu alanları seçtiği söylenmiştir. Genel olarak çocukların kalabalık olması nedeniyle kent merkezini tercih ettikleri ifade edilmiştir:

“Avm etrafında ve Bozbey pasajında çalışıyorum. Orda cami var bir de fazla gelen var” (Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Çarşının ortasında dolaşıyorum. Buradan mahallelere, mahallelerden de merkeze getiriyorum. Değişiyor. İşin çıktığı yere bağlı” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Bu civarlarda çalışıyorum (Ordu Caddesi). Evimize yakın olduğu için burada çalışıyorum” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Burası (Ordu Caddesi) daha güzeldir. Başka yerlerde işe girdim eziyet çektim” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka)

“Kafelerde. Daha çok millet geliyor” (Erkek, yaş;15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka)

“Fuat pasajında çalışıyorum. Orada daha çok insan geliyor, daha çok tartıyorlar” (Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacibekir)

“Hafta sonları Cumhuriyet, Maraş caddelerinde dolaşıyorum. Buralar kalabalık oluyor, daha iyi satış yapıyorum” (Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Küçük işletmelerde çalışan çocuklar için kentin hangi noktasında oldukları çok etkili olmuyorken sokaklarda çalışan çocuklar için kentin kalabalık mekanları en fazla kazanç sağladıkları noktalardır. Sokakta çalışan çocuklar için kalabalık mekanlar ve şehir merkezi bir avantaj iken bir çok dezavantajı da içinde barındırmaktadır. Çalışma saatleri, günleri ile kazandıkları para arasındaki oran göstermektedir ki, o kadar kazanç için belki de tüm gün istismara, sömürüye ve tehlikelere karşı bir başına, savunmasız olarak ayakta kalma çabasıdır. Çevreden gelebilecek tehlikeler dışında, çocuk olmanın vermiş olduğu acemilik ile kendi aralarında çeteleşmeler, mekan sahiplenmeler de yaşanabilmekte ve olumsuz sonuçlarda doğurabilmektedir. Çocuklarla yapılan görüşmeler sırasında Van kent merkezinde de bu tür gruplaşma ve çeteleşmelerin olduğu, bazı çocukların da bu gruplarda yer aldıkları bazılarının ise dışında kalmaya çalıştıkları ifadelerden anlaşılmıştır.

3.2.4.5. Sosyal Gelişim ve Çevre

Sokaklarda ve küçük işletmelerde çalışan çocuklar, gün boyunca çok fazla insanla etkileşime ve iletişime girmektedir. Bu durum çocuklarda olumsuz denilebilecek davranışların öğrenilmesine ve farklı bir kişilik kazanılmasına neden olmaktadır. Bu bölümde çocukların çalışırken dışarıdaki insanlarla nasıl bir iletişim kurdukları, insanların onları nasıl algıladığı üzerine değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca çocukların arkadaşlarıyla nasıl vakit geçirdiği ve boş zaman etkinliklerinde neler yaptıkları da ele alınmıştır.

Çocukların çalışırken dışarıdaki insanlarla nasıl bir iletişim ve ilişki kurduğuna ve onu nasıl gördüklerine bakıldığında; birkaç çocuk genelde ilişkilerin ve iletişimin iyi olduğunu söyleseler de zaman zaman sorunlar yaşadıklarını diğer çocukların ise genel anlamda bu iletişimden ve ona bakış açısından memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. İletişimi ve yaşanan durumları çocuklar şu şekilde anlatmışlardır:

“Hiç ilişkim yok. Ekmeğimi alıp götürüyorum. Bazen onlardan nefret alıyorum. Çok küçük düşürüyorlar. Gözleriyle ters ters bana bakıyorlar diyor sen daha küçüksün ne işin var burda. Diyorum kalkacağım vuracam bunları”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Fazla iyi bir ilişki olmuyor aslında. Mesela para konusunda anlayamadığımızda sıkıntı oluyor. Çocuk olduğum için az veriyorlar”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü)

“Güzel, müşterilerimi hoşgörüyüyle karşılıyorum. Çoğu kişide beni küçümsüyor. Bir kız vardı geldi yanıma gülerken. Mısır var mı dedi? Dedim yoktur, devam et. Yani bana bakarak gülüyorsanız, çok zoruma gitti o zaman. Ben ekmeğimin peşindeyim. Kime ne zararım olmuş ne de kimseye zarar verecek bir şey yapmışım. Niye mısırcısın, başka iş mi yok? diyor. Dedim senin gibi boş gezmiyorum. En azından ben ekmeğimin peşinden koşuyorum”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Bazıları var yanlış anlıyorlar, bazıları da çok iyi karşılıyorlar. Mesela 5 lira veriyor para üstü sende kalsın diyor “(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Samimi bir ilişki var. Biraz kötü gözle de bakıyorlar. Bu kadar büyük biri tartıcılık yapıyor diye. Bu nedenle iki üç kez bıraktı. Sonra tekrar başladım”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Güzel ilişkimiz var. Biraz küçük görüyorlar ama ezme falan hiç olmaz. Farklı davranıyorlar bana ama iyi anlamda farklı davranıyorlar”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Hiç kötü bir şey yaşamadım onlarla. Bazen küçük olduğum için değişik şeyler söylüyorlar ama hep iyi davranıyorlar “(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacibekir).

“İyi davranıyorlar. Ama bazıları geliyor diyor, sen kaç yaşındasın? Niye okul okumadın? Yani çocuk olduğum için çok böyle diyorlar”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Çocukların arkadaşlarıyla nasıl vakit geçirdiklerine bakıldığında ise; 1 çocuğun arkadaşlarıyla hiç vakit geçirmediği, 1 çocuğun ise sadece bir arkadaşının olduğu ve yanında bulunduğunu diğer çocukların ise genel anlamda arkadaşlarıyla zaman geçirdiklerini ve çeşitli aktivitelere katıldığı anlaşılmaktadır:

“Hiç vakit geçirmiyorum. Geliyorum evime”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Tek bir arkadaşım var o da yanımda. Sohbet ediyoruz”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Amcaoğullarımla vakit geçiriyorum. Genellikle top falan oynuyoruz, satranç oynuyoruz”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Mahallede top oynuyoruz, geziyoruz”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacibekir).

“Okuldan ve işten çıkınca vakit geçiriyoruz. Mesela geziyoruz kendimize top oynuyoruz”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Her pazar arkadaşlarla görüşüyoruz. Kendimize dolaşıyoruz. Yemek yiyoruz, çay içiyoruz. Sahile gidiyoruz”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, İskele).

Boş zamanları diye ifade edilen süreç, dinlenme, eğlenme ve zevk alma gibi gününbirlik olarak görünmekte ancak insan hayatının önemli bir kısmını içermektedir. Bu süreçte genellikle bilgilenme, sanat faaliyetleri ve diğer hobisel davranışlar yer almaktadır (Aydın, 2000:218). Ancak içinde yaşadığımız toplumda boş zamanlarını değerlendirme ile ilgili olarak yapılanlara bakıldığında, sosyalleşme ve kültürlenme adına geri kaldığımızı söyleyebiliriz. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte insanlar kitap okumaktan, sinema ve tiyatro gibi sanatsal faaliyetlere gitmekten, spor yapmaktan uzaklaşmakta ve gelişimlerine katkısı olmayan ortamlarda boş zamanlarını değerlendirmektedir. Bütün bu faaliyetlerden yararlanma ve bunları gerçekleştirme olasılığının çalışan çocuklarda çok daha da düşük olduğu söylenebilir. Çünkü boş zaman kavramına çok fazla alışık olmayan bu çocuklar fırsat buldukları anda dinlenme veya diğer sorumluluklarını yerine getirme çabası içine girmektedirler. Çocukların boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerine bakıldığında ise; 2 çocuğun ders çalıştığı, 1 çocuğun kitap okuduğu, 1 çocuğun boş vakti olmadığı olursa da ders çalıştığı, 3 çocuğun evde yattığını ya da oturduğu, 2 çocuğun telefonla uğraştığı/televizyon izleme ya da oyun oynadığı ve 1 çocuğun ise gezdiği anlaşılmaktadır:

“Evde yatıyorum”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

“Oturup televizyon izliyorum, oyun oynuyorum” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Evde oturuyorum. Telefonu açıp video izliyorum. Başka yapacak bir şey yok” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Geziyorum” (Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Gerçi boş vakit olmuyor ama akşamleyin iki üç saat kalıyor. O zaman da ders çalışıyorum” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

Çocuklara, çalıştıkları zaman kendi yaşıtı olan çocukları ve ailelerini beraber gezerken gördüğünde ne düşündüğüne bakıldığında; 4 çocuğun bir şey düşünmediği, 1 çocuğun ise ailelerinin tek başlarına onların adım atmasına izin vermediği fakat kendi ailesinin istediği her yere gitmesine izin verdiği şeklinde kendinin daha iyi bir durumda gördüğünü, 1 çocuğun okumadığına pişman olduğunu hissettiğine, diğer çocukların ise morallerinin bozulduğu ya da kendi ailelerinin de aslında böyle olmalarını istedikleri anlaşılmaktadır:

“Mesela annesi çocuğu getiriyor ya buraya eşya alıyor. Bende diyorum benimde babam gelsin böyle eşya alsın bana elbise alsın” (Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Biraz okumadığıma pişman oluyorum abla. Onların yerinde olmak isterdim” (Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“Bir şey düşünmüyorum” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Moralim bozuluyor. Bunlar böyle geziyorsa biz neden gezemiyoruz?” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle)

“Onların hayatı cehennemdir abla. Annesi, babası izin vermiyor buradan oraya adım atsın. Benim annem her yere izin veriyor. Diyor git ama kendine iyi bak” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

3.2.5. Çalışma ve Aile İlişkiler

Ailenin sahip olduğu sosyo-ekonomik özellikler ve ebeveynlerin eğitim düzeyleri çocuğun çalışıp çalışmamasını etkileyebilmektedir. Aile içindeki sağlıklı koşullar, çocuğun eğitiminin önemsenmemesine ve çocuğun ekonomik değerinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu koşulların etkisiyle çalışmaya başlayan çocukların içinde buldukları çalışma koşulları da sağlık açısından risk oluşturabilecek alanlardır (mobilya cilacısı, ayakkabı tamircisi) (İlik, 1994:4). Çocukların yaşadığı çevrede psiko-sosyal gelişimleri açısından kendilerine rol model olarak alacak bireylerin olmaması, kendi hanelerinde ve çalışma alanlarında bulunan

olumsuz kişilikteki yetişkinlerin kişilik özelliklerini benimsemelerine neden olmaktadır (Sanemoğlu, 1996: 30-35).

Çalışmanın bu bölümünde çocuk işçilerin aile içi ilişkilerine, anne-babanın çalışmalarına karşı olan tutumlarına ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Çocukların çalışması hakkında ebeveynlerinin ne düşündüğü sorulduğunda, çocuklardan 6'sı ailesinin çalışmalarını onaylamadığını fakat içinde buldukları şartlardan dolayı buna mecbur olduklarını ifade etmiştir. 3 çocuk ise ailesinin bu durumu onayladığını ve bu çocuklar okulu bıraktıklarından dolayı çalışmanın tek seçenek olduğunu belirtmişlerdir. 1 çocuk ise çalışmanın kendi tercihi olduğunu belirtmiştir. Çocukların anne- baba tutumları şu şekilde ifade edilmiştir:

“Vala abla onlar kızdı ilk başta. Dediler okul oku sonra ben sebeplerini anlattım, onlar dedi sıkıntı olmaz. Ama seni okutacam dediler”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, İskele).

“Annem hiç istemiyor çalışayım. Babam da bazen istemiyor ama annem hastadır annem için çalışıyorum. Ekmek pişiremiyor bende ekmek kazanıyorum” (Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi)

“İstemiyorlar, okul okumamı istiyorlar ama mecburum”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü)

“Olumlu düşünüyorlar. Okul okuyamadım çalışmam gerek”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Bir şey demiyorlar. Çalış ya da çalışma. İstedğini yap diyorlar”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Diyorlar, keşke okula gitseydin ama olmadı” (Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Annem diyor, gitme, her gün sana dışarıda bisiklet sür kendine. Ben de diyorum yok anne valla çok seviyorum. Babam da diyor sana tablet alayım gitme. Ben diyorum yok”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacıbekir).

Çalışan çocukların çalışmalarından ve para kazanmalarından kaynaklı evde kendisine nasıl davranıldığına ve bunun çocuğa kendini nasıl hissettirdiğine bakıldığında; tüm çocuklara davranışların aynı olduğu yani çalışsalar da ya da para kazansalar da ailelerinin davranışlarında hiçbir farklılık olmadığı söylenmiştir:

“Yok, aynıyız kardeşlerle. Ekstradan olabiliyor ama. Annem geliyor oğlum aç mısın? falan diyor. Önceden okul okuduğumda öyle demiyordu şimdi öyle olmuş” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Yok, farklı davranmıyorlar”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Yok, vala çalışsam da çalışsam da fark etmiyor. Hatta diğer kardeşlerimi daha çok seviyorlar”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Kendimi bildim bileli onlara iyilik olsun diye para kazanıyorum abla. Her zamanki aile ortamıdır. Her çocuk nasılsa anne babanın gözünde bende oyum “(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, İskele).

Çalışan çocukların ailelerine artık çalışmayacağını söyledikleri durumda çocuğa verecekleri tepkinin durumuna bakıldığında ise; 7 çocuğun ailesinin çalışmasına devam etmesini isteyecek ya da kızacakken 3 çocuğun ailesinin bu duruma bir şey demeyeceğini hatta sevinecekleri söylenmiştir. Ayrıca çocukların çalışmasını isteyen bazı ailelerde de bu duruma genelde diğer aile fertlerinden ziyade babanın kızacağı belirtilmiştir.

“Vala ellerimden öperler. Annem diyor oku babam da diyor oku ama ben okumadım “(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, İskele).

“Annem, babam der boş boş oturma. Başkaları ki gibi eşek olma. Git kendine çalış en azından ya harçlığını çıkar ya da eve ekmek getir “(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Tepkileri kötü olur. Çünkü ekonomik durumları düşer” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Annem demez çalış ama babam der “(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Aslında annem ve kardeşlerim bir şey demez ama babam kızabilir. Çünkü şu anda eve ben baktığım için kızabilir biraz “(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

Çalışan çocukların ailelerinden beklentilerine ve nasıl bir aileye sahip olmak istediklerine bakıldığında; bazı çocuklar ailelerinin böyle daha iyi olduğunu söylerken, bazıları biraz daha anlayışlı, duyarlı ve meslek anlamında doktor-mühendis vs. olmalarını isterken bazıları da aileye ilişkin böyle bir hayali hiç kurgulamadıklarını ifade etmişlerdir:

“Benim babam iş arıyor bulamıyor. Abim de okuldan çıkıp geziyor. Bundan memnun değilim. Ailemin bana iyi davranmasını isterim” (Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Ben hiç çalışmayı istemem. Onun için annem babam bana karışmasın. Cebimde para olsun” (Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Hayalimdeki ailede mesela babamın mühendis annemin doktor olmasını isterdim” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Şimdi ben size nasıl diyeyim. Ne zengin bir aile ne de fakir bir aile istiyorum. Zengin bir ailem olsa büyük ihtimalle cimri olurum. Gereği neyse odur. Ben böyleyim. Biraz daha anlayışlı olsalar beni haksız görmeseler daha iyi olur” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Babamın bir iki kötü alışkanlığı var. Bu kumar oynaması falan” (Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

3.2.6. Çalışan Çocukların Okul Deneyimi

Eğitim; bireyin bilgi ve becerilerini arttırarak çevresi ile olan iletişimini de geliştirmekte, bireyin zihinsel ve ruhsal kapasitesini yükselterek daha verimli ve üretken olmasını sağlayan bir araçtır. Bir toplumda eğitim çağındaki çocukların okul yerine emek piyasalarında olmalı da o toplumun azgelişmişliğine ilişkin bir göstergedir (Tunçcan, 1999:247). Çocukların küçük yaşlardan itibaren çalışmasında başat faktör ekonomik sebeplerdir. Fakat eğitim sistemindeki eksiklikler ve ebeveynlerin eğitime bakış açıları da önemli bir etkiye sahip olabilmektedir. Çocukların büyük bir çoğunluğu tam zamanlı çalışırken bir bölümü de okul ile çalışmasını birlikte götürmektedir. Türkiye’de uygulanan ikili eğitim sistemi çocukların okul saati dışında çalışmasına olanak tanımaktadır. Ancak okul dışındaki vakitlerini ders çalışmak yerine işte çalışarak geçiren bu çocukların okul başarısını düşürmekte ve okuldan kopma sürecine getirmektedir. Eğitimlerine devam eden çocukların, çalışma durumlarının eğitimlerine yansımalarını, öğretmen ve arkadaş çevrelerinde nasıl algılandığını, çalışmak için okulu bırakan arkadaşlarının çocuklarda yarattığı izlenimleri ve okullarına ilişkin beklentilerinin nasıl olduğuna ilişkin çeşitli sorular ile çalışma ve okul arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışan çocukların okulda (dersler, arkadaşlar, öğretmenler) nasıl zorluklar yaşadıklarına bakıldığında; 4 çocuk zorluk yaşamadıklarını, 2 çocuk ise zaten okulu bıraktıktan sonra çalışmaya başladıklarını diğer 4 çocuğun ise çeşitli zorluklar yaşadıkları görülmektedir. Bu durumu ise şu şekilde anlatmışlardır:

“Sonuçta buraya 4’te gelip akşam 7’de eve gidiyorum. Saat 10’da uyuyorum. Bir saat ders, bir saat yemek, televizyon derken geçiyor. Çok fazla zaman ayıramıyorum”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Çalıştığım için hafta sonu kurslarına katılamıyorum. Çalıştığımı biliyorlar”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Hem çalıştığım hem okuduğum zamanlar zorluk yaşıyordum. Öğlen gidiyordum akşam geliyordum. Geç kalıyordum, derse yetişemiyordum. Ödev konusu falan vardı yapamıyordum”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

Çalışmanın eğitimlerine olumsuz etkilerini bu şekilde dile getiren çocuklara ek olarak bu durumun eğitimlerinde herhangi bir sorun teşkil etmediğini söyleyen çocukların ifadeleri ise şöyledir:

“Zorluk çekmiyorum. Öğretmenlerim, arkadaşlarım çalıştığımı bilmiyor”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Zorluk çekmiyorum. Ödevlerimi burada yapıyorum. Okulun yarısı çalışıyor abla. Hocalar diyor, gitme çalışma, okul oku”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Yok abla hiç zorlanmıyorum. Derslerimi de yapabiliyorum. Çalıştığımı okuldakiler bilmiyor”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacıbekir).

Çocukların bir kısmı çalışma ile okulu bir arada yürütebildiklerini ve çalışmanın okullarına engel olmadığını söyleseler de, bunun bize karşı olan güvensizlikten kaynaklı olarak verilen cevaplar olduğu düşünülmektedir. Okuldan çıktıktan sonra hemen çalışmaya başlayan çocukların kalan zamanlarında ne kadar verimli ve sağlıklı bir çalışma elde edecekleri düşündürücüdür. Bir kaç görüşülen çocuğun dışında diğer çocukların çalıştıklarından okul yönetimi haberdardır. 15 yaşındaki su satıcısı olan çocuğun ifadesi ‘okulun yarısı çalışıyor abla’ Van’daki çocuk işçiliğine ilişkin bir çerçeve oluşturmaktadır. Özellikle benzer sosyo-ekonomik yapının içinde yer alan çocuklar benzer alışkanlıklar ve davranışlarda bulunmaktadır. Görüşmecilerin tamamında çalışma normal ve olması gereken bir eylem olarak düşünülmektedir ve bunun yaşadıkları mahallede de bu şekilde olduğu belirtilmiştir. Bu durumun çocuklar arasında normalleştirildiği görülmektedir.

Çocuklar için çalışmanın mı yoksa okulun mu daha gerekli olduğu durumuna ve bu tercihi etkileyen şeyin ne olduğuna bakıldığında; 8 çocuğun okulun daha önemli olduğunu ifade etmesi ve 2 çocuğun ise her ikisinin de önemli olduğunu söylemesi aslında çocukların tercihinde okulun daha baskın olduğunu göstermektedir. Okulu tercih etme sebebinin ise gelecekte daha iyi bir yaşam ve meslek sahibi olma durumları olduğu ifade edilmiştir:

“Okul okumak. Mesela eğitim veriyor bir de meslek. Ama okursam iş sahibi olmam. Büyüyünceye kadar bu işi yapacam”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Okul. Abla çalışmak bir yere kadardır. İnsan bir yerde bıktıyor”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“Okul okumak. Çünkü ben o zaman çalışmıyordum sonra paranın yüzünü gördüm dedim okumayacam. Ama şimdi pişmanım” (Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Okul tabi. Böyle bir iş mi daha iyi yoksa okul okuyup bir birey olmak mı daha önemli? Onun için okul okumaya çalışıyorum”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Okul. Şimdi okul okusan en azından bir mesleğin olur. Bir doktor olursun, bir öğretmen olursun. Ölene kadar mısırcı olamazsın ki. Evlensem yine mısır satamam. En azından bir sigortalı işinin olması lazım”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“İkisi de önemlidir. Okul okumak iyidir. İlerde mezun olup bir iş yapabilirsin ama çalışmak ta olmasa kendini geçindiremezsin”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Okul. Çünkü bu geçici bir iş. Ölene kadar bu işi yapacak değilim”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“İkisi de önemli. Çalışmazsan para yok. Okumazsak cahil kalırız”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Okul daha önemli. Okula gidiyorum bir meslek istiyorum. Ama bu işte bir meslek olmaz”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacıbekir).

“Okul okumak daha hoştur ama çalışmak ta hoştur. Çünkü çalışmasan para kazanamazsın ama mecbursun”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Çocukların okuldan ayrılan arkadaşlarının okul ile ilgili düşünceleri ve kendisinin bu konuda neler düşündüğüne bakıldığında ise; 1 çocuğun çevresinde okulu bırakan arkadaşının olmadığını, bir kısmının okulu bırakan arkadaşlarının pişman olduğunu ve dönmek istediklerini ya da istemediklerini, bir kısmının ise arkadaşlarının okulu bırakmaktan dolayı pişman olmadıkları anlatılmıştır:

“Bir kişi var bırakmış. Geri dönmeyi düşünmüyor. Ben diyorum gel okula gelmiyor”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Sorduğumda diyorlar artık okul geride kaldı. Hiç alakaları yok. Ama ben bırakmayacağım”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Var. İki üç kez bıraktılar tekrar başladılar. Diyorlar yine bırakacağız. Ben de diyorum niye bırakacaksınız. Diyorlar en sıkıcı şeydir sabah uyanmak. Geç kalıyoruz sonra da hoca bize kızıyor. Ben de dedim sabah bir tane alarm tutsan geç kalmazsın. Okulu bırakma bence”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacıbekir).

“Vala bazıları var diyor, Allah’tan okul okumamışım, hayatımı yakacaktım. Bazıları da var diyor, keşke okulu bırakmasaydım”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Bırakan yok. Hepsi devam ediyor”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

Çocukların hayallerindeki okul profillerinin ne ve nasıl olduğuna bakıldığında ise; 6 çocuğun okullardan ve şimdiki sistemden memnun oldukları, 2 çocuğun buna yönelik her hangi bir hayalleri olmadığı, 1 çocuğun ise öğretmenlerin ve arkadaşların iyi olması ve diğer 1 çocuk okuldan memnun olsa da bazı kötü şeylerin yaşandığını belirtmiştir:

“Öğretmenler iyi olsun. Arkadaşlar iyidir”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Benim gördüğüm sistem iyi bir sistemdir. Okulumdan memnunum”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, İskele).

“Ben okulumdan memnundum abla. Hocalarım, sınıf arkadaşlarım hepsi de çok iyiydi”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Bazı pis şeyler var. Yanlarında pis şeyler taşıyorlar. Gece gündüz kavga ediyorlar, hocalara küfür ediyorlar. Her şeyi yapıyorlar ama yine de memnunum “(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacıbekir).

Fakirliğin çocuklar üzerindeki etkisi, bir yandan çalışma hayatına erken yaşlarda girmek, gücü ve bilgisi ile uyuşmayan işlerde çalışmak biçiminde ortaya çıkarken; diğer yan-dan çocukların en temel insan haklarından biri olan eğitimden yoksun bırakılmaları şeklinde olmaktadır. İleride bu çocuklar büyüdüğünde, bilgi ve beceri eksikliği nedeniyle iş bulamayan veya evini geçindiremeyecek bir gelire sahip bir işte çalışan babaları ve anneleri gibi, yine kendi çocuklarının kazanacağı “ek gelir” ile ailelerini geçindirmeye mahkûm olacaklardır. Çocukların, eğitim imkânlarından yararlandırılmadan çalıştırılmaları, fakirlik ve yoksulluk kısır döngüsünü daha içinden çıkılmaz hale getirecektir (ILO-IPEC, 1996: 15). Çocukların çalışma hayatına dahil olmasıyla çocukların ya eğitim hayatından tamamen koştukları ya da okul hayatın ve çalışma hayatını birlikte yürüttükleri gözlenmiştir. Ama her iki halde de çocuklar sahip olmaları gereken bilgi donanımından çok uzak kalmaları nedeniyle belki de hayat boyu yaşayacakları bir kısır döngünün parçası olmaktadır.

3.2.7. Zorluklar ve Riskler

Çocukların çalıştıkları yerlerin güvenilirliği, karşılaştıkları olumsuz davranışlar ve çalışmanın çocuklarda meydana getirdiği zorluklar bu bölümde verilecektir.

Bu yaşta çalışmanın çocuklara fiziksel zorluk yaratıp-yaratmama ve ne gibi zorluklar yaşatma durumlarına bakıldığında; 3 çocuk yorulmadıklarını fakat diğer çocukların genel anlamda yorulduklarını hatta bazı çocukların çok zorlandığı görülmektedir:

“Yoruluyorum bazen. Gezerken yoruluyorum”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacıbekir).

“Tabi ki. Ağır işler oluyor. Torbaları taşıyorum. Yoruluyorum” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Bel fitiğim var. Daha önce yaptığım işte fitiğim çıktı. Ben de mecburen ayrıldım o işten bu işe başladım. Bazen ağrım oluyor”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

Çocukların kendilerinin ya da çevrelerinde çalışan çocukların her hangi bir şiddete maruz kalma durumlarına bakıldığında; 7 çocuk her hangi bir şiddete maruz kalmadıklarını diğer 3 çocuk ise maruz kaldıkları şiddeti şöyle anlatmışlardır:

“Yok. Eğer şiddet olursa ben işi bırakıyorum”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Var ama bunu size söyleyemem. Direkt kendim yaşadığım bir olay aile meselesi”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“İki gün önce oldu. Parkta çay satan bir arkadaşım var küçüktür. Onun bisikletini diğer arkadaşlar götürmüştü. O da fırıncı olan arkadaşıyla geldi bisikleti götürönlere küfür etti. Diğer arkadaş ta fırıncıyı bıçakladı “(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Oluyor bazen. Mesela eşyaları taşıdığımda, eşyalara bir zarar gelince kızıyorlar, bağıyorlar”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

Çocukların çalıştığı yerlere ilişkin güven durumlarına ve çalıştıkları yerde çocukları rahatsız eden durumların varlığına ilişkin duruma bakıldığında ise; 7 çocuğun çalıştıkları yerleri (akraba, arkadaş, komşu vs. gibi nedenlerden) güvenli bulduklarını diğer 3 çocuğun ise rahatsız eden bazı durumların varlığından ve bazen kendilerince bu duruma çözüm bulduklarını anlatmışlardır:

“Bizim kapı komşudurlar abla. Hiç sıkıntı yok abla”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Zücaciye çalışanı, İskele).

“Güvenli buluyorum. Bazen de orda yatıyorum. Fazla sipariş alınca yetiştirmek için orda yatıyoruz”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Oluyor. Akşamları geç gittiğimde gençler, bu arabaları çocuklardan zorla alıyorlar. Para istiyorlar benden. Saat gece 10-11 e kadar kalırım yoksa” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Sıkıntı yok olsa çözüyoruz. Esrarcılar, keşçiler hepsi geliyorlar buraya ama benimle bir alakası yok. Bize karşana da haddini bildiriyoruz. Balici, esrarcı çok var. Hayat kadını bile var desem inanır mısın? Tek bir tane değil 3-4 tane var “(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

Çocukların çalıştıkları ortamlarda sigara, alkol vs. gibi çeşitli zarar verici maddelerin kullanılma durumlarının varlığına bakıldığında; 1 çocuğun zarar verici madde kullanmadığı genel olarak diğer çocukların ise kullandığı görülmektedir. Ayrıca bu zarar verici madde türünün ise sadece sigara olduğu da çocukların anlattıklarından anlaşılmaktadır:

“Sigara var. Benim arkadaşlarla bazen bende içiyorum. Vala bu benim için çok kötüdür ama ne yapalım çalışıyorum. İştir. Ben de bir şey diyemem çünkü onlar da patrondur” (Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Çok var evet. Ben onlardan uzak durmaya çalışıyorum. Beni olumsuz etkiliyor. Çarşıda arkadaşlarım var onlar da sigara içiyor. Fazla bir arada kalamıyoruz” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Çok var, çok şahit olmuşum. Burada lavabo var orda çok gördüm. Bu durum onları rahatsız etmiyorsa benim diyecek bir şeyim yok. Yani ne diyebilirim ki. Ailesi terbiye vermemişse bana ne düşebilir” (Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

Çalışmak çocuklar için elbette çeşitli riskler barındırabilmektedir fakat sokakta çalışan çocuklar için bu riskler çok daha fazla olmaktadır. Sokaktaki mekanlar çocuklar için farklı anlamlar taşır. Bu mekanlar kapalı iş yerlerine, okula ve eve göre çok daha dinamik ve canlı bir ortamdır. Sokak, çocuğa değişik insanlarla tanışma ve pek çok olaya tanıklık etme olanağı verdiği için, başlı başına bir eğitim odağıdır. Ancak pek çok riski, tehlikeyi ve istismarı beraberinde getirir. Sokakta çocuklar başta duygusal ve fiziksel istismar biçimleri ile karşılaşır (aşağılama, azarlama, dövme vb). Kendilerinden büyük çocukların, küçüklerin parasını alması, şiddete maruz kalması sıkça rastlanan olaylardır. Çocukların eğitimlerine devam etmeleri aileleri tarafından onaylanmaktadır fakat okuldan arta kalan zamanda çocukların hem aileye katkı sağlaması hem de okul masraflarını çıkartmak için çalışmaları normal olarak görülmektedir. Okula devam edip aynı zaman da çalışmanın en kolay hali sokaklarda çalışmaktır. Çünkü sokaklarda çalışma süresinin esnetilebilir olması ve denetimin olmaması çocukların çalışma alanı olarak sokakları seçmelerine neden olmaktadır. Sokaklar, çocukların tamamen yabancı olduğu insanlara ve tehlikelerle dolu olan alanlardır ve denetimin en azami düzeyde olduğu mekanlardır. Çocuklar, kendi mahallelerinde veya ailelerine yakın yerlerde çalıştıklarında aile bireyleri veya akrabalarının denetim ve kontrolünde olabileceklerdir. Fakat gecekondu bölgelerinde alım gücünün çok az olması çocukları kentin işlek ve riskli alanlarında çalışmaya itmektedir. Bu da her türlü tehlike ve istismarı içinde barındırmakta ve çocukların bu durumlardan etkilenmesine neden olmaktadır.

3.2.8. Çocukların Çalışmaya İlişkin Algıları

Çocuklara son olarak yönelttiğimiz soruda çocukların çalışmaması için çözüm önerisi olarak ne sundukları sorulmuştur. Verdikleri yanıtlar göstermiştir ki, çocuk işçiliğinin temel nedeninin yoksulluk olduğudur. Çocukların tamamı sosyo-ekonomik yapılarındaki iyileşmenin çalışmalarını ortadan kaldıracacağı fikrindedir. Ebeveynlerine iş alanı oluşturulması veya aileye maddi destek sağlanması ile bunun mümkün olabileceği düşünülmektedir.

“Liseyi bitiren, üniversite bitiren çalışmalı. Çocuklar çalışmamalı. Dükkan sahibiyle konuşulmalı böyle çocuklar işe alınmamalı. Ailelerinin ekonomik durumu da iyi olsa çalışmalarına gerek kalmaz”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züccaciye çalışanı, İskele).

“Babamın parası olsa her işyeri sahibi kendi oğlunu çalıştırsa çocuklara gerek kalmaz”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Ürünler varya fazla satın alınamıyor. Fiyatlarda biraz düşürülme olsa babanın eve getirdiği parayla daha çok ürün alınabilirse çocuğunda çalışmasına gerek kalmaz”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Van gibi bir yerde iyi bir iş imkanı olursa babam çalışırsa benimde çalışmama gerek kalmaz. Bakıyorlar ekonomik durum kötü mecbur kalıyor çocuğunu çalıştırıyor”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle)

“Etkinlikler düzenlenmesi, onların anne, babasına bazen maddi yardım verilmesi olabilir”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Para olursa çalışmazlar”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Mesela çok para olsa herkeste kimse çocuğunu çalışmaya yollamaz”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

3.2.9. Çalışan Çocuklarda Çocukluk Algısı ve Gelecek Beklentileri

Ücretli çalışan çocukların içinde buldukları sosyal şartlar ve çalışma koşulları, sınıf konumlarıyla bağlantılı ve geleceğe dönük algılarını belirleyen bir etki yaratmaktadır. Ayrıca bu koşullar çocuğun sadece gelecek beklentilerini değil bununla bağlantılı olan ‘çocukluk’algısını da etkilemektedir. Van kent merkezinde görüşülen çocukların, çocuk ve çocukluk imgelerine ilişkin verilen yanıtlarından da bunları okumak mümkündür. Zira çocukların küçük yaşlarda yetişkinlerin dünyasında yer almaları onlardaki çocuk figürüne ilişkin değişimi de beraberinde getirmekte ve gelecek beklentileri de bu çerçevede planlanmaktadır. Çocukların, çocuk olma hakkındaki ifadeleri şöyledir:

“Ben çocuk değilim. Büyümüşüm biraz. Çocuk dediğin ufacık olmalı. Benim yaşımdaki bir çocuk çalışmamalı”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Temiz, ahlaklı, okul okuyan, hayatını kurtaran bir çocuk olmalı. Vala abla bende tam bilmiyorum nasıl bir çocuk olduğumu. Okumadığım için pişmanım. Her çocuk gibi okumalıydım”(Erkek, yaş 15, Lise 1 Terk, Züicaciye çalışmanı, İskele).

“Çocuk, iş yapmamaktır. Okula gitmektir. Çarşıya çıkmasınlar, çarşıyı bilmesinler. Çarşı çok pistir. Burayı görüp alışmasınlar. Burada torbacı var içkicisi var” (Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Çocuk mutsuz olmamalı. Her zaman iyi olmalı. Yani bizim gibi kötü yola gitmemeli. Ben mutsuz bir çocuğum. Çocukluğumu yaşamadım yani”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

Çocukların çoğu, çocuk olmayı okula gitmek, ders çalışmak ve iş yapmamak olarak tanımlamışlardır. Kendilerini ise çocuk olarak tanımlayamadıklarını, bunun nedeni olarak da bu yaşta bir çocuk için zararlı olabilecek davranışlar barındıran ortamlarda bulduklarını ve bu şartlarında onları yetişkinmiş gibi davranmalarına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

“Çocuk çalışmamalı, oyun oynamalı, ders çalışmalı. Ben çocuk değilim abla. Böyle çalışan, eve ekmek götüren büyük sayılır. Bizim evde öyledir”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“Dersleriyle uğraşan, oynayan, okula gidip gelen biri olarak görüyorum. Ben kendimi çocuk olarak görmüyorum” (Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışmanı, Akköprü).

“Çocuk çalışmamalı. Ben artık büyüdüm. Çalıştığım için çocuk değilim”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“Çocuk, çocukluğunu bilmeli. Gidip büyüklere kafa tutmamalı. İnsan gibi yaşamalı, çalışmamalı ve okumalı. Ben kendimi çok fazla çocuk gibi görmüyorum “(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü).

“Çalışkan, iyi, dürüst. Ben bu işe alıştığım için çalışıyorum ama çocuklar çalışmamalı. Ben kendimi çocuk olarak görmüyorum vala. Büyük sayıyorum kendimi. Çünkü çalışıyorum”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacibekir).

“Eğlence geliyor aklıma. Ne bileyim çocuk küçüktür yani benim gibi çalışmamalı. Ben de okumak oyun oynamak, dolaşma isterdim. Ben de çocuğum ama başka çocuklar gibi değil”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Özellikle okulu terk eden çocuklardaki çocukluk algısı ve gelecek beklentisi okula devam eden çocuklara oranla daha fazla farklılaşmaktadır. Okula devam eden çocuklarda gelecek beklentisi bunun üzerinden şekillendirilmeye çalışılmakta ve okul bir “umut”olarak ifade edilmiştir. Çocukların gelecek beklentisi şu ifadelerle daha iyi anlaşılabilir:

“İyi olur inşallah. Mesela Avm sahibiyim. Bir evin sahibiyim. Çocuklarımı çalıştırmam”(Erkek, yaş 13, 7.sınıf, Ayakkabı boyacısı, Hacibekir).

“Diyorum öyle kesin fırıncı olacam. Okumak öğretmen olmak isterdim”(Erkek, yaş 16, 7. Sınıf Terk, Fırıncı çırağı, Bostaniçi).

“Okuduğum için parlak bir geleceğimin olacağını düşünüyorum”(Erkek, yaş;15, 8.Sınıf, Hamal Arabası çalışanı, Akköprü).

“Vala geleceğim de aynı mısırcı olacak galiba”(Erkek, yaş 16, Lise 2 Terk, Mısır Satıcısı, Yeni Mahalle).

“Bir evim olsun. Ben ve annem yaşayalım o kadar. Babamı fazla idare edemiyoruz. Baba beladır. Babam paramı alıyor. Bazen vermek istemiyorum alınca içim acıyor”(Erkek, yaş 15, 8.Sınıf, Çay/Su Satıcısı, Karşıyaka).

“İyi olacağını düşünüyorum. Veteriner olmayı istiyorum”(Erkek, yaş 15, Lise 1, Tartıcı, Karşıyaka).

“İyi görüyorum. Burada usta olup, geleceğimi kurmak isterdim”(Erkek, yaş 13, 8.Sınıf Terk, Berber çırağı, Beyüzümü)

“Bu işi yapmayacağım. Okuyup polis olacağım”(Erkek, yaş 11, 6.Sınıf, Tartıcı, Hacibekir).

“Ben okumadım onun için büyüünce berber olmak istiyorum”(Erkek, yaş 14, 7.Sınıf Terk, Meyve Satıcısı, Bostaniçi).

Verilen yanıtlardan da görülmektedir ki okulu bırakan çocuklar şu an yapmış oldukları işte devam edip ileride bunun ustası olmak veya kendi iş yerlerini kurmak istemektedir. Okula devam eden çocuklar ise; veteriner, polis ve iş adamı olmak istediklerini belirtmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; çocukların çalışması durumu tarihsel olarak sürekli var olan bir gerçekliktir. Sanayi devrimi ile beraber çocuk işçiliğinin ortaya çıkması ve tartişmaların odağında olması, çocuk işçiliğinden önce de var olan ücretsiz çocuk emeği kullanımının göz ardı edilmesine neden olmuştur. Özellikle Türkiye gibi tarım toplumlarında çok fazla karşılaşılan ve önleyici tedbirlerin alınmadığı çocuk emeğinin kullanımı sorunu büyük bir önem arz etmektedir. Yaptığımız çalışma, kırsal ve kentsel alandaki çocuk emeği kullanımının boyutlarını Van ili üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Van ilindeki ücretli ve ücretsiz olarak kullanılan çocuk emeğinin kırsal ve kentsel mekanlar üzerinden inceleyip ele alan bu çalışmanın sonuçlarına ilişkin şunlar söylenebilir:

- Geleneksel aile ilişkilerinin sürdürüldüğü kırsal alanda, çocuklar hane içine doğdukları andan itibaren çeşitli görev ve sorumluluklarla yükümlüdürler. Bunun etkisiyle çocukların çok küçük yaşlardan itibaren çalıştıkları görülmektedir. Çalışmamızdaki en küçük yaş grubu olan 7-10 yaş grubundaki çocuklar, ev içi iş bölümünün birer parçasıdır ve hane içinde anne babaya yardımcı bir birey konumundadır.
- Kırsal alanda yaşayan ailelerin geçim kaynaklarının çoğunlukla tarım ve hayvancılık olması, çocukların sadece ev içinde değil ev dışındaki alanlarda da çalışmasına neden olmuştur. Bu çalışma biçiminin çocuk açısında riskleri ve fiziksel olarak zorlayıcılığı daha fazladır.
- Kırsal alanda ev içindeki ve ev dışındaki işlerde çalışma yoğunluğu kız çocuklarında daha fazladır. Kız çocukları hem anne hem babaya yardım ederken, erkek çocuklarının az bir kısmı her ikisine de yardım etmektedir. Özellikle ev temizliğı(çamaşır-bulaşık yıkama), kardeşlere bakma gibi işler kız çocuklar tarafından yapılmaktadır. Çocukların yaptıkları işler, bir yetişkinin yapabileceğı türdeki faaliyetlerdir. Fakat geleneksel yaşamın etkisiyle küçük yaşlardan itibaren bu işlerin öğrenilmesi ve yapılması gerektiğı fikri çocukların çalışmasına neden olmaktadır.

- Kırsal yaşamdaki iş bölümünün, çocukları ileriki toplumsal cinsiyet rollerine hazırladığı da bulgulardan görülmüştür. Geleneksel ataerkil düzen, kız çocuklarını “iyi bir ev hanımı”, erkek çocuklarını ise “eli iş görür adam” olmaları yönünde yetiştirmektedir. Bu durum çocukların hem gelecek beklentisini hem de eğitim yaşantısını olumsuz etkilemektedir. Ortaya çıkan eşitsiz ve adaletsiz düzenin kendini çocuklar üzerinden sürdürmeye çalıştığı söylenebilir.
- Ailelerin sosyo-demografik ve ekonomik özelliklerinin, çocukların çalışmasında önemli bir faktör olduğu çalışmamızın sonuçları bağlamında ortaya konulmuştur. Kırsal alanda ev işlerinde çalışan çocukların aile profillerine bakıldığında; ebeveynlerin büyük bir çoğunluğunun eğitim düzeyleri ilkökul iken okuryazar olmayanlar da oldukça yüksek bir orana sahiptir. Aynı şekilde baba ve anne meslekleri eğitim yoluyla kazanılan meslekler değil, içinde yaşadıkları geleneksel kültürün etkisiyle devam ettirilen meslek gruplarıdır. Ailelerin aylık gelirleri asgari düzeydedir veya bu düzeyin altındadır. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, baba-anne meslek saygınlığının az olması ve aylık gelirin düşük olması çocuğun daha fazla çalışmasına neden olan koşullarda yaşamasına neden olmaktadır. Kırsal alanda çocuk, ekonomik ve sosyal statü-güvence olarak bir değere sahiptir. Çalışmadaki çocukların kardeş sayılarının çoğunlukla 4 ve üzeri olması bu tezi de desteklemektedir. Çocuk sayısının fazla olması ev içindeki işlerin yapılmasını kolaylaştırmakta ve kırsal yaşamda çocuk bakımının çok masraflı olmaması da bu sayının artışını etkilemektedir.
- Çocukların ev içi ve ev dışı işlerde çok fazla zaman ve enerji harcamaları eğitim yaşamını ve gelecek beklentilerini olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Tarla ve hayvancılık işinde oldukça yoğun çalışan çocuklar, okulların açıldığı dönemde eğitim-öğretim hayatına geç başlamakta ve okulların kapandığı dönemde ise erken ayrılmak durumunda kalmaktadırlar. Çalışmanın yapıldığı okullarda okul yönetimlerinden alınan ve çocukların vermiş oldukları bilgiler

göstermiştir ki; kırsal alanda çocukların eğitimi çalışmalarından sonra gelmektedir ve okul aileler içinde ikinci planda tutulmaktadır.

- Van'ın kentsel alanında ücretli olarak çalışan çocuklara ilişkin sonuçlar ise şu şekilde ifade edilebilir:
- Van'ın kırsal alanındaki çocuk emeği kullanımında, toplumsal kültürel değerler ile yaşam koşulları belirleyici olurken kentteki çocuk emeği kullanımında durum farklılaşmakta ve belirli bir "ücret"söz konusu olmaktadır. Hanede geçim kaynağının yeterli olmaması ve özellikle çocuk emeğinin hızlı ve kolay bir şekilde piyasada yer bulması, çocuk işçi sayısını arttırmakta ve bu durumu kentin önemli bir sorunu olarak karşımıza çıkarmaktadır.
- Van kentinde çalışan çocukların tamamında "yoksulluğun" belirleyici ve önemli bir etkisi vardır. Bu yoksulluğun oluşmasında, uzun süre önce kente yapılan göçün ve kente tam olarak yerleşememenin etkisi vardır. Çocuklar, göçü birebir yaşamamışlardır fakat göçün uzun süreli sonuçlarından etkilenmişlerdir.
- Kentte çalışan çocukların sosyo-demografik ve ekonomik özellikleri kırsal alanda çalışan çocukların özellikleri ile benzerlik göstermektedir. Çocuk işçilerin anne baba eğitim durumları oldukça düşük düzeydedir. Babanın yaptığı iş düşük gelirli işlerdir. Ailenin gelir düzeyi de oldukça düşüktür. Sosyo-ekonomik özelliklerin düşük düzeyde olması çocuğun kentsel alanda da ekonomik değerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durumda ailelerin tam anlamıyla kentli olamamalarının etkisi vardır. Çocukların ortalama kardeş sayısı 4'tür ve bu sayı artabilmektedir. Çocukların kardeşleriyle birlikte de çalıştıkları gözlemlenmiştir.
- Çocuk işçiler daha çok kentin merkezi alanlarında çalışmakta ve yaptıkları işler yaş, eğitim durumu ve cinsiyet özelliklerine göre değişmektedir. Kız çocuklarının sayısı erkek çocuklarına oranla oldukça düşüktür. Özellikle sokaklarda çalışma yaşı erkek çocuklarında 7'ye kadar düşmektedir. Genellikle selpak satıcılığı, tartıcılık gibi işlerde küçük yaş grubundaki çocuklar çalışmaktadır. Ayakkabı boyacılığı,

mısır-su satıcılığı ve küçük işletmelerde çalışanların yaş aralığı 12-15 olarak değişmektedir.

- Karmaşık ve kontrolsüz olan kent alanları her türlü tehdiye açık ve içerisinde çok fazla riski barındırmaktadır. Çocuklar bağlamında düşünüldüğünde bu durum daha da tehlikeli olabilmektedir. Ailelerinin kontrolü olmadan çok farklı gruplarla iletişim ve ilişki kuran çocuklar zararlı alışkanlıklar edinebilmekte ya da bu alışkanlıkları olan kişilerle vakit geçirmektedir. Sadece yaptıkları işlerle fiziksel olarak olumsuz etkilenmekte, kötü örnek ve davranış içeren ortamlarda bulunmaları çocuklar da psikolojik ve sosyolojik sorunlara neden olmaktadır.
- Görüşülen çocuklar, okula devam edip boş zamanlarında çalışanlar ile okulu bırakıp çalışanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Okulu bırakan çocuklar tam gün ve daha çok küçük işletmelerde çalışan çocuklardır. Okula devam edip kalan zamanlarında çalışan çocuklar ise çalışma alanını ve saatini kendine göre ayarlayabileceği işler seçmektedir. Fakat hem çalışıp hem okula devam etmek çocukları zorlamaktadır. Bu durum çocukların derslerine yeteri kadar vakit ayıramamasına ve başarısının düşmesine neden olmaktadır. Okula devam eden çocuklar her ne kadar zorlandıklarını belirtse de geleceğe ilişkin beklentilerini yüksek tutmaktadırlar. Okulu bırakan çocuklarda genel bir pişmanlık söz konusudur ve geleceklerini de şimdi yaptıkları iş üzerinden şekillendirmek istemektedirler.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, H. (2010). An Empirical Approach About Some Important Features of Child Labor in Turkey. *Business and Economic Horizons*, 3(3), 135-146.
- Akyüz, E. (2000). **Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocukun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması**. Ankara: Milli Eğitim Yayınevi.
- Alper, Y. (1994). “Çocuk İşçilerin Sosyal Güvenlik Hakları, Türkiye’de Çocuk İşgücü”, TİSK, Ankara, No: 138.
- Altuntaş, B.(2014). **Mendile, Simate, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, K.(2002). Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar. *Ege Eğitim Dergisi*, 2 (1), s. 25-33.
- Atauz, S. (2001), Sokak Çocukları: Sunuş Bildirisi. *Sosyal Hizmet Sempozyumu 1999: Bölgesel Kalkınma Sürecinde Sosyal Hizmet*. Ankara: T. C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Ortak Yayını.
- Aydın, M.(2000), **Kurumlar Sosyolojisi**. 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Aydoğdu, B. (2013), ILO Çocuk İşçiliği 2000-2012 Umut Veren İlerleme, Kırklareli
- Baştaymaz, T.(1990). **6-15 Yaş Grubu Bursa’da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma**. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.
- Bequele, A., Boyden, JO.(1995). **Çocuk İstihdamıyla Mücadele**. (Çev. Şanar Tayşi). Ankara: İLO Yayınları.
- Boidin, C.(1994), Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi- Çalışma Yaşamında Çocuk-Psiko-Sosyolojik Yaklaşım, İL, Çalışma ve Sos. Güv. Bak., Ankara (Çev. Bülent Piyal) Çalışma Yönetimi Bölümü, Belge no:4
- Bozbek, S.(2009),Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği(uzmanlık tezi), Ankara.
- Bulut, I.(1997). “Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları”, Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları, TİSK Yayınları, Ankara.
- Bulutay, T.(1995), Türkiye’de Çalışan Çocuklar, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü uluslararası Çalışma Örgütü, Ankara.
- Castel, R. (2017). **Ücretli Çalışmanın Tarihesi**. (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: İletişim Yayınları.

Child Labour: What is to be done?, ILO, Cenevre, 1996.

Çetinkaya, Serdar. (1999). Çalışan Çocukların Sosyal Güvenlik Hakları. *Sosyal Güvenlik Dünyası Dergisi, SSK Sigorta Müfettişleri Derneği Süreli Yayını*, Yıl:2, Sayı:3, Ankara.

Çevik, D. (1997). **Çalışmazsam Okuyamam**. Ankara Büyükşehir Eğitim Kültür Daire Başkanlığı.

Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı, ÇSGB, Ankara, 2017.

Çolak, F.Ö. (1998), Küreselleşme, Beşeri Sermaye ve Çocuk İşgücü, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, No:177, Ankara.

Çöpoğlu, M. (2018), Türkiye’de Çocuk İşçiliği, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:14.

Dayıoğlu, M. ve Gündüz Hoşgör, A. (2010). Türkiye’de çocuk işçiliği ile mücadelede izlenen strateji ve yöntemler: IPEC deneyimi. Türkiye’de Çocuk Emegi. Kemal İNAL (eds). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Devlet Planlama Teşkilatı (2001). *Çocuk Özel İhtisas Komisyon Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT*, Ankara.

Duyar, İ., Özener, B. (2003). **Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler**. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Efe, H., Uluoğlu, S. (2015). Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, (13/51) Yaz: s. 46-72.

Erbay, E. (2007). Çocukluklarında Küçük Sanayi İşletmelerinde Çalışmış Yetişkinlerin Bu Çalışma Sürecini Nasıl Yorumladıkları ve Çocuk İşçiliğine Bakışları Üzerine Bir Araştırma(yüksek lisans tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.

Erbay, E., “Çocuk İşçi Olmanın Anlamı”, <<http://www.diyanetdergi.com/ailece/item/1215-cocuk-isci-olmanin-anlami>> , (ET: 30.07.2018).

Erbay, Ercüment (2008). **Çocuk İşçi Olmak –Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bakış**. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

Erder, S., Lordoğlu, K.(1993). **Geleneksel Çıracılıktan Çocuk Emegine: Bir Alan Araştırması**. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.

Ertürk, Yakın (1994). **Patterns of Child Labour in Rural Turkey**. Ankara: ILO Yayını.

- Fidan, F. (2004). “Çalışan Çocuk Olgusuna Sosyo-Psikolojik Bakış: Sanayide Çalışan Çocuklar Örneği”. *Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi*, (4/1).
- Giddens, A.(2012). **Sosyoloji**. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güçlü, Y.(1998), Çocuk İstihdamı ve Eğitim(Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- Gün, S.(2010). **Yoksulluk Döngüsü Bağlamında Sokakta Çalışan Çocuklar**. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Günöz, M.(2007). *Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659>
- ILO, (2014a). Uluslararası Çalışma Örgütü Anayasası www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_anayasa.htm (09.02.2014).
- İlik, B., Türkmen Z, (1994). **Çocuk İşçiliğinin Temel Nedenlerinden Birisi Olan İç Göç Araştırma Projesi Dokümanı**. Ankara: ILO Yayınları.
- İnal, K(2014). **Çocuk ve Demokrasi**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnal, K.(2007). **Çocuğun Örselenen Dünyası**. Ankara: Sobil Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Ç., (1981). “Çocuğun Değeri”. *Psikoloji Dergisi*, Sayı:1, s.89
- Kahramanoğlu, E. (1996). Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksekokulu ve Friedrich-Nauman-Vakfi Yayını, Ankara.
- Kartal, C. (1997). **Küçük İşletmelerde Çalışan Çocukların Sorunlarına Genel Bakış, Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları**. Ankara: TİSK Yayını.
- Kılıç, F.(2009). Çocuk İşçiliği ve Ailenin Rolü: Kütahya Örneği, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kıray, M.(1984). **Büyük Kent ve Değişen Ailenin Değişimi Toplum Bilimsel İncelemeleri**. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Konanç, E. (1996). **Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu ve Çözüm Yolları**. Ankara: Friedrich-Naumann Vakfı.
- Kozcu, Ş. (1991). Çıraklarla İlgili Bir Ön Çalışma. *Çocuk İstismarı ve İhmali Çocukların Kötü Muameleden Korunması I. Ulusal Kongresi*, Ankara.

- Köse, M., Çolak, Ö., Dayıoğlu, M.(2001). **Türkiye’de Çocuk İşgücünü Sona Erdirmeye Yönelik Analitik Bir Çerçeve İLO-IPEC Projesi**. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, Ş.(2007). “Çocuk Yoksulluğu”. *Aile ve Toplum: Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, (9/12), s. 47-57.
- Mazman, İ., Şenol, D.(2014), Yoksulluğun Getirdiği Çocuk ve Genç İşgücü. *AIBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:14, Yıl:14, Sayı:3, 14.
- McCrum, S., Bernal, P.(2007). Çocuklarla Görüşme, UNİCEF Türkiye Temsilciliği, Ankara.
- MESEV, (2008): Çalışan Çocuklar Penceresinden, Ankara.
- Murnane, Richard (1994). Education and Well-Being of the Next Generation, Confronting Poverty, Prescriptions for Change, (ed. Dangizer, S., Sandefur, G., Weinberg, D. Library Congress Cataloging Publication Data: USA.).
- Onur, B.(1993). Toplumsal Tarihte Çocuk (23-24 Nisan 1993 Sempozyumu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).
- Özbay, F. (1984). “Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişimleri”, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Türkiye’de Ailenin Değişimi, Toplum Bilim İncelemeleri. Ankara.
- Özbay, F.(2000), “Ev işlerinde Çalışan Çocuklar”, yay. haz. Mustafa Ruhi Şirin, Sevgi Usta Sayita, 1. İstanbul Çocuk Kurultayı: İstanbul Çocuk Raporu, İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Parin, S.(2012), “Kent ve Çocuk: Nakliyecilik/Hamallık Yapan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma”, Kent Sosyolojisi, Editör: Köksal Alver, Hece Yayınları, 1.Baskı, Ankara.
- Parin, S., Arlı, A.(2016), “Van ve İlçelerinde İstihdam Yapıları”, Van Kent Araştırmaları, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- Postman, N.(1995) Çocukluğun Yok oluşu (Çeviren: Kemal İnal), İstanbul, İmge Kitabevi.
- Rodgers, Gerry and Standing, Guy (1981), Child Work Poverty and Underdevelopment, International Labour Office, Geneva Switzerland.
- Sunal, O. (2011). “Gelir Düzeyi ve Çocuk Emeği Arasındaki İlişki: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (1), s.117-128.
- Şenses, F. (2001). **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Genel Eğilimler**. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Şişman, Y. (2004). **Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentileri: Sorunlar ve Çözüm Önerilerine Yönelik Eskişehir Örneği**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tezcan, M.(2012). **Çocuk Sosyolojisi**. Ankara: Anı Yayınları.
- TİSK, (1997). Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları, Ankara.
- Tunçcan, N.(1999), Küreselleşen Dünyada Çocuk İstihdamı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1974). **Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- UNICEF (1989), *Türkiye’de Çocuğun Durumu*, UNICEF Yayını, Ankara. Yılmaz, Savaş (2001), *Küreselleşme ve Çocuk Emegi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), TODAİE, Ankara.
- UNICEF, “Dünya Çocuklarının Durumu 1997 Raporu”, Ocak 2008, <http://www.unicef.org/turkey/dcd04.pdf>, (17 Şubat 2017).)
- Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (KESAM), Kasım 2013, s. 5.
- Walby, S.(2014). **Patriyarka Kuramı**. (Çev. Hülya Osmanağaoğlu). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırak, N.(1990). Toplumsal Ekonomik Durumları ve Sorunlarıyla Türkiye’de Köy Çocukları, Ankara.
- Yıldırım, O. (2008). Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Özel Bir Örnek Olarak İstanbul İlinde Otomotiv Küçük Sanayiinde Çalışan Çocuk İşçi ve Çıraklar. (Yüksek lisans Tezi) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- Yörükoğlu, A. (2000). **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zeytinoğlu, S. (1989). Sokakta Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocukları, *Çocuk İstismarı ve İhmali, Çocukların Kötü Muameleden Korunması 1. Ulusal Kongresi*, 12-14 Haziran, Ankara.
- Zeytinoğlu, S.(2001). **Çalışan Çocukların İstismar ve İhmali**. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.13.

EKLER

Ek-1: Anket Formu

Bu araştırmanın amacı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programında yürütülen “Kentsel ve kırsal yaşamda çocuk işçiliği üzerine karşılaştırmalı bir çalışma: Van örneği” tez kapsamında çocuk işçiliği üzerine bir araştırma yapmaktır. Bu araştırmadan elde edilecek veriler bilimsel çalışmalarda kullanılacaktır. Kişisel bilgiler gizli tutulacaktır. Samimi cevaplarınız ve zaman ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

Suzan

ÇAKAR

A. Anketin Uygulandığı Yer

1. Anketin Uygulandığı İlçe? (.....)

2. Anketin Uygulandığı Mahalle/Köy? (.....)

3. Anketin uygulandığı Okul/ Sınıf
.....)

B. Görüşülen Öğrencinin Sosyo-Demografik Bilgileri

4. Cinsiyeti? (1) Kız (2) Erkek

5. Yaş? (1) 7-10 (2) 11-14 (3) 15-18

6. Anne sağ mı? (1) Evet (2) Hayır

7. Baba sağ mı? (1) Evet (2) Hayır

8. Kardeş sayısı(kendisi dahil)? Kız(.....)Erkek(.....)

9. Eğitim Durumu ?

(1) İlkokul (2) Ortaokul (3) Lise

10. Sınıfı? (.....)

C. Sosyo-Ekonomik Yapı

11. Baba Eğitim Durumu (.....)

12.Baba Mesleği(.....)

13.Anne Eğitim Durumu(.....)

14.Anne mesleği(.....)

15. Ailenizin geçim kaynağı?

(1) Hayvancılık (2) Tarım (3) Tarım ve Hayvancılık (4) Kamu (5) Özel
Sektör Diğer(.....)

16. Hanenizde anne, baba ve çocuklar dışında sizinle birlikte yaşayan kimse var mı?

(1) Hayır (2) Evet (ise kimler)

a).....b).....c).....

17. Ailede çalışan/gelir getiren kişi sayısı? (.....)

18. Ailenin Ortalama aylık geliri(TL)?

.....

19. Sosyal Güvenceniz Hangisidir?

(1) Sosyal Güvencem Yok (2) Genel Sağlık Sigortası (3) SGK

20. Şarhli Nakit Transferi(eğitim yardımı) alıyor musunuz? (1) Evet (2) Hayır
(3) Bilmiyorum

21. Konutunuzun oda sayısı? (1) 1+1 (2) 2+1 (3) 4+1 (5) Diğer (.....)

22. Konutunuzun metrekaresi?

(1) Bilmiyorum (2) Biliyorum ....M².....

23. Evinizi ne ile ısıtıyorsunuz?

(1) Kalorifer (2) Odun/kömür sobası (3) Elektrikli soba (4)
Diğer(.....)

D. Çalışma Durumu

24. Çalışma Durumunu Nasıl Tanımlarsın?

(1) Ücretsiz Aile İşçisi(Kendi evinin içinde veya tarlasında/bahçesinde yapılan işler)
(2) Ücretli Çocuk İşçi

25. Hangi işi yapıyorsun?

(1) Mendil Satıcılığı (2) Simit Satıcılığı (3) Yük taşımacılığı (4)
Tartıcılık

(5) Tamirhane/çay ocağı... gibi küçük işletmede (6) Ayakkabı Boyacılığı (7)
Mevsimlik işçi

(8) Tarla/ bahçe/ hayvancılık işleri (ücretli olarak) (9) Ev içi işler (10)
Diğer.....

26. Ne Kadar Zamandır Çalışmakta?(ücretli bir işte çalışanlara sorulacak)

.....

**27. Kazandığın Parayla Ne yapıyorsun?(ücretli bir işte çalışanlara sorulacak/
Birden fazla şık işaretlenebilir)**

(1) Aileme veriyorum (2) Kendi isteğim doğrultusunda harcıyorum (3) Okul
masraflarımı karşılıyorum (4) Diğer.....

28. Çalışma Nedeni? (Birden fazla şık işaretlenebilir)

(1) Okumayı istememe (2) Ailesine ekonomik açıdan destek olma (3) Okul
masraflarını

karşılama

(4) Kardeşlerinin eğitimine destek olma (5) Zorunluluktan (6) Kendi isteği ile
(7) Diğer .....

**29. Ev işlerinde annenize yardım eder misiniz? (1) Evet (2) Hayır (ise 28.
soruya geçiniz)**

30. Annenize daha çok hangi işlerde yardımcı oluyorsunuz?

(1).....

(2).....

(3).....

31. Annenize hangi sıklıkla yardım edersiniz?

(1) Her gün (2) haftada birkaç kez (3) Ayda birkaç kez (4) Ayda bir kez
(5) Yılda birkaç kez

(6) Diğer.....

**32. Babanıza iş konusunda yardım eder misiniz? (1) Evet (2) Hayır(ise 31.
soruya geçiniz)**

33. Babanıza hangi işlerde yardımcı oluyorsunuz?

(1).....

(2).....

(3).....

34. Babanıza hangi sıklıkla yardım edersiniz?

(1) Her gün (2) haftada birkaç kez (3) Ayda birkaç kez (4) Ayda bir kez

(5) Yılda birkaç kez

(6) Diğer.....

Aşağıdaki ifadelere katılımınızı ilgili yerlere (x) işareti koyarak belirtiniz.

	Çok katılıyorum	Kısmen katılıyorum	katılmıyorum	Hiç katılmıyorum	Fikrim yok
35. Çalışmak okula gitmekten daha zevklidir.					
36. Ev işlerinde çalıştığım zaman okulun kıymetini anlıyorum.					
37. Çalıştığım ve aynı zamanda okula gitmediğim zaman ailem bana kızmaz.					
38. İş/çalışma yüzünde çok devamsızlık yapıyorum.					
39. Okullar açıldığında işten dolayı geç başlıyorum(devamsızlık yapıyorum)					
40. Baharın gelmesiyle birlikte çalıştığım için okuldan erken ayrılıyorum(devamsızlık yapıyorum)					
41. Okul masrafları ekonomik olarak bizi zorladığından dolayı çalışıyorum.					
42. Ailem okulun bir başarı ve gelecek sağlamayacağını düşünüyor.					

43.İyi bir iş için okulun gerekli olduğunu düşünüyorum.					
44.Ailem çalışmamı onaylıyor					
45.Çalışmaktan memnunum					
46.Çalıştığımın dolay arkadaşlarımla vakit geçiremiyorum					
47.İlerde ben de çocuklarımı çalıştırmayı düşünürüm.					

	EVET	HAYIR	KISMEN
48.Çalışma ortamında fiziksel şiddet görüyorum			
49.Çalışma ortamında sözlü şiddet görüyorum			
50.Çalışma ortamının koşulları beni fiziksel olarak olumsuz etkiliyor			
51.Çalışma ortamında sigara ve madde kullanan arkadaşlarım var			
52.Para kazanmadığım zamanlarda ailemden şiddet görüyorum			
NOTLAR			

Ek-2: Görüşme Soru Formu

Bu araştırmanın amacı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans programında yürütülen “Kentsel ve Kırsal Yaşamda Çocuk İşçiliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma: Van Örneği” tez kapsamında çocuk işçiliği üzerine bir araştırma yapmaktır. Bu araştırmadan elde edilecek veriler bilimsel çalışmalarda kullanılacaktır. Kişisel bilgiler gizli tutulacaktır. Samimi cevaplarınız ve zaman ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

Suzan

ÇAKAR

A. Sosyo-Demografik Bilgiler

1. Cinsiyet
2. Yaş
3. Eğitim Durumu
4. Mahalle

B. Aile Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Durum

5. Hanede yaşayan kişi sayısı
6. Anne/Baba sağ mı
7. Baba eğitim durumu
8. Anne eğitim durumu
9. Baba mesleği
10. Kardeş sayısı
11. Aile ile birlikte mi kalıyor
12. Ailenin aylık geliri
13. Hanede çalışan kişi sayısı
14. Konut tipi

C. Çalışma Yaşamı ve Koşullarına İlişkin Bilgiler

15. Yaptığın işi anlatabilir misin? Bu iş nasıl buldun ve çalışmanı kim istedi?
16. Kentin hangi noktalarında çalışıyorsun? Bu alanları seçme nedeni anlatabilir misin?
17. Çalışmaya başlamanın temel nedeni olarak bize ne söyleyebilirsin?

18. Çalışmaya başladığın zaman kaç yaşındaydın? Çalışmaya başladığın ilk zamanlar neler yaşadın anlatabilir misin?

19. Günde kaç saat çalışıyorsun?

20. Günde ne kadar kazanıyorsun? Kazandığın parayı ne yapıyorsun?

21. Şu an yaptığın işin dışında daha önce veya şimdi başka işlerde yapıyor musun?

22. Göç yaşadınız mı? Evet ise göç ettiğiniz ilk zamanlar yaşadığınız zorluklar nelerdir ve bu zorluklar çalışmada nasıl etkili oldu anlatabilir misin?

23. Mahallenizde çalışan başka çocuklar var mı? Bunlar nasıl işlerde çalışıyor ve bu çocukların çalışması diğer çocukların çalışmasında nasıl etkili oluyor?

24. Bu yaşta çalışmak seni fiziksel olarak hangi şekilde zorlamakta?

25. Çalışma alanında senin veya diğer çocukların yaşayıp ve hiç unutmadığımız bir şiddet olayını bizimle paylaşır mısınız?

26. Çalışma alanının güvenilirliğiyle ilgili düşüncelerin nelerdir ve çalıştığın yerde seni en çok rahatsız eden durumları anlatır mısın?

27. Çalıştığın ortamda sigara, alkol ve madde kullanan arkadaşların var mı? Sen ne düşünüyorsun bu durum hakkında?

D. Çalışma ve Aile ilişkisi

28. Anne-baban senin çalışmanla ilgi neler düşünüyorlar?

29. Çalıştığın ve para kazandığın için evde sana nasıl davranıyorlar? Bu durum sana ne hissettiriyor anlatabilir misin?

30. Ailene artık çalışmayacağını söylersen ailenin tepkisi nasıl olur? anlatabilir misin?

31. Ailenden beklentilerin nelerdir? Nasıl bir aileye sahip olmak isterdin anlatabilir misin?

E. Çalışma ve Okul ilişkisi

32. Okul/ eğitim senin için ne ifade ediyor?

33. Çalıştığın için okulda (dersler, arkadaşlar, öğretmenler) nasıl zorluklar yaşıyorsun?

34. Senin için çalışmak mı yoksa okul mu daha gerekli? Tercihini etkileyen şeyler nelerdir anlatabilir misin?

35. Okuldan ayrılan arkadaşlarının okul ile ilgili düşünceleri neler? Sen bu konuda neler düşünüyorsun?

36. Bize hayalindeki okul profilini anlatabilir misin?

F. Çalışma ve Çevre ilişkisi

37. Çalışırken dışarıdaki insanlarla nasıl bir iletişim bir ilişki kuruyorsun bize anlatabilir misin? Sence seni nasıl görüyorlar?

38. Arkadaşlarınla nasıl vakit geçiriyorsunuz anlatabilir misin?

39. Boş zamanlarını nasıl değerlendiriyorsun?

40. Çocuk dediğim zaman zihninde neler canlanıyor? Sen kendini nasıl bir çocuk olarak tanımlarsın?

41. Çalışırken, anne ve babalarıyla birlikte gezen yaşıtın çocukları görünce ne düşünüyorsun?

42. Geleceğini nasıl görüyorsun ve nasıl olmasını isterdin?

G. Sorunlar ve Öneriler

43. Çocukların çalışmaması için neler yapılabilir?

Ek-3: Anket Tablo Verileri

Tablo 66. Babaya Yardım Etme Sıklığı ve Cinsiyet Çaprazı

			Babanıza hangi sıklıkla yardım edersiniz					Toplam	
			Her gün	Haftada birkaç kez	Ayda birkaç kez	Ayda bir kez	Yılda birkaç kez		Diğer
Cinsiyet	Kız	Sayı	65	96	27	6	18	4	216
		Yüzde	30,1	44,4	12,5	2,8	8,3	1,9	100,0
	Erkek	Sayı	95	161	20	7	5	0	288
		Yüzde	33,0	55,9	6,9	2,4	1,7	0,0	100,0
Toplam		Sayı	160	257	47	13	23	4	504
		Yüzde	31,7	51,0	9,3	2,6	4,6	,8	100,0

Tablo 67. Anneye Yardım Etme Sıklığı ve Cinsiyet Çaprazı

			Annenize hangi sıklıkla yardım edersiniz					Toplam	
			Her gün	Haftada birkaç kez	Ayda birkaç kez	Ayda bir kez	Yılda birkaç kez		Diğer
Cinsiyet	Kız	Sayı	284	106	13	2	2	1	408
		Yüzde	69,6	26,0	3,2	,5	,5	,2	100,0
	Erkek	Sayı	209	74	13	1	6	0	303
		Yüzde	69,0	24,4	4,3	,3	2,0	0,0	100,0
Toplam		Sayı	493	180	26	3	8	1	711
		Yüzde	69,3	25,3	3,7	,4	1,1	,1	100,0

Tablo 68. Görüşülen Kişinin Hane Geçim Kaynağı ve İlçe İlişkisi

		Hayvancılık	Tarım	Tarım ve Hayvancılık	Kamu	Özel Sektör	Diğer	Toplam
Bahçesaray	Sayı	17	3	24	3	-	3	50
	Yüzde	34,0	6,0	48,0	6,0	-	6,0	100,0
Başkale	Sayı	13	6	14	8	5	34	80
	Yüzde	16,2	7,5	17,5	10,0	6,2	42,5	100,0
Çaldiran	Sayı	19	1	20	-	10	7	57
	Yüzde	33,3	1,8	35,1	-	17,5	12,3	100,0
Çatak	Sayı	29	3	9	8	5	19	73
	Yüzde	39,7	4,1	12,3	11,0	6,8	26,0	100,0
Edremit	Sayı	10	2	14	6	-	18	50
	Yüzde	20,0	4,0	28,0	12,0	-	36,0	100,0
Erciş	Sayı	2	2	6	2	16	21	49
	Yüzde	4,1	4,1	12,2	4,1	32,7	42,9	100,0
Gevaş	Sayı	7	2	10	19	-	-	38
	Yüzde	18,4	5,3	26,3	50,0	-	-	100,0
Gürpınar	Sayı	25	4	37	2	2	20	90
	Yüzde	27,8	4,4	41,1	2,2	2,2	22,2	100,0
İpekyolu	Sayı	21	-	-	-	1	21	43
	Yüzde	48,8	-	-	-	2,3	48,8	100,0
Muradiye	Sayı	7	1	7	10	7	23	55
	Yüzde	12,7	1,8	12,7	18,2	12,7	41,8	100,0
Özalp	Sayı	12	6	21	3	-	16	58
	Yüzde	20,7	10,3	36,2	5,2	-	27,6	100,0
Saray	Sayı	15	1	28	6	1	1	52
	Yüzde	28,8	1,9	53,8	11,5	1,9	1,9	100,0
Tuşba	Sayı	23	-	3	-	1	30	57
	Yüzde	40,4	-	5,3	-	1,8	52,6	100,0
Toplam	Sayı	200	31	193	67	48	213	752
	Yüzde	26,6	4,1	25,7	8,9	6,4	28,3	100,0

Tablo 69. Anketin uygulandığı ilçe ve Cinsiyet İlişkisi

		Cinsiyet		Toplam		
		Kız	Erkek			
Anketin Uygulandığı İlçe	Bahçesaray	Sayı	6	49	55	
		Yüzde	10,9	89,1	100,0	
	Başkale	Sayı	74	13	87	
		Yüzde	85,1	14,9	100,0	
	Çaldıran	Sayı	37	20	57	
		Yüzde	64,9	35,1	100,0	
	Çatak	Sayı	39	39	78	
		Yüzde	50,0	50,0	100,0	
	Edremit	Sayı	29	22	51	
		Yüzde	56,9	43,1	100,0	
	Erciş	Sayı	22	27	49	
		Yüzde	44,9	55,1	100,0	
	Gevaş	Sayı	6	34	40	
		Yüzde	15,0	85,0	100,0	
	Gürpınar	Sayı	51	39	90	
		Yüzde	56,7	43,3	100,0	
	İpekyolu	Sayı	25	20	45	
		Yüzde	55,6	44,4	100,0	
	Muradiye	Sayı	47	12	59	
		Yüzde	79,7	20,3	100,0	
	Özalp	Sayı	38	20	58	
		Yüzde	65,5	34,5	100,0	
	Saray	Sayı	13	39	52	
		Yüzde	25,0	75,0	100,0	
	Tuşba	Sayı	31	28	59	
		Yüzde	52,5	47,5	100,0	
	Toplam		Sayı	418	362	780
			Yüzde	53,6	46,4	100,0

Tablo 70. Görüşülen Kişinin Yaş ve Cinsiyet İlişkisi

		Yaş			Toplam	
		7-10	11-14	15-18		
Cinsiyet	Kız	Sayı	89	186	143	418
		Yüzde	21,3	44,5	34,2	100,0
	Erkek	Sayı	77	206	77	360
		Yüzde	21,4	57,2	21,4	100,0
Toplam		Sayı	166	392	220	778
		Yüzde	21,3	50,4	28,3	100,0

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Çakar, Suzan
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 10.10.1992 Van
E-mail : cakarsuzan@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Sosyoloji Anabilim Dalı (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)	2018
Lisans	Sosyoloji (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)	2015
Lise	Çatak Çok Programlı Lisesi	
İlköğretim	Cumhuriyet İlköğretim Okulu	2006

İş Deneyimi

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyoloji bölümüne ait Sosyoloji Kütüphanesinde 1 yıl gönüllü olarak kütüphane sorumlusu olarak çalıştım.

İlgi Alanları: Kent sosyolojisi, Çocuk sosyolojisi.

Katıldığı Araştırmalar:

Kentsel Yoksulluk: Van Süphan Mahallesi Örneği(Lisans Çalışması, 11.04.2014), Görev: Anketör, Raportör.

Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları(Lisans Bitirme Tezi, 11.05.2015), Görev: Görüşmeci.

2014 yılında çalışmalarına başladığımız ve 2015'te bitirdiğimiz sözlü tarih atölyesi çalışmaları kapsamında yayınladığımız "Eski Van'a Doğru Yolculuk" kitabımız Van'ın geçmişine dair sosyolojik bir perspektif kazandırmıştır.

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

09/10/2018

Tez Başlığı /Konusu

Kentsel ve Kırsal Yaşamda Çocuk Emeğinin Kullanımı Üzerine Bir Çalışma: Van Örneği

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 135 sayfalık kısmına ilişkin, 20/09/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından .....intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13 (Onüç) tür.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simgç ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

09/10/2018

Suzan ÇAKAR

Adı Soyadı : Suzan ÇAKAR

Öğrenci No :

Anabilim Dalı : Sosyoloji

Programı : Sosyoloji

Statüsü : Y. Lisans

Doktora

DANIŞMAN

Doç. Dr. Suvat PARİN

09/10/2018

ENSTİTÜ ONAYI

UYGUNDUR

...../...../201....

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Enstitü Müdürü